

Соломія ГНОТ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК

Соломія ГНОТ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

**Львів
ЛДУФК
2011**

УДК 215 (075.8)

ББК 86я73

Г 568

*Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського державного університету фізичної культури
(протокол № 8 від 22 березня 2011 року)*

Рецензенти:

кандидат філософських наук, доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін

Г. П. Васянович

(Львівська державна фінансова академія);

кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін

М. О. Борищак

(Львівський державний університет фізичної культури)

Г568 Гнот С. І.

Релігієзнавство : навч. посіб. / Соломія Гнот. – Л. : ЛДУФК,
2011. – 164 с.

ISBN 978-966-2328-15-8

У навчальному посібнику, рекомендованому для студентів факультету підвищення кваліфікації, перепідготовки, післядипломної та заочної освіти, визначені тематика лекцій та їх зміст, плани семінарських занять з методичними вказівками, комплекс завдань для самостійної роботи, ключові поняття та терміни, вказана рекомендована література, а також залікові та екзаменаційні вимоги, короткий словник релігієзнавчих термінів.

УДК 215 (075.8)

ББК 86я 73

ISBN 978-966-2328-15-8

© Гнот С. І., 2011

© Львівський державний університет фізичної
культури, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....4-6

ТЕМИ ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1. Релігієзнавство як галузь знань.....7-15

ТЕМА 2. Структура релігії, її функції та роль у
духовному житті..... 16-24

ТЕМА 3. Християнство..... 25-42

ТЕМА 4. Буддизм і іслам як світові релігії..... 43-59

ТЕМА 5. Нові релігійні рухи.....60-72

ТЕМА 6. Державно-церковні відносини в історичному
вимірі..... 73-88

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ..... 89-98

ТЕМИ ТА ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....99-127

**ЗАЛІКОВІ ВИМОГИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
3 КУРСУ**128-129

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.... 130-137

СЛОВНИК РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ.....138-149

ДОДАТКИ.....150-162

ВСТУП

Релігієзнавчі знання необхідні спеціалістам із будь-якої галузі знань, кожній культурній та освіченій людині. Вивчення предмета сприятиме орієнтації не лише у складному сучасному релігійному житті, а й стане своєрідним поштовхом для розуміння творів світової культури, психології інших народів, мистецтва та й зрештою усієї скарбниці мудрості, накопиченої людством упродовж тисячоліть. Релігійні утворення нашої планети вельми різноманітні, проте їх об'єднує спільне прагнення через віру в Бога розкрити таємницю людського існування.

У пропонованому навчальному посібнику, розробленому на допомогу студентам 3-4 курсів факультету підвищення кваліфікації, перепідготовки, післядипломної та заочної освіти, визначено тематику лекцій та їх зміст, теми семінарських занять із методичними вказівками, завдання для самостійної роботи, тести, а також ключові поняття та терміни, вказано рекомендовану літературу. Інформаційний матеріал, що сприятиме узагальненню вивченого, міститься у словнику релігієзнавчих термінів і додатках.

Загальний обсяг матеріалу навчальної дисципліни становить 54 години.

Лекційний матеріал (12 годин) висвітлює еволюцію світових релігій: християнства, буддизму, ісламу; окреслює основні тенденції релігійних процесів у світі та в Україні.

Семінарські заняття (12 годин) присвячені детальному обговоренню винесених питань у формі доповідей, спрямовані на формування навичок індивідуальної роботи з джерелами та рекомендованою літературою.

Самостійна робота (30 години) формуватиме вміння орієнтуватися в різноманітних проявах релігії в сучасному світі;

сприяє формуванню аналізу, узагальненню та аргументації вивченого матеріалу.

Метою курсу “Релігієзнавство” є:

- формування системи знань щодо проблем походження, сутності та функцій релігії, її місця в суспільстві, історії, культурі, об’єктивної ролі впродовж тисячоліть та в сучасному світі;

- виховання морально-етичних та ідейних переконань, що відіграють значну роль у становленні світоглядної та правової культури, формуванні професійних рис фахівців;

- прищеплення фахівцям навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку й еволюції релігійного комплексу: від первісних форм релігійних уявлень до розвинутих релігійних систем світового масштабу; церкви як соціального інституту; релігійного процесу в певних природних, історичних, культурних та етнічних умовах;

- розвиток практичних навичок роботи з літературою, критичного осмислення документів і першоджерел.

- систематизація знань з історії релігії, що забезпечить свободу віросповідання та релігійну толерантність.

У результаті вивчення курсу “Релігієзнавство” студент повинен знати:

- зміст релігієзнавства як навчальної дисципліни, теоретичні засади та понятійний апарат;

- причини, що визначають еволюцію релігії в сучасному світі;

- роль і значення конфесійних чинників у бутті українського народу; тенденції розвитку релігійних процесів у сучасній Україні;
- особливості традиційних і нових релігійних вірувань та їх засновників;
- роль релігії в сучасних інтегративних процесах, вирішенні політичних, міжетнічних конфліктів, соціально-політичних рухах.

У результаті вивчення курсу “Релігієзнавство” студент повинен уміти:

- аналізувати всю сукупність походження, сутності та функцій релігії;
- характеризувати соціально-економічні передумови виникнення християнства; християнське віровчення, його головні догмати;
- визначати основні ідейні цінності світових релігій;
- класифікувати нові релігійні рухи;
- орієнтуватися в основних етапах історичного розвитку стосунків між державою та церквою в Україні та у світі;
- застосовувати теоретичні знання у своїй професійній і громадській діяльності.

ТЕМИ ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. Релігієзнавство як галузь знань

План

1. Предмет релігієзнавства.
2. Структура релігієзначого знання.
3. Понятійно-категоріальний апарат релігієзнавства.
4. Методи дослідження та принципи викладу.

Література

1. Академічне релігієзнавство / Укл. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000.
2. Лобовик Б. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. К., 1996.
3. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство. – К., 2006.
4. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Релігієзнавство. – Л., 2001.
5. Черній А.М. Релігієзнавство. – К., 2005.

1. Предмет релігієзнавства

Релігієзнавство – молода і водночас одна з найдавніших суспільствознавчих наук, яка виникла в таких стародавніх країнах як Індія, Китай, Греція, Єгипет. Релігійні знання накопичувалися впродовж століть як спроби пояснити роль і місце людини в навколишньому середовищі, природні явища, різноманітні події.

Першою історичною формою людської віри був міф. Для міфу характерним було обожнення героїв за їх вчинки, сил природи. Це яскраво проявлялося у примітивних віруваннях: тотемізмі, фетишизмі, анімізмі, магії.

Сучасні науковці висловлюють різноманітні думки з приводу предмета, об'єкта, методів дослідження релігії.

Проблема у визначенні предмета дослідження в релігієзнавстві полягає в тому, що описати феномен релігії за

допомогою звичайних понять не можна. Будь-яку релігійну систему характеризує віра в існування вищих сил, що не завжди вдається логічно пояснити. Тому в пізнавальний процес необхідно вводити категорії ірраціонального, інтуїтивного, такого як надія, віра, любов, доля, сповідь тощо, які в минулому або не вивчалися, або розглядалися як щось другорядне.

Зміст релігієзнавства можна охарактеризувати як необхідність вивчення його предмета: об'єкта та суб'єкта пізнання.

Предметом релігієзнавства є релігія в усіх її аспектах: структура, функції, методи дослідження. Релігія – явище складне, має соціальний характер, виникло та існує в суспільстві. Термін походить від латинського *religio* – побожність, зв'язок людини з божественним. Цей термін вперше вживає Цицерон у I ст. до Р.Х. в значенні пошанування (культу) давньоримських богів. В античний період і добу середньовіччя поняття “релігія” не вживалося. У цей час користувалися назвами конкретних вірувань таких як християнство, буддизм, мусульманство та ін. Доба Відродження створила всі умови для широкого вжитку терміна “релігія” як характеристики релігійних явищ. Найпоширенішим нині є визначення релігії як віри в Бога, віри в надприродне.

Об'єктом релігієзнавства є соціальна дійсність, яку охоплює релігія в межах її існування, тобто стосунки між людьми та суспільством у зв'язку із віросповіданням та функціонуванням релігії.

Суб'єктом релігієзнавства виступає людина, суспільство з науковими, політичними інституціями.

Предмет релігієзнавства постійно розвивається, збільшуючись за обсягом, змінюючись з плином часу. Наукові пошуки та результати досліджень релігієзнавства активно використовують правознавство, мовознавство, фольклористика, етнографія, мистецтвознавство, інші науки, які аналізують релігію під своїм кутом зору. При дослідженні релігій релігієзнавство звертається до філософсько-світоглядних питань про людину, світ, суспільство, спирається на історію

природничих і суспільних наук, на наукове тлумачення феномена релігії.

Релігієзнавство становить цілісну систему філософських, соціологічних, психологічних та історичних знань про релігію, її виникнення, розвиток і соціальні функції, про побудову релігійного комплексу, сутність релігії як одного з проявів людської духовності. Багатоплановість проблематики релігієзнавства як системи наукових знань зумовлює складну його структуру, що має два важливі напрямки дослідження релігії – теоретичний та історичний.

Теоретичне релігієзнавство містить у собі як методологію філософію, використовує у власних дослідженнях досягнення соціології, застосовує висновки психології та інших наук.

Історичне релігієзнавство вивчає історію релігії від перших примітивних форм до сучасних етнічних і світових релігій, а також усіх відгалужень та сект, акцентує увагу на дослідженні “вертикальної осі історії” в її взаємодії з буттям людини, етнографічними, економічними, соціальними особливостями.

Як самостійна наукова галузь філософських знань релігієзнавство почало формуватися в ХІХ ст. Суспільні науки, зокрема як історія, етнографія, археологія та ін., на цей час нагромадили достатній матеріал про виникнення, розвиток та еволюцію релігії. Завдяки зусиллям багатьох вчених було сформульовано наукові концепції походження релігії. Релігієзнавство як сфера гуманітарних знань увійшла в число явищ, які могла осягати людська думка.

Мета релігієзнавства як навчальної дисципліни – підвищити рівень гуманітарної освіти, морального виховання молоді через розкриття історії і сутності релігії; її місце в системі духовної культури, в житті суспільства взагалі; дати об’єктивну інформацію про релігії, які поширені на території України, і тим самим сприяти досягненню міжцерковної, міжконфесійної, громадянської злагоди в суспільстві.

Структура релігієзнавчого знання

Релігієзнавство поділяють на академічне та богословське. На відміну від першого, останнє належить до богословського комплексу, розвивається певною мірою на основі закономірностей цього виду духовності. Особливістю світського релігієзнавства є дотримання принципу нейтральності щодо релігії, чого немає в богословському релігієзнавстві, яке має конфесійну зорієнтованість.

Релігієзнавство й теологія (богослов`я) – дві відмінні форми осягнення релігії як явища. Внаслідок багатовікових пошуків теологією доказів існування Бога стали висновки про марність таких пошуків. Оскільки вони нічого не доводять людині, яка не вірить, а віруюча не ставить такі докази під сумнів. Збагнути релігію може людина, наділена релігійною свідомістю через релігійний досвід і відчуття присутності божественного у своєму житті.

Релігієзнавство як навчальна дисципліна намагається порівняти різні релігійні системи, узагальнити релігійний досвід різних народів в історичному розвитку.

Релігієзнавство є цілісною та водночас полідисциплінарною галуззю гуманітарного знання, яка об'єднує низку розділів і структурних систем, зокрема філософію, історію, психологію, соціологію, футурологію, феноменологію, антропологію, культурологію тощо.

Філософія релігії. Вона охоплює стрижневі проблеми релігієзнавства, пов'язані з гносеологічними та онтологічними чинниками. Вивчає основні релігійно-філософські ідеї в їх історичному розвитку, сукупність філософських понять, принципів, які тлумачать релігію. Їх представляють різноманітні концепції, які інтерпретують релігію під кутом зору герменевтики (тлумачення тексту давніх літературних творів), феноменології, екзистенціалізму, матеріалізму, прагматизму, позитивізму, лінгвістичної філософії, психоаналізу.

Історія релігії. Як базова в релігієзнавстві вона акумулює знання, починаючи від виникнення первісних вірувань і релігійних форм до розвитку національних і світових релігій.

Відтворює минуле різних релігій у конкретності їх форм, накопичує і зберігає інформацію про численні релігії, що існували й існують.

Психологія релігії. Цей підрозділ досліджує психологічні джерела релігії як явища, психологію віруючої людини. Вивчає психологічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування релігійних явищ, суспільну, групову та індивідуальну психології (потреби, почуття, настрої, традиції тощо), зміст, структуру, спрямованість цих явищ, їх місце та роль у релігійному комплексі, вплив на нерелігійні сфери життєдіяльності суспільства, груп, особистостей.

Соціологія релігії. У царині її інтересів – релігія як соціальне явище, суспільні закономірності виникнення, розвитку й функціонування релігії; її елементи і структура, місце, функції та роль у суспільній системі, вплив на інші елементи соціальної системи; специфіка зворотної дії конкретної суспільної системи на релігію; використання релігійного чинника в різних соціальних умовах.

Футурологія релігії. Розглядаючи перспективи соціальних процесів, вона з'ясовує тенденції розвитку релігії в майбутньому.

Феноменологія релігії. Об'єктом її є ідеї, мета, мотиви релігії щодо значень і змісту. Подає систематичний опис явищ релігії, класифікує їх на основі зіставлення й порівняння.

Релігійна антропологія. Головне її завдання – дослідження людини в контексті релігійного світоспоглядання. Основні принципи – єдність духовних і тілесних засад у людині.

Релігійна культурологія. Враховуючи завдання й значення релігійного мистецтва в практиці богослужіння певних релігійних систем, досліджує храмові архітектуру, скульптуру, малярство тощо.

Географія релігії. Гуманітарний курс релігієзнавства, який акумулює та систематизує знання про територіальну організацію світових, регіональних релігій в історичному аспекті й на сучасному етапі.

Понятійно-категоріальний апарат релігієзнавства

Аналізуючи будь-яку форму релігії, релігієзнавство як наукова сфера знань використовує низку понять та категорій:

1) загальнофілософські та соціально-філософські категорії: буття, свідомість, святість, символ, істина, фальш, суспільство, культура;

2) загальнонаукові терміни: структура, система, функція, закон, роль та ін.;

3) конкретні наукові терміни: епоха, право, віра, почуття, настрої, страждання, спілкування, мова, життя, смерть;

4) спеціальні релігієзнавчі терміни: релігія, теологія, релігійний культ, церква, конфесія, храм, молитва, теїзм, деїзм, пантеїзм, атеїзм, скептицизм. Особливе місце займають терміни: Бог, ангел, пекло, рай, привид, карма тощо, які в науці мають інше значення, ніж у релігії;

5) терміни, які відображують процеси трансформації релігії: сакралізація, секуляризація, розвиток і еволюція релігії, церквоутворення, сектоутворення, детеологізація, модернізація, деміфологізація та ін.

4. Методи дослідження та принципи викладу

При дослідженні релігії використовують найрізноманітніші методи пізнання: загальнофілософський, соціологічний, спеціальний загальнонауковий, теоретичний, емпіричний. Нерідко вдаються до специфічних методів дослідження. Наприклад, у соціології релігії дають плідні результати соціологічні методи. Це – вивчення документів, різноманітних інтерв'ю, анкетування, складання статистичних таблиць. У процесі дослідження релігії здебільшого вдаються до інтегрування індивідуальних методів і прийомів, що відкриває широкі пізнавальні, дослідницькі можливості.

Генетичний метод. Його мета – відтворити розвиток релігії на всіх її етапах від початкової фази. Велику увагу приділяє пошукові, встановленню проміжних ланок у ланцюгу її еволюції. Але чим глибше занурюється дослідник в історичні пласти, тим менше фактичного матеріалу потрапляє в його розпорядження. У

такому разі історизм виступає у вигляді актуалізму (вивчення минулого через пізнання сучасності).

Історичний метод. Він передбачає вивчення релігійних систем у процесі їх виникнення, становлення та розвитку, а також взаємодію у цьому процесі закономірностей історії та конкретних обставин. Історичний метод може бути реалізований через

нерелігійні дослідження. Вони базуються на цілком протилежних світоглядних принципах, використовуючи досягнення науки, мають змогу успішно пізнавати різні феномени і сутність релігії. А відсутність релігійної віри заповнюється фундаментальною релігієзнавчою освітою.

Нормативні дослідження. Вони фокусуються навколо істинності постулатів релігії, цінностей, які вона проповідує, тощо.

Дескриптивно-історичні дослідження. Їх предметом є структура релігії, її історичний розвиток та ін. Подібні дослідження не оперують оцінними судженнями щодо певних аспектів релігійних доктрин. Релігієзнавство сформувалося на основі дескриптивного підходу, тобто має тенденцію до максимально допустимої об'єктивності, тоді як дисципліни теологічного циклу характеризуються нормативним підходом до предмета. У наш час у вивченні релігії переважає саме дескриптивний підхід.

Методологічні принципи релігієзнавства. Релігієзнавство не ставить за мету узгодити погляди на релігію віруючого і невіруючого чи віруючих різних конфесій, воно дає певний обсяг наукових знань і прагне навчити самостійно й об'єктивно оцінювати релігійні явища, релігію як суспільний феномен, події, що відбуваються в релігійному житті певного суспільства. Тому в своїх дослідженнях релігієзнавство використовує загальнонаукові та специфічні принципи.

Принцип об'єктивності. Передбачає конкретно історичний розгляд предмета, неприйняття абстрактних стереотипів, уявлення в чорно-білих тонах явищ релігії чи вільнодумства. Вимагає науково обґрунтованих положень, установлених фактів, уникнення тенденційності.

Культурологічний принцип. Дає змогу розглядати релігію, релігійну філософію в контексті розвитку духовної культури. А релігієзнавство вивчає своєрідні сфери духовної культури в історичному та сучасному аспектах, вирішуючи низку проблем: з'ясовує особливості релігії як феномена культури, властивості релігійно-культурних утворень, специфіку релігійної філософії, своєрідність різних проявів вільнодумства в духовному житті суспільства та особистості.

Антропологічний принцип. Використання його зосереджує увагу на аналізі світоглядних питань в аспекті проблем буття людини, суті, мети та змісту її життя, смерті й безсмертя, тобто в руслі філософської антропології.

Принцип толерантності. Передбачає діалог релігійних і нерелігійних світоглядів про людину, суспільство, світ. Це стосується пояснення основ буття природи, суспільства, людини, космосу, біосфери, економіки, політики, права, моралі, мистецтва, психіки, свідомості та ін. Вихідні засади релігійних і нерелігійних світоглядів різні. Різняться в них і пояснення процесів та подій у природі, суспільстві, людині. Проте економічні, екологічні, моральні, естетичні, соціально-політичні та інші ідеї, цінності можуть бути близькими.

Принцип правового забезпечення свободи совісти. Має загальнофілософський, теологічний, етичний, естетичний, політологічний і правознавчий аспекти, передбачає за людиною право сповідувати певну релігію чи не сповідувати жодної, відправляти чи не відправляти релігійні культи і відповідно організовувати наукові дослідження цих явищ і процесів.

Отже, релігієзнавство досліджує комплекс важливих питань походження, сутності, розвитку та еволюції релігії, її місця в суспільстві, культурі, історії розвитку людства.

Лекція 2. Структура релігії, її функції та роль у духовному житті

План

1. Характеристика первісних релігійних вірувань, їх специфіка та особливості.
2. Структура й функції релігії.
3. Класифікація релігій.

Література

1. Тайлор Э. Первобытная культура. – М., 1989.
2. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М., 1990.
3. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь : исследование магии в религии. – СПб. : Алетейя, 2000.
4. Ходькова Л.П. Религиєзнавство : підручник. – Л. : Афіша, 2001.

1. Характеристика первісних релігійних вірувань, їх специфіка та особливості

Академічне релігієзнавство обґрунтовує в історії людства період ранніх релігійних вірувань або родоплемінних релігій. Вони ще не були релігіями в повному розумінні слова, а пройшовши шлях еволюції, увійшли до їх змісту.

Одним із вірувань у стародавні часи був **анімізм** (від лат. – душа), який виявлявся у вірі в різноманітних духів, у душу як двійника тіла. Вивчав і описував ці вірування англійський релігієзнавець Е.Тайлор, автор книги “Первісна культура”.

Давня людина розглядала всі явища і предмети як щось подібне до себе, наділяла їх почуттями, волею, бажанням, думками. Звідси виникла віра в духів грізних сил природи, рослин, тварин, що у процесі еволюції трансформувалася в політеїзм, а потім і в монотеїзм.

Здебільшого душа неловима і невидима, з’являється як подібний до тіла привид, відокремлений від нього. Вона здатна входити в тіла інших людей, тварин і навіть речей, впливати на них.

Ще одним раннім віруванням вважають **тотемізм** – віру в існування родинного зв'язку між групою людей і певним видом тварин чи рослин. Тотемістичні вірування детально описав англійський історик релігії, етнограф Д.Фрезер у праці “Золота гілка”.

Тотемами могли бути не будь-які стадні тварини або окремі особини чи рослини та предмети, а лише ті, які чимось видавалися цінними, сприятливими для людей. Первісні люди вважали, що тотемна тварина є священною істотою, що її кров символізує єдність роду зі своїм божеством. Ритуальне поїдання тотемної тварини як прототип жертвоприношення сприймалося як укладення “кровного союзу” між родом та його божеством.

Найґрунтовніше тотемізм вивчено в індіанців Північної Америки, в австралійців, негрів Центральної Африки. А прояви тотемізму виявлено в усіх релігіях світу, включаючи іудаїзм, християнство, буддизм, іслам, індуїзм.

Отже, тотемізм є формою найдавніших вірувань у надприродні кровні зв'язки між людськими родами і тваринним чи рослинним світом, рідше – явищами природи та неживими предметами.

Іншою формою найдавніших первісних вірувань вважають **магію**. Магія – не просто обрядовість, але й не самі по собі уявлення про надприродне. Її змістом є віра в можливість вплинути на реально суще через надприродне шляхом певного практично-умовного дійства. Магія – єдність релігійної свідомості і дії. Дослідники поділяють магію на промислову, землеробську, військову, лікувальну, любовну, шкідливу та ін. Такі різновиди полягали в чаклунських процедурах на полі, спробах навести причину (зіпсувати здоров'я, наслати морок), приворожити, у чаклуванні над хворим, над зброєю. Залежно від цільового призначення магію поділяють на “чорну” (лиху) і “білу” (добру).

Поширеним різновидом магії є чаклунство, що базується на тотемістичних віруваннях. Вважаючи себе нащадками та співродичами того чи іншого виду тварин або рослин, люди

вірили, що різними методами вони можуть впливати на своїх тотемів, на їхню плодючість, прихильність до себе.

Фетишизм – це уявно-фантазійне наділення предметів і явищ неживої природи надчуттєвими якостями. Феномен фетишизму описав французький дослідник Шарль де Брюс у книзі “Культ богів-фетишів”.

Практично в житті первісної людини фетишами могли бути будь-які явища природи, наділені надприродними властивостями, зокрема шкарлупа горіха, хвіст дикої тварини, її зуби, кістки. Вважалося, що такі предмети можуть мати для людини охоронне значення, шкодити її ворогам, впливати на природні процеси.

Фетиші використовувалися в магічних церемоніях, супроводжували мисливця чи рибалку під час його промислу. Фетиш був присутній під час відзначення будь-якої події в житті громади, родини чи окремої особи.

У сучасних релігіях фетишизм зберігається у вигляді поклоніння священним предметам (ікони, хрести, мощі) та як самостійний залишок – у вигляді віри в талісмани й амулети. Талісман – предмет, що приносить щастя, а амулет оберігає від нещастя. Сучасними фетишами (талісманами або амулетами) є, наприклад, підкови, кулони, іграшки та інші предмети.

Отже, первісні релігійні вірування сприяли накопиченню знань у розвитку людства, стверджували моральні норми, що об'єднували суспільство.

2. Структура і функції релігії

Релігія – складне духовне утворення, якому притаманна специфічна структура.

Структура релігії – складові, без яких неможливе існування релігії, які у своїй єдності становлять релігію.

Будь-яка віра має свій предмет. Людина не просто вірить, а вірить у щось.

Віра – елемент людської свідомості, особливістю якої є догматичне визнання істинності релігійного вчення про існування надприродних сил, абсолюту.

Предметом віри є уявлення, образи, поняття, теорії, надприродне, яке за твердженням віруючих, не підпорядковане

законам навколишнього світу. Релігійна людина вірує у винятковий характер надприродних істот або сил, не застосовуючи до них звичайні критерії емпіричної вірогідності. Але не всі гіпотези стають предметом віри. Активне емоційне та оцінне особисте ставлення до нього охоплює вольовий процес, виявляється в поведінці особистості.

Як і всі явища духовного життя, релігія є результатом психічної діяльності людини – розуму, почуття, волі. Складовими цієї діяльності є уявлення, світорозуміння, світовідчуття і ставлення до світу, які визначають основні структурні елементи релігії: релігійну свідомість, культ, організації.

Релігійна свідомість становить концептуальний аспект релігії, все те, що можна сказати про неї й що вона стверджує про себе. Сюди належать міфи, концепції, ідеї, теорії, уявлення про надприродне, а також догмати, зміст священних книг, легенд, молитов тощо.

Релігійна свідомість містить два елементи: релігійну психологію та ідеологію.

Релігійна психологія – це сукупність уявлень, настроїв, почуттів, що сформувалися в релігійній громаді. Особливих релігійних почуттів не існує, це звичайні людські почуття, занурені в специфічну релігійну сферу, пов'язані з вірою в нереальний світ надприродного. У житті віруючий пізнає широку гаму почуттів, домінантним серед яких є почуття страху, потім – розчулення, катарсису (очищення).

Релігійна ідеологія – це система ідей, яку розробляють богослови, служителі культу, релігійні організації. Джерелом ідеології кожної релігії є її Святе Писання. Так, у християн – це Біблія, у мусульман – Коран, у буддистів – Трипітака.

Релігійний культ – основний елемент релігії, що відрізняє її від інших форм суспільної свідомості, соціальних інститутів. Його специфіка виявляється не в особливих характерах, предметах, об'єктах вірування, а в тому, що релігійні уявлення, образи, що належать до культової системи, набувають у ній символічного змісту і функціонують у соціальній взаємодії. Релігійний культ – втілення віри у діях груп, людей, індивідів.

Культурна система є сукупністю певних обрядів, які виражають особливості релігійного культу.

Обряд – сукупність символічних індивідуальних або колективних дій, зумовлених звичаями, традиціями соціальної спільноти, що символізують певні ідеї, норми, ідеали та уявлення і спрямовані на встановлення певних взаємовідносин людини з надприродними об'єктами.

Молитва – вербальне (словесне) звертання людини до об'єкта своєї віри.

Молитви бувають колективні та індивідуальні. Віруюча людина не тільки просить заступництва, а й дякує Богу. Молитви здійснюються під час богослужіння у храмах, молитовних будинках, вдома, на цвинтарях та в будь-яких інших місцях. Колективні богослужіння супроводжуються читанням священних книг, хором співом, проповідями.

Релігійні організації – об'єднання людей, груп на основі спільних вірувань та інтересів щодо відправлення релігійних культових дій.

Значну роль у культурній системі відіграє естетичний чинник. За допомогою культових дій у свідомості віруючих відтворюються релігійні образи, внаслідок чого негативні емоції трансформуються в позитивні. Культурні дії не можуть відбуватися спонтанно, потребують упорядкованості, організованості. На їх базі формується релігія як соціальний інститут, виникають релігійні організації. Метою релігійних організацій є вплив на їх членів, формування в них відповідних мети, цінностей, ідеалів. Реалізація мети досягається виробленням систематизованого віровчення, формуванням системи його захисту та виправдання, здійсненням та керівництвом культурною діяльністю, контролем та здійсненням санкцій щодо виконання релігійних норм, підтримкою зв'язків із світськими організаціями, державним апаратом.

Релігійна організація є складним соціальним інститутом. **Відомо чотири основні типи релігійних організацій: церква, секта, харизматичний культ та деномінація.**

Церква – релігійна організація зі складною, суворо централізованою та ієрархізованою системою взаємодії священнослужителів і віруючих.

Основні її функції: вироблення, збереження та передача релігійної інформації, організація, координація релігійної діяльності, контроль за поведінкою людей.

Секта – об'єднання віруючих, опозиційні щодо певних релігій. Виникає вона внаслідок відокремлення від церкви частини віруючих та священнослужителів. Їй притаманне специфічне тлумачення традиційних догматів панівного або найпоширенішого віровчення, відмова від деяких традиційних обрядів, проповідь винятковості своєї релігійної доктрини (істинного шляху до спасіння).

Харизматичний культ – різновид секти, учасники якої вважають, що завдяки дотриманню певного морально-етичного кодексу та ритуальних приписів вони отримують харизму (особливу силу, дар Божий). Властивий він католицизму і православ'ю. Право на лідерство в ньому визнається за особою, наділеною особливою здатністю до керівництва.

Деномінація – перехідний тип релігійної організації, який, залежно від характеру виникнення та спрямованості еволюції має риси церкви та секти.

Отже, релігія є складною структурою, яка складається з релігійної свідомості, культової діяльності та релігійної організації.

Функції релігії (лат. *funciō* – виконання, завершення) – способи, рівень, напрями впливу релігії на соціум, його структурні елементи, особистість.

Релігія як компонент соціальної системи виконує в ній декілька взаємопов'язаних функцій.

До системи функцій релігії належать: компенсаційна, світоглядна, регулятивна, комутативна, комунікативна, культурозбережна, інтегративно-дезінтегративна, терапевтична. На наш погляд, найважливішою функцією є сотеріологічна (сотеріологія в перекладі з грецької – вчення про спасіння).

Сотеріологічна функція. Проявляється в тому, що релігія тлумачить умови, шляхи та засоби спасіння душі віруючої людини.

Компенсаційна функція. Полягає в тому, що релігія психологічно компенсує обмеженість, безсилля, залежність людей від об'єктивних умов існування, наповнює новим змістом сенс їхнього життя.

Світоглядна функція. Виявляється в тому, що релігія як система світосприйняття встановлює “граничні” критерії, які уможливають осмислення навколишнього світу, місця людини в ньому, мети і сенсу життя. Релігійний світогляд передбачає орієнтацію на “головну проблему життя людини”, “ідеальний стан”, зумовлює особливості вирішення цієї проблеми.

Регулятивна функція. Полягає у здатності релігії через систему норм, приписів, установок, канонів регулювати стосунки, поведінку, вчинки, дії віруючих.

Комунікативна функція. Реалізується через спілкування віруючих у межах релігійних спільнот і поза ними. Релігійна комунікація – процес взаємодії, спілкування, релігійної соціалізації, передачі, обміну, засвоєння релігійної інформації, закріплення зв'язків між віруючими.

Комунікативна функція. Виявляється у спілкуванні віруючих з Богом та між собою. Має вертикальний (спілкування з Богом) і горизонтальний (спілкування віруючих) аспекти вияву.

Культурологічна функція. Реалізується у впливі релігії на розвиток писемності, книгодрукування, мистецтва, збереження цінностей релігійної культури, передачу досвіду від покоління до покоління.

Інтегруюча функція. Охоплює організаційні можливості й здатність релігії (через релігійні інститути) забезпечувати безконфліктний зв'язок, певну злагоду, солідарність, згуртованість суспільства, релігійних громад.

Терапевтична функція. Відображає психологічні можливості релігії у знятті негативних наслідків життєвих стресових ситуацій, збереженні внутрішнього спокою, душевної рівноваги та ін.

3. Класифікація релігій

Сьогодні у світі існує безліч релігій. Зібрати вичерпну інформацію про їх кількість не вдалося нікому, відповідно ніхто не зміг оптимально класифікувати їх. В історії релігієзнавства було чимало спроб у процесі класифікації охопити єдиною схемою всі відомі релігії. Здебільшого при поділі релігій на групи враховують етнічні ознаки, час виникнення, державний статус, рівень організації та ін. Найпоширеніша серед них така:

I. Ранні форми релігії (родоплеменні): тотемізм, фетишизм, магія, анімізм, аніматизм, шаманство, культ природи, культ предків, язичництво, політеїзм.

II. Національні релігії:

1. Ранні національні релігії: релігія Давнього Єгипту, релігія народів Дворіччя, релігії Давньої Індії (ведична, брахманізм), давньогрецька релігія, релігія Давнього Риму, релігії доколумбової Америки та ін.

2. Пізні національні релігії: іудаїзм, індуїзм, джайнізм, сикхізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм, зороастризм.

III. Світові релігії: буддизм, християнство, іслам.

IV. Нетрадиційні релігії, нові релігійні рухи:

1. Неохристиянство (постало в намаганні пристосувати традиційне християнство до особливостей часу): Богородична церква, церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони), Новоапостольська церква, церква Христа.

2. Неоязичництво: Рідна віра, РУН віра, Собор Рідної віри.

3. Релігії орієнталістського напрямку (зорієнтовані на культуру, духовність, релігію, мову, історію Сходу): Товариство свідомості Крішні, послідовники Саї Баби, центри Шрі Чінмоя, Ошо-центр, вселенська чиста Релігія.

4. Синтетичні релігії (поєднують у собі кілька релігійних систем): Велике Біле братство; церква Єднання; Всесвітня віра Бахаї.

5. Езотеричні об'єднання (ґрунтуються на вірі в існування надприродного світу): теософія, братство Грааля.

6. Сайєнтологічні рухи (зорієнтовані на поєднання науки і практики психоаналізу): діанетика, наука розуму, християнська наука.

7. Сатанізм.

Лекція 3. Християнство

План

1. Виникнення та поширення християнства.
2. Католицизм і православ'я.
3. Протестантизм.

Література:

1. Академічне релігієзнавство. – К. : Світ Знань, 2000.
2. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Українське Біблійне Товариство, 1993.
3. Лінч Д. Середньовічна церква: коротка історія / пер. з англ. – К., 1995.
4. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій. – К., 1995.
5. Мень А. Православное богослужение. Таинства, слово и образ. – М., 1991.
6. Огієнко І.І. Українська церква : нариси з історії Української православної церкви. – К., 1993.

1. Виникнення та поширення християнства

Християнство є найзначнішою світовою релігією нашого часу, в якій розрізняють три головні напрями: православ'я, католицизм та протестантизм. Головним об'єктом шанування християн є Ісус Христос, якого вважають водночас і Богом, і людиною. Усі християни вірять, що праведних після смерті чекає винагорода у вигляді вічного блаженства в раю, а грішників – покарання, яке вони уявляють собі по-різному.

Християнство виникло у другій половині I ст. в одному із східних районів Римської імперії – Палестині.

Античне християнство мало свої ідейні джерела, головними з яких були іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки, ідеологія кумранської общини, релігії східних народів Римської імперії.

Християнство виникло як відгалуження іудаїзму, в якого воно спадкувало насамперед визнання Старого Завіту (в іудеїв він

називається Танах) – найдавнішої частини Біблії. Із Старого Завіту було взято багато сюжетів та образів для створення біографії Ісуса Христа. Навіть найважливіша частина терміна “месія” (буквально “помазаник”, у перекладі – посланець божий, рятівник людей). З іудаїзму християнство перенесло в свій ідейний арсенал вчення про єдиного Бога, пришестя месії, створення світу за шість днів, про кінець світу.

Великий вплив на християнство мали ідеї Філона та Сенеки. Александрійський філософ Філон висунув ідеї про природжену гріховність людини, про необхідність урятування душі за допомогою аскетизму та страждання. Він розробив вчення про Логос, яке розвиває погляди іудейської релігії на месію. Філон учив, що месія має ім'я Логос (у перекладі з грецької – слово), є Богом. Слідом за Філоном християни дали ім'я і своєму месії і також визнали його Богом. Прийняли вони й ідеї Філона про природжену гріховність людей, аскетизм та страждання як шлях урятування душі. У римлянина Сенеки християни запозичили етичні ідеї про рівність людей перед Богом, урятування душі як мету життя, презирство до земного життя, про любов до ворогів, покірність долі.

Кумранською общиною називають іудейську релігійну секту, одним із районів діяльності якої було стародавнє місто Кумран. Кумраніти по-своєму розвивали вчення про месію. Зокрема, вони вважали, що месія за своєю природою є людиною, що його перше пришестя, під час якого він постраждав за людей, вже відбулося і що тепер треба чекати другого пришестя, з яким пов'язаний кінець світу. Ці ідеї були підхоплені християнськими проповідниками.

Багатий матеріал для творців християнської ідеології дали культу східних богів: Осіріса (Єгипет), Митри (Персія), Адоніса (Фінікія), Аттіса (Фрігія), Будди (Індія) та ін. У перші два століття нашої ери вплив різних східних релігій на широкі верстви населення Римської імперії був дуже великий.

Античне християнство у своєму розвитку пройшло три головні періоди: первісне християнство (від середини I ст. до середини II ст.), раннє християнство (від середини II ст. до

початку IV ст.) та пізнє християнство (від початку IV ст. до кінця V ст.).

Общини первісного християнства склалися з бідних елементів, тому вони були релігією пригноблених. Церкви не було – вона тільки формувалася. У період раннього християнства в общини дедалі більше почали вливатися заможні люди, які утворювали всередині общин особливий соціальний прошарок і поволі захопили керівництво ними. Християнські общини, які почали називатися парафіями, об'єдналися в значніші одиниці – єпископії на чолі з єпископами та митрополії на чолі з митрополитами. Церква, що виникла, стала на захист наявних порядків.

У період пізнього античного християнства рабовласники також приєдналися до нової релігії. За імператора Костянтина (323–337 рр.) християнська релігія перетворилася на державну, вона користувалася економічною, політичною та ідеологічною підтримкою держави. 313 року вона була зрівняна з усіма іншими релігіями, а 324 р. стала користуватися економічною, політичною та ідеологічною підтримкою держави. Почалася централізація церкви: єпископії та митрополії об'єднались у патріархії на чолі з патріархом. У першій половині IV ст. на території Римської імперії діяли три патріархії – римська, александрійська та антиохійська. Наприкінці IV ст. до них приєдналася константинопольська, у V ст. – єрусалимська.

Значною подією в історії християнської церкви був перший Вселенський Собор, тобто з'їзд духівництва, який відбувся у 325 р. у м. Нікеї (Мала Азія). Собор був названий Вселенським тому, що на ньому було представлено вище духовенство усієї імперії. Скликання Собору означало створення єдиної християнської церкви, бо в особі Вселенських Соборів духівництво імперії отримало свій вищий керівний центр. Хоча Вселенські Собори скликалися порівняно рідко (з IV по VIII ст. було скликано всього 7), все ж вони відігравали важливу роль: об'єднували зусилля духовенства, регулювали церковне життя, сприяли виробленню єдиної ідеології та обрядовості.

На етапі античного християнства сформувався Святе

Письмо християн – Біблія. Античний період християнства змінився етапом феодального християнства (VI–XV ст.), коли відбувся розкол церкви на православ'я та католицизм. Передумовою розколу був поділ Римської імперії у кінці IV ст. на Західну з центром у Римі та Східну з центром у Константинополі і наступне завоювання наприкінці V ст. західної імперії германськими племенами. На території, котра раніше належала Західній імперії, утворилися численні феодальні держави. Східна імперія як єдина існувала до кінця XV ст.

Основні положення християнського віровчення (догмати), які склалися протягом багатьох століть, сформульовані в Біблії та постановах християнських Вселенських Соборів. Їхня суть викладена у 12 пунктах Символу віри, прийнятого на перших Нікейському (325) та Антіохійському (381) Вселенських Соборах.

Згідно із Символом віри, християни повинні вірити в єдиного Бога, який виступає у трьох особах: Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого (Свята Трійця). Бог-Отець є творцем світу видимого (природа та людина) і невидимого (ангели). Богом-Сином є Ісус Христос. Бог-Дух Святий походить від Бога-Отця, у католицизмі – й від Бога-Сина. Християнська трійця має в собі риси політеїзму.

Найважливіше положення християнства – догмат боговтілення, згідно з яким, Ісус Христос як Бог став людиною, народившись від Діви Марії.

Наслідком прийняття християнства став надзвичайно якісний підйом у всіх сферах людської життєдіяльності. Утворилися великі християнські держави середньовіччя, суспільний порядок яких був заснований на християнських засадах. З часом дедалі більша кількість держав мали за честь і прагнули ввійти в християнський світ.

Головною причиною розколу християнства були особливості соціально-економічного та соціально-політичного становища церкви на заході та сході Європи. На заході феодальні відносини розвивалися досить швидко, існувала політична роздробленість, Римський Папа (так став називати себе глава римської патріархії) та його церковне оточення були політично самостійними й

незалежними. На сході феодальні відносини розвивалися повільно, існувала політична централізація. Константинопольський патріарх та його церковне оточення були політично несаможитливими, залежними від світських властей. Другою важливою причиною розколу була боротьба Римського Папи та Константинопольського патріарха за владу над усією християнською церквою.

Процес розгалуження офіційного християнства був тривалим. Різниця в соціально-економічному й соціально-політичному становищі церкви на заході та сході Європи призвела до появи відмінностей у віровченні та обрядовості. Вже в IX ст. відбувалася гостра богословська полеміка між західним та східним духівництвом, яка закінчилася розривом відносин між Римом і Константинополем. Останнє зіткнення й остаточний розрив між Візантійською і Римською імперіями відбулися в середині XI ст.

Константинопольський архієпископ Михаїл Керуларій (1043–1108) надзвичайно енергійно прагнув підкорити собі Александрію, Антіохію та Єрусалим й одночасно зрівнятися в правах з Римським Папою. Архієпископ огортає свої домагання догматичною оболонкою. Папа Лев IX у цей час потребував союзу з Візантією проти норманів, однак честь римської кафедри для нього була вища над усе. Тому 1054 року Лев IX відправив до Константинополя кардинала Гумберта (найосвіченішого теолога й каноніста того часу). Візантійський імператор Константин IX, прагнучи примирення сторін, влаштував колоквіум між кардиналом і богословом Студійського монастиря Нікитою. В результаті диспуту Нікіта визнав свою поразку, але патріарх продовжував наполягати на своїх претензіях і підбурювати народ проти римських легатів. 15 липня 1054 р. делегація на чолі з кардиналом Гумбертом поклала на вівтар Софіївського собору буллу екскомунікації та анафеми щодо константинопольського патріарха і його прихильників. 20 липня 1054 р. Михаїл Керуларій зачитав текст анафеми римській церкві. Розкол 1054 р. лише організаційно оформив розбіжності, які століттями існували між християнськими церквами. Після цього римська церква

почала називатися католицькою (від грецької “вселенський, всеохопний”), а константинопольська та александрійська, антиохійська й єрусалимська, які підтримували її, ортодоксальними (правовірними, від грецьк. – правильно думаю).

2. Католицизм і православ'я

Католицизм є одним із напрямів у християнстві, який виник внаслідок першого великого розколу в християнстві 1054 р. Католицизм поширений переважно в Західній (Франція, Бельгія, Італія, Португалія) та Східній (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Литва, частково Латвія й західні області України) Європі, у переважній більшості країн Південної Америки; його сповідує майже половина віруючих Північної Америки. В Азії, Африці також є католики, але вплив католицизму тут незначний.

Католицизм має багато спільного з православ'ям і водночас відрізняється від інших напрямів у християнстві системою віровчення, культу, своєрідними засобами пристосування до стрімкої зміни соціальної діяльності і нової релігійної свідомості. Католицизм доповнив Символ віри новими догматами. Цьому напряму притаманні специфічні риси, котрих нема у православ'ї та протестантизмі.

Після поділу церков XI ст. католицька церква продовжувала скликати Вселенські Собори вже без участі православних церков, довівши їх чисельність у XX ст. до 21.

Основним догматом католицької церкви, що відрізняє її від інших течій у християнстві, є догмат про непогрішимість Папи Римського. Прийняття цього положення папство домагалось протягом сторіч, але добилося тільки 1870 р., коли його було прийнято Першим Ватиканським Собором. За новим догматом Папа як пастир християн є безгрішним.

Наступний догмат католицизму – догмат про чистилище, прийнятий 1439 р. на Флорентійському соборі. Вчення про чистилище полягає в тому, що душа людини після смерті потрапляє в чистилище – місце між пеклом і раєм, має змогу очиститися від гріхів і в подальшому переходити в пекло чи рай. Очищення душ здійснюється шляхом різноманітних випробувань. Рідні та близькі покійного за допомогою молитов і

внесків на користь церкви можуть полегшити випробування душі, що перебуває в чистилищі. Доля душі визначалася таким чином не тільки поведінкою людини в земному житті, а й матеріальними можливостями близьких покійного. Дуже важливим положенням католицизму є теза про особливу роль духівництва. Людина не може заслужити Божої милості самостійно, без допомоги духівництва. Зокрема, католицьке віровчення забороняє віруючим трактувати Біблію, оскільки це є винятковим правом духівництва.

З XI ст. католицька церква запровадила обов'язок цілібату (обов'язкової безшлюбності) для всіх рівнів духовенства.

Католицька догматика встановлює необхідність систематичної сповіді віруючих перед духівництвом. Кожен католик повинен мати свого духівника і регулярно звітувати йому про свої думки і вчинки. Без систематичної сповіді спасіння неможливе.

Католики причащають мирян хлібом, випеченим із прісного тіста. Причастя у двох видах – хлібом і вином приймає духовенство.

Католицька церква визнає сім таїнств: хрещення, миропомазання, причастя, покаєння, священство, шлюб і елеосвячення.

Серед релігійних положень католицької церкви є й таке: Христос, Богоматір і святі мають таку велику кількість заслуг, що їх вистачить для забезпечення потойбічного блаженства всьому теперішньому і майбутньому людству. Весь цей запас “добрих” справ Бог надав у розпорядження католицької церкви; вона на свій розсуд може виділити певну частину цих “добрих” справ віруючим для спокутування гріхів і особистого спасіння, але за це віруючі повинні платити церкві. Продажем Божественної благодаті “відав” спеціальний трибунал при Папі. Там за гроші можна було отримати індульгенцію – папську грамоту, котра давала віруючим відпущення гріхів або визначала час, упродовж якого можна було грішити.

У католицькому культі широко використовуються засоби емоційного впливу на почуття віруючих. Пишність і урочистість

притаманні католицькому культу, богослужіння супроводжується органною музикою, сольними та хоровими співами.

Надзвичайно велику роль у католицтві відіграє культ Богородиці або Мадонни. Християнство запозичило цей культ у більш древніх релігій, де Богородиця шанувалась як Богиня-мати, Богиня родючості. В християнській релігії Богородиця була перетворена діву Марію, яка народила від святого Духа дитину Ісуса, Сина Божого. В католицтві шанування Богородиці піднесено до догмата, а її культ до певної міри навіть відсунув на другий план культ Бога-отця і самого Христа. Культ Мадонни допомагає католицтву впливати на мільйони віруючих жінок.

На третьому Вселенському Соборі (Ефес, 431 р.) відбулося визнання Марії Богородицею, а 1854 р. було прийнято догмат про її непорочне зачаття та тілесне вознесіння на небо.

Значного поширення в католицизмі поряд із вшануванням Богородиці набуває культ святих, поклоніння реліквіям та мощам.

Католицька ідеологія надзвичайно рухома. Це яскраво проявилось в рішеннях Другого Ватиканського Собору (загальний XXI), скликаного у 1962–1965 роках для оновлення і пристосування церкви до вимог сучасності. Собор оголосив документи про роль церкви у світі, екуменізм, релігійну свободу й діалог. Соборна конституція про літургію дозволила спрощення багатьох обрядів. Зокрема, було дозволено частину меси (літургії) проводити не латинською, а **місцевою мовою** з використанням національної музики. Собор виніс рекомендації щодо введення до католицького культу елементів місцевих релігій, зближення з іншими християнськими церквами, визнання таїнств і обрядів, здійснених над католиками в інших християнських конфесіях.

На відміну від інших напрямів у християнстві, католицизм має міжнародний центр управління – Ватикан, главу католицької церкви – Папу Римського, який обирається довічно на конклаві (зібранні кардиналів у Сикстинській капелі). Ще 756 року на невеликій території сучасної Італії виникла церковна держава – Папська область. Вона проіснувала до 1870 р., коли в процесі

об'єднання Італії її було приєднано до Італійської держави. Після Першої світової війни папство вступило в союз з наявним в Італії режимом. Папа Пій XI (1922– 1939) 1929 р. уклав з урядом Муссоліні Латеранські угоди, згідно з якими відроджувалася Папська держава – Ватикан.

Ієрархія католицької церкви ґрунтується на суворій централізації й безумовній підлеглості нижчих церковних органів вищим. Очолює католицьку ієрархію Священна колегія кардиналів. Кардинал – це вища духовна особа після Папи. Кардиналів призначає Папа. Постійною установою Ватикану є державний секретаріат. Він відає дипломатичними відносинами з країнами, з якими Ватикан має стосунки.

Для посилення впливу католицької церкви були створені ордени ченців. Ордені підпорядковуються безпосередньо Папі Римському. Одним із перших католицьких орденів є орден бенедиктинців, заснований в Італії в VI ст. Бенедиктом Нурійським. Сьогодні бенедиктинці існують у низці країн Європи і Америки, мають свої школи й університети, періодичні видання. В XI–XIII ст. з'являється багато інших чернецьких орденів. Орден домініканців, або братів проповідників, заснований 1215 р. Домініком був покликаний розгорнути боротьбу проти середньовічної єресі, насамперед проти альбігойців – учасників єретичного руху XII–XIII ст. у Франції, спрямованого проти панівного становища католицької церкви в економічному й духовному житті середньовічного міста.

1534 року виник орден єзуїтів (товариство Ісуса), заснований Ігнатієм Лойолою (1491 –1556) для боротьби з Реформацією. Орден здійснював непримиренну боротьбу проти єресей, переслідував учених, боровся з вільнодумством, складав індекс заборонених книг, активно сприяв закріпленню необмеженої папської влади.

Серед чернецьких орденів важливе місце належить так званим жебрацьким орденам: францисканському, заснованому у XVIII ст. святим Франциском, домініканському. Ордені кармелітів, августинів відмовилися від особистого майна й жили на пожертви. Заснований Франциском Асизьким орден

францисканців отримав деякі привілеї від Папи – право проповіді і звершення таїнств, вільного викладання в університетах.

Ідея об'єднання християнського сходу та заходу не покидала українські землі з XIII ст. Підсумком багаторічних спроб духовенства стала Берестейська унія 1596 року. Внаслідок об'єднання православної й католицької церкви шляхом церковного союзу постала нова гілка католицизму на українських землях – греко-католицька церква. Зберігаючи православну обрядовість, католицьку догматику, місцеву мову в богослужінні, церква визнає релігійне верховенство Папи Римського.

Православ'я – одне з відгалужень християнства, що дістало оформлення після розколу церкви 1054 р. на Східну та Західну. На відміну від католицизму, православ'я не має єдиного церковного центру, що об'єднував би віруючих у масштабі планети. Історично склалося так, що перші християнські центри, котрі в майбутньому перебрали контроль над діяльністю віруючих на значних територіях, формувалися як самостійні церковні утворення. Згодом, із розпадом Римської імперії, такі центри визначилися в Александрії, Антіохії, Константинополі та Єрусалимі. Відцентрові сили, що діяли у Візантії, прискорили ослаблення, взаємозалежності між вказаними територіями.

Джерелами віровчення православ'я є Священне Писання і Священне передання.

Священне Писання – це книги Старого й Нового Завітів. Канонічними православна церква вважає 22 книги Старого Завіту і всі книги Нового Завіту. Ці книги церква вважає богонатхненними, тобто написаними пророками й апостолами, просвітленими від Святого Духа. Право тлумачення Біблії, за вченням православ'я, належить церкві.

Священне передання становлять головним чином Символ віри, постанови Вселенських і помісних соборів, твори отців церкви, таких, наприклад, як Афанасій Великий, Василій Великий, Іоанн Златоуст, Григорій Богослов та інші, яких православна церква проголошує своїми віровчителями.

Символ віри прийнятий на Нікейському (325 р.) і Царгородському (Константинопольському), (381 р.) Вселенських

Соборах, доповнений постановами наступних Вселенських Соборів, закінчуючи сьомим (787 р.). У ньому викладено основи православного віровчення про єдиного Бога, який виступає в трьох іпостасях: Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий.

Бог-Дух Святий сходить від Бога-Отця.

Православ'я стверджує, що віруючий може заслужити царство небесне, якщо буде щиро, зі слізьми молитися, щоб Бог прийняв його молитви, милостині та інші добрі справи й дарував би йому прощення гріхів. Православні проповідники вчать, що головна заслуга людей перед Богом полягає не просто в дотриманні моральних заповідей, а в невтомних пристрасних молитвах, їх ідеалом є монах-аскет, який піддає мукам свою плоть. Проповідь аскетизму, відсторонення від земного світу – одна з характерних рис православ'я.

Характерними особливостями православ'я є також ієрархічний принцип побудови церкви, ретельно розроблена система культу й пишної обрядовості для емоційного впливу на віруючих.

Православна церква вважає себе громадою істинно віруючих. Вона складається з ієрархії та пастви, духовенства й мирян. Духовенство проголошується посередником між Богом і віруючими та носієм божественної благодаті, яка передається для спасіння віруючих через таїнства. Як і католицька церква, вона визнає сім таїнств: хрещення, миропомазання, причастя, покаяння, священство, шлюб і елеосвячення. Таїнства здійснюються в процесі відповідних обрядів.

Православні приймають причастя у двох видах – хліба й вина. Випікають евхаристійний хліб із квасного тіста.

У православних целібат обов'язковий тільки для чернецтва та єпископів.

Крім поклоніння триєдиному Богу, для православ'я, як і для католицизму, характерний культ святих угодників, на честь яких церква влаштовує особливі свята, називає їх іменами храмів і т.д. Про життя і діяльність святих угодників складені описи – “Життя святих”. Перше місце в ієрархії християнських святих займає

пресвята Діва Марія, яку православ'я шанує під іменами Пріснодіви і Богородиці.

Однією з особливостей православ'я є також культ ікон і мощів. Багатьом іконам Богородиці присвячуються регулярні богослужіння.

Православна церква, на відміну від католицької, не має єдиного центру й ділиться на самостійні церкви. Існує 15 автокефальних православних церков: Константинопольська (Туреччина), яку очолює патріарх, що має титул Вселенського, Александрійська (Єгипет), Антиохійська (Сірія і Ліван), Єрусалимська (арабська частина міста Єрусалим), Кіпрська (острів Кіпр), Грузинська, Сербська (Югославія), Румунська, Елладська (грецька), Болгарська, православні церкви в Албанії, Польщі, Чехії і Словаччині, Руська. В Україні існує три православні церкви: Українська православна церква Московського патріархату – УПЦ МП (фактично Руська православна церква), Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) та Українська автокефальна православна церква (УАПЦ).

Православні церкви, що складають Вселенське православ'я, об'єднані спільністю віровчення, канонів церковного життя тощо. Вони підтримують взаємні контакти, беруть активну участь в екуменічному русі та мають своїх представників у Всесвітній раді церков (ВРЦ), спільно проводять богословські диспути з католиками, протестантами і монофізитами.

3. Протестантизм

Наступний великий розкол у християнстві відбувся в період протестантської Реформації XVI ст. в Європі. Його витoki датують 1517 роком, коли німецький дослідник Біблії професор і католицький монах ордену Августинів Мартін Лютер оприлюднив свої 95 тез проти римо-католицької церкви у місті Віттенберзі. Реформація поставила перед суспільством питання порятунку душі, а точніше, як його досягти, критикуючи католицькі погляди на це питання. Протестантизм наголошував на внутрішніх проявах віри, вірі наодинці з Богом. Як період Реформація містить діяльність таких проповідників – Мартіна

Лютера (1483–1546) в Німеччині, Джона Кальвіна (1509–1564) в Женеві, Ульріха Цвінглі (1484–1531) в Цюріху, які реформували римо-католицьку церкву. Ці діячі критикували інновації, запроваджені католиками в середні віки (відкуплення гріхів за допомогою індульгенцій, збагачення через монастирське землеволодіння, аморальність та сваволю священнослужителів), і доклали чимало зусиль для повернення до ранньої християнської церкви.

Протестанти погодилися з католиками в питаннях гріха та спасіння, але погляди двох сторін не збігалися стосовно способів отримання спасіння. У дебатах між протестантами та католиками йшлося про те, що спасіння – це дар (як переконував Лютер) чи (як наполягав Ватикан) певний обмін, коли через кару віруючі розплачуються за гріхи. Католики використали свою традицію та Послання Якова (“Так само й віра, коли діл немає, мертва сама в собі”) на підтвердження того, що потрібна не лише віра, а й добрі справи. Лютер відстоював “віру єдину”, бо Павло писав: “Праведник з віри буде жити”.

Усі протестантські церкви відмовилися від традиційних літургій. Використання ікон, статуй та інших зображень Бога, Святого Духа, Діви Марії, святих скасовано, як ідолопоклонство. Відмінений культ святих і мощів, а у зв’язку з цим, і багато релігійних свят.

Протестантизм відкинув усю церковну традицію – Святе передання, яке склалося в епоху Середньовіччя, тобто постанови церковних соборів, послання пап. В основу свого віровчення поклав Біблію (особливо Новий Заповіт), яка була перекладена на національні мови. Протестанти зобов’язують усіх своїх прибічників не тільки самостійно вивчати Біблію, але й пропагувати її за покликом власної совісті і за умови мінімального впливу традицій.

У тих країнах, де переміг протестантизм, були ліквідовані монастирі й монашество, скасовано безшлюбність духовенства.

До ранніх напрямів протестантизму належать лютеранство, кальвінізм, англіканство, анабаптизм.

До лютеранської течії, яка є впливовою в Німеччині, Скандинавії, на середньому заході США, належать послідовники Мартіна Лютера, які створили євангелічно-лютеранську церкву в Америці та різні державні церкви в Європі, включно з церквами Швеції та Норвегії. Лютерани надають особливого значення літургії, для якої характерний спів гімнів (наприклад, “Наш Бог – міцна фортеця”, написаний Лютером). Хоча лютерани не підтримують католицьку доктрину перетворення, в якій сказано, що хліб і вино в святому причасті фактично перетворюються на тіло і кров Ісуса, вони відстоюють “справжню присутність” Ісуса в євхаристії.

До кальвіністів належать протестанти, на яких вплинули переконання Жана Кальвіна щодо панування Бога, абсолютної гріховності людей і того, що ще до народження доля всіх людей є наперед визначеною, куди вони потраплять – в рай чи пекло. Кальвінізм утвердився в Шотландії під впливом учня Кальвіна Джона Нокса (1514–1572). Найвідомішими в історії кальвіністами були пуритани, які у XVII ст. переселилися з Англії в Нову Англію та допомагали перетворити кальвінізм у домінуючий духовний орієнтир під час колоніального періоду в історії США. До деномінацій реформатів зараховують пресвітеріанство, яке є провідною протестантською конфесією в Південній Кореї.

Англійська спільнота охоплює деномінації, які утворились внаслідок розколу між королем Генрі VIII (1491–1547) та Папою 1534 р. Це англійська церква та єпископальна церква (США). Англійська спільнота, яка за традицією є міцною в Англії та колишніх британських колоніях, наприклад, в Австралії, зараз особливо поживалася в Африці, де проживає більш як половина англійців, яких у світі налічують 80 мільйонів. Англійці, які обирають середню позицію між католицизмом і протестантизмом, у багатьох відношеннях є досить близькими до католиків. Вони називають духовенство священиками, вшановують святих і традиційно щонеділі причащаються. Тексти “Книги суспільного богослужіння” (1549) та Біблії короля Якова (1611) вплинули на сучасну англійську мову як твори Данте – на сучасну італійську, тобто вдихнули в неї життя.

Термін “анабаптист” дослівно означає “перехрещенець”. Анабаптистів можна більше охарактеризувати за ставленням до війни та уряду, ніж за практикою хрещення в дорослому віці. Серед анабаптистських “мирних церков” можна назвати амішів та менонітів, члени яких виступають за жорстке відокремлення церкви від держави. Як меноніти, так і аміші, намагаються просто жити в галасливій сучасності, відмовляються брати участь у війні. Більшість із них веде сільський спосіб життя, де немає таких сучасних вигод як електроенергія, автомобіль.

Протестантські напрями в Україні поділяються на дві групи. До першої належать різноманітні церкви, вчення яких сформувалося на ґрунті західного протестантизму, що відкололося від католицької церкви. Це: баптизм, адвентизм, п’ятдесятництво та інші, похідні від них.

До другої групи належать церкви та секти, віровчення яких склалося на ґрунті православ’я, проте вони відкололися від православної церкви. Це: старообрядці, хлисти, молокани, духобори, істинно православна церква, православні християни та інші. Найпоширеніші сьогодні на українських землях протестантські конфесії західного спрямування.

Баптизм зародився на початку XVIII ст. в Англії. Виник на основі лютеранства й кальвінізму. Термін “баптизм” походить від грецького *baptizo*, що означає занурювати, хрестити у воді. Засновником цієї течії був проповідник Джон Сміт. Баптизм із більшим радикалізмом, ніж інші протестантські конфесії, стоїть на тому, що Святе Письмо є єдиною й цілком достатньою основою віри, а перекази і традиції – другорядним і похідним елементом релігійного життя. Ця принципова настанова дає можливість церкві переосмислювати свій стан, постійно внутрішньо оновлюватися, удосконалювати форми й методи своєї діяльності, перешкоджати процесу самоконсервації.

У внутрішній організації церкви християни-баптисти із зародження свого руху сповідують і втілюють у життя демократичні принципи: автономію общин, виборність керівників, рівноправність членів.

За віровченням, спасіння дається людині не в церкві, а виключно у слові Божому, що є доступним для кожного через Святе Письмо. Баптисти підтримують ідею триєдності Бога, вірять у спокутну місію Христа та його друге пришествя, страшний суд.

У першу неділю щомісяця в молитовних будинках баптистів відбувається причастя (хлібопереломлення). У причасті можуть брати участь лише члени церкви, які в дорослому віці прийняли обряд хрещення. Баптисти заперечують хрещення в дитячому віці, вважаючи це несвідомим вибором. Прихильники цього віровчення відзначають усі свята, пов'язані з іменем Ісуса Христа. Богослужіння відбуваються під супровід сучасних музичних інструментів.

Змістом життя християн-баптистів є вивчення Біблії та її пропаганда. Хрещені в дорослому віці очікують спасіння та блаженства в раю.

В Україні баптизм з'явився з середини ХІХ ст. разом із німцями-колоністами. 1869 року проповідник Унгер створив першу баптистську громаду в с. Карпівка на Херсонщині. У західні області України баптизм завезли реемігранти із США і Канади. Зараз це одна з найпоширеніших християнських течій.

Адвентизм виник у 30-х роках ХІХ ст. в США на основі баптизму. Назва в перекладі з латинської *adventus* означає прихід або пришествя. Засновником цього напрямку вважається Вільям Міллер, автор книги "Докази святого писма про друге пришествя Христа". 1863 року утворилася самостійна адвентистська церква, організатором якої була Олена Уайт. В Україну адвентизм був завезений американськими проповідниками.

У віровченні адвентисти опираються на запозичені в баптистів основи про культу, однак увагу акцентують на очікуванні другого пришествия Ісуса Христа. В основі їх віровчення – ідея богообраності. Ця ідея обґрунтовує твердження про винятковість адвентистів як Божого народу. Пришествя Ісуса Христа супроводжуватиме воскресіння праведників, інші воскреснуть після тисячолітнього царства Христа для страшного

суду. Дотримання моральних настанов Біблії є запорукою воскресіння.

Визнають обряди хрещення в дорослому віці, причастя (хлібопереломлення).

У культурі адвентистів є певні особливості. Наприклад, причастя вони проводять щосуботи один раз на квартал, тобто чотири рази на рік. Перед цим вони здійснюють ритуальне обмивання ніг на згадку про таємну вечерю Ісуса Христа з апостолами.

В Україні адвентизм неоднорідний, складається з багатьох напрямів. Найчисельнішими є послідовники Олени Уайт – адвентисти сьомого дня (святкують суботу).

П'ятдесятництво – напрям пізнього протестантизму, що сформувався у США наприкінці ХІХ ст., згодом проник і в Європу. Назва походить від біблійного свята п'ятдесятниці. Прихильники цього напрямку вірять у сходження на них Духа Святого і безпосереднє спілкування з Богом. Визнають дев'ять дарів Духа Святого: слово мудрості (здатність правильно розуміти Біблію), слово знання (мистецтво проповідувати), дар віри (здатність пізнати істинну віру), дар зцілення (здатність зцілювати хворих), дар чудотворення (вміння творити чудеса), дар пророкування (мистецтво розкрити Божі таємниці), дар розпізнавання духів (здатність виявляти й виганяти нечисту силу з людини), дар розмовляти іншими мовами (глосолалію), дар тлумачити інші мови (здатність пояснювати іномовлення). Покликанням вважають проповідувати грішникам про Спасителя і спасіння, народження згори.

П'ятдесятники мають обряди хрещення в дорослому віці, причастя (відбувається як і в баптистів у першу неділю місяця) та інші. Крім водного хрещення, вважають потрібним хрещення Святим Духом, яке відбувається під час молитви.

Церковні зібрання відбуваються із залученням людей різного віку, супроводжуються сучасними музичними інструментами. Серед членів церкви пропагуються ідеї рівності перед Богом, тому брати участь у прославі Господа, проповіді можуть усі з доброї волі.

В Україні п'ятдесятництво неоднорідне, у ньому є течії, названі іменами їх засновників: воронаєвці, шмідтовці, смородинці, мельниківці та інші. Більшість церков об'єднано в Союз християн віри євангельської.

Отже, знайомство з ранніми та пізніми напрямками у протестантизмі дозволяє стверджувати, що цей різновид християнства є досить впливовою силою в сучасному світі, поряд з традиційним католицизмом і православ'ям.

Лекція 4. Буддизм і іслам як світові релігії

План

1. Виникнення й основи віровчення буддизму.
2. Основні напрями в буддизмі.
3. Виникнення ісламу. Основи віровчення.
4. Головні ідейні течії ісламу.

Література

1. Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. – М., 1990.
2. Корнев В.И. Буддизм – религия Востока. – М., 1990.
3. Кримський А. Мусульманство і його будучність. – Л., 1904.
4. Ольденберг Г. Будда, его жизнь, учение и община. – К., 1993.

1. Виникнення й основи віровчення буддизму

Буддизм – одна з найдавніших світових релігій, виникнення якої датують VI ст. до н.е. – часом Конфуція в Китаї, Кира Великого в Персії та Піфагора у Греції. Місце дії – Лумбіні (Індія), Вифлеєм для буддистів у передгір'ї Гімалаїв на території сучасного Непалу. Буддизм увібрав у себе безліч різноманітних традицій народів тих країн, які потрапили у сферу його впливу.

Основоположником буддизму вважається Шак'ямуні (з санскриту – мудрець з племені шак'їв). Справжнє ім'я принца – Сіддхартха Гаутама. Згідно з преказами, мати принца померла в момент його першого вдиху. Невдовзі після народження принца віщун напророчив, що він прославиться в політиці або релігії.

Згодом Сіддхартха повідомляє батькові, що він хоче побачити справжній світ. Батько неохоче погоджується відпустити його в мандрівку з комфортного життя. Під час першої подорожі майбутній Будда бачить хворого. Під час другої подорожі, організованої батьком ретельніше, Сіддхартха бачить старого. Під час третьої подорожі Сіддхартха бачить мертвого.

Під час четвертої та останньої подорожі Сіддхартха бачить мандрівного ченця.

Ці чотири події стають причиною преосмислення життя Гаутамою. Подивившись на своє життя крізь призму страждання через хвороби, старість та смерть, Сіддхартха вирішує, що в людському існуванні повинно бути щось більше, ніж прибуток, влада, задоволення та престиж. У віці 29 років він дає обітницю вирушити в дорогу з дому в бездомність. Сіддхартха прощається з батьком, дружиною та сином, востаннє виходить за стіни палацу, який би міг бути його величезним спадком, зістригає волосся, знімає ошатний одяг і розпочинає життя мандрівного ченця-самітника.

У західних релігіях самітництво вважається покаранням. Але Сіддхартха сприймав його як можливість пізнати світ. Роками він мандрував Північною Індією, навчався разом із йогами, експериментував над різними способами аскетизму й шукав вирішення проблеми людського страждання. Чим більше він тренував своє тіло, тим частіше й відчайдушніше воно вимагало їжі та сну. Згодом Гаутама покинув своїх учителів і друзів та вирішив діяти самостійно. Знайшовши “середній шлях” між гедонізмом та аскетизмом, він дав обітницю їсти і спати рівно стільки, скільки необхідно для вирішення проблеми страждання.

У віці 35 років, після шести років зречення, він сів, схрестивши ноги, під деревом у Бодхгаїя в Північній Індії і поклявся не встати доти, поки не розкриє таємницю вічної мандрівки з одного переродження в інше. Відчуваючи небезпеку, Мара, демон чуттєвих насолод, наслав на нього безліч спокус, але майбутнього Будду не турбували такі дрібниці. Через 49 днів на нього зійшло просвітлення. В один із найважливіших моментів у світовій історії він зрозумів, що всі речі несталі та постійно змінюються. Він побачив, як ми страждаємо, бо хочемо, щоб світ був іншим. Усвідомивши це, він побачив, що його страждання відступають. З цього моменту він став Буддою, тобто просвітленим.

Після просвітлення в Будди була криза сумління. Він знав, що те, чого він досяг, він досяг самотужки, власними зусиллями,

власними заслугами і власним досвідом. У місті Сарнатх у Північній Індії він зустрів п'ятьох мандрівників, які відвернулися від нього через його рішення розпочати середній шлях. Обертаючи колесо дхарми, він прочитав їм свою першу проповідь. В основі цієї проповіді були чотири шляхетні істини, які концентрують проблему, її вирішення й методи буддизму в швидкій і простій формулі:

1. Життя – це страждання.
2. Страждання має причину.
3. Щоб позбавитися страждань слід позбавитися від бажань.
4. Шлях до знищення страждання – шляхетний восьмирічний шлях, тобто через правильне мислення (концентрації на чотирьох істинах); правильну мову; правильну дію; правильне життя; правильну працю; правильні спогади; самодисципліну; правильну концентрацію (спрямованість мислення на самоаналіз).

Після першої проповіді Будди кожен із мандрівників вирішив приєднатися до його санґхи (спільноти). Так розпочалася місія буддистів.

Наступні 45 років, обертаючи колесо дхарми, Будда подорожував Індійським субконтинентом і збирав монахів у групу мандрівних жебраків.

У віці 80 років просвітлений принц з'їв несвіжий шматок м'яса з чаші для милостині. Він помер від отруєння в місті Кушинагар (Індія), недалеко від своєї юнацької домівки на кордоні з Непалом. Незадовго до досягнення того, що буддисти називають парінірваною (остаточна нірвана), він попросив своїх послідовників не сумувати за ним. Його відомі останні слова були такими: “Станьте світлом для самих себе. Старанно шукайте власний порятунок”. Послідовники спалили його тіло і роздали прах як святиню.

Від того часу буддисти здійснюють паломництво в чотири священних місця з життя Будди: Лумбіні – місце народження; Ботхгайя – місце просвітлення; Сарнатх – місце першої проповіді; Кушинагар – місце смерті. По дорозі вони просять у Будди не тільки нірвани, але й допомоги в повсякденному житті.

Упродовж багатьох століть учення Будди передавалося з покоління в покоління серед віруючих в усній формі. І тільки у I ст. до н.е. його записали на пальмових листках мовою палі та санскрит. Головним канонічним твором буддистів є Трипітака (Три кошики). Найкраще збереглася палійська версія жителів острова Шрі-Ланка, відома під назвою Палійський канон.

Трипітака складається з трьох частин. Перша – Віная-пітака (правила, яких потрібно дотримуватися в буддизмі). Друга – Сутта – пітака (розповіді про бесіди Будди зі своїми учнями). Третя – Абідхарма – пітака (тлумачення вчення буддизму). Мовою палі назва книги звучить Типітака, а санскритом – Трипітака.

У буддизмі сформульовані моральні заповіді (панчашила) у формі заборон: не вбивати; не брати чужої власності; не доторкатися до чужої дружини; не говорити неправди; не пити.

Буддисти, як і індуїсти, вбачають людські проблеми у кармічному циклі життя, смерті й переродженні, званому як сансара. Сансара, згідно з буддійською термінологією, це – чуттєвий світ, який має другорядне, службове значення. Але буддисти чіткіше висловлюються про те, чому небажано переходити з одного переродження в інше. Вони стверджують, що переродження небажане, бо життя характеризують як страждання. Проблема, яку намагається вирішити буддизм – це страждання, яке буддисти називають “дуккха”. Його мета – нірвана, що дослівно означає “згасання”, в цьому випадку йдеться про згасання страждань. Переродження й перевтілення здійснюються не стихійно, а на основі певного закону – карми. Закон карми передбачає неодмінну розплату за думки і вчинки в попередніх життях.

Буддисти використовують безліч способів досягнення нірвани. Одні монотонно співають, інші сидять, уявляють свій шлях у мандалах, священних картах космосу. Частина буддистів розгадує головоломки (коани), намагається обмежити раціональне світосприйняття, після чого виникає недвозначне просвітлення. Буддистів найкраще знають завдяки медитації, хоча для мирян вона не є звичним заняттям.

Серед усіх видів буддійської медитації найпростішим є спостереження за диханням. Інший вид медитації, який практикують буддисти – це віпассана, що в перекладі означає “прозріння”, медитація “уважності”. У ній замість дихання спостерігають за почуттями, думками або відчуттями. Якщо вам нудно, стежте за цією нудьгою. Якщо у вас болить спина, стежте за болем у спині. Мета медитації віпассана – просто бути уважним до речей таких, якими вони є, спостерігати як всі обставини виникають і зникають. Метта – інша форма буддійської медитації. Метта часто перекладають як “любляча доброта”, але також мають на увазі безкорисну любов – любов без прив’язаності та очікування на взаємність.

Хоча техніки буддистів відрізняються, у них існують певні спільні переконання. Там, де деякі буддисти заглиблені в проблеми переродження й загробного життя, більшість підтримує своїх колег із конфуціанства та іудаїзму в зосередженні на теперішньому. Вони вважають страждання проблемою, а нірвану – її вирішенням.

2. Основні напрями в буддизмі

Після смерті Будди його вчення продовжили послідовники в монастирях. Проте між ними не було згоди у тлумаченні правил буддизму. Одні вважали, що членами буддійської общини можуть бути лише ті, хто дотримується суворих правил, інші пом’якшували тлумачення віровчення й розширювали зв’язки з населенням. У IV ст. до н.е. в буддійській сангхі відбувся розкол. Уже на початку I ст. до н.е. виокремилися два напрями – хінаяна та махаяна.

Хінаяна (в перекладі – мала колісниця, вузький шлях) – напрям у буддизмі, послідовники якого сконцентровані на внутрішньому спогляданні мудрості. Порятунком у цьому напрямі можливий тільки для ченців, оскільки вони дотримуються аскетичного способу життя з багатьма правилами. Акцент у віровченні робиться на особистому спасінні, зусиллях самих віруючих. Будду вшановують тут не як божество, а як учителя, людину наймудрішу, яка знайшла шлях до спасіння. У цьому напрямі відсутні твердження про рай і пекло, ідеалом є архат –

людина, яка звільнилася від своїх пристрастей, бажань і може навчати інших, допомагати їхньому спасінню. Хінаяна поширена в Південно-Східній Азії.

Махаяна (в перекладі – велика колісниця, широкий шлях) – один з основних напрямів у буддизмі, що проголошує можливість спасіння не тільки ченцям, а й мирянам, якщо ті дотримуються обітниць досконалості, моляться, промовляють заклинання, обдаровують ченців. У цьому віровченні Будду вважають не людиною, а Богом. Проте, крім Будди просвітленого, існує ще чимало інших, серед яких – будда – володар раю, будда – творець світу, будда майбутнього. В махаяні поширеною є віра в бодхісатхву – людину, яка досягла вищої досконалості й може зануритися в нирвану; але у зв'язку з тим, що в стані нирвани неможливо допомагати людям досягти спасіння, бодхісатхва відмовляється від нирвани та залишається в сансарі, добровільно підкоряючись законам карми. Культ махаяни складніший, ритуал пишніший.

Ламаїзм – напрям буддизму, який виник в Тибеті в VII–XIV ст. особливу роль у спасінні душі надає ламам (лама від тибетської – вищий, небесний), без допомоги яких віруючий не може не тільки досягти нирвани, але й гідно прожити в цьому втіленні. Функції лам різноманітні: вони не лише проводять ритуальні церемонії, а й займаються лікуванням хворих, складають гороскопи, надають консультації, тобто діють як посередники. Для ламаїзму характерне пишне богослужіння, театралізовані містерії, велика кількість побутових обрядів, магічних дій і заклинань проти гніву богів і підступів злих духів. Основною чеснотою вважається покора ламам і світовим можновладцям. Під час молитви ламаїсти обертають барабани, наповнені молитовними текстами, що замінює промовляння молитов, вірять в існування гарячого і холодного пекла. Особливе місце в цьому напрямі посідає віра в прийдешнього будду – Майдарі, який встановить на землі справедливість, принесе щастя. Ламаїзм поширений у Монголії, серед тувинців, бурятів, калмиків Російської Федерації.

Дзен-буддизм – один із різновидів буддизму. Термін “дзен” означає “споглядання”. Особливістю віровчення є те, що природа Будди й кожної людини – одна, тому стан Будди – просвітлення – треба шукати в собі самому, а не у священних книгах. Дзен-буддизм вважає можливим інтуїтивне проникнення в суть речей, результатом якого стає миттєве просвітлення – саторі. Центрами дзен-буддизму є монастирі. Навчання там триває в середньому 10–12 років. У другій половині ХХ ст. це віровчення поширилося на країни Західної Європи, США, Канаду. Громади дзен-буддистів функціонують і в Україні.

Оскільки буддизм має тенденцію аналізувати людські проблеми стосовно індивіда й має на меті вирішити ці проблеми відходом від суспільства, соціологи довго вважали його песимістичним, аполітичним, соціально апатичним та етично інертним. Буддисти традиційно концентруються більше на індивіді, ніж на суспільстві – я страждаю через те, як я бачу світ (не через політичні чи економічні структури, що пригноблюють чи доводять мене до бідності). Принаймні до ХХ ст. буддисти були революціонерами тільки в царині індивідуального розуму.

Проте останнє покоління буддистів відповіло на таку критику “соціальним буддизмом”. Термін придумав дзен-буддистський монах Тхить Няг Хань (народився 1926 р.), щоб пояснити застосування буддистського принципу співчуття щодо таких соціальних та економічних проблем як бідність, війна, несправедливість, дискримінація, деградація навколишнього середовища. Буддистська традиція, як стверджують соціальні буддисти, ні в якому разі не стосується лише особистого духовного росту.

Отже, буддизм вирізняється з-поміж інших релігій віротерпимістю, здатністю мирно співіснувати з іншими релігійними переконаннями.

3. Виникнення ісламу. Основи віровчення

Іслам (в перекладі з арабської – покірність) є наймолодшою світовою монотеїстичною релігією. Того, хто прийняв цю релігію, називають відданим (з арабської – мусульманин) – звідси друга назва цієї релігії – мусульманство. Третя назва –

магометанство, так її називають в Європі від зміненого імені засновника Мухаммеда – Магомет. Формування й поширення ісламу відбувалося на Аравійському півострові у VII ст. у місцевості Хіджаз. У Хіджазі вшановували численних богів. На їх честь у місті Мекка було побудовано храм Кааба (з арабської – куб). Як стверджують мусульмани, це найсвятіше місце з чорним каменем, який вважають метеоритом, збудував Адам і перебудував Авраам. Його осквернили політеїсти, які правили Меккою за часів молодості Мухаммеда, але його переосвятили курейшити (найвпливовіше й найрозвинутіше аравійське плем'я) на честь єдиного правдивого Бога для всіх арабів після того, як Мухаммед і його сподвижники захопили Мекку 630 р. н.е.

Витоки релігії пов'язані з іменем її засновника Мухаммеда (570 – 632 рр.) та з містами Меккою й Мединою.

Мухаммед народився в Мецці і залишився сиротою в дитинстві. Він був 40-річним торговцем, одруженим із старшою жінкою на ім'я Хадіджа, коли Бог вперше явився йому в печері на горі Хіра біля Мекки. На цьому місці, де Мухаммед усамітнювався на молитви й роздуми, ангел Джебраїл (християнський Гавриїл) перервав його ідилію наказом: “Читай!” Мухаммед читав від 610 року, доки ці одкровення не закінчились якраз перед його смертю 632 року.

Проте початок ісламу датується не від цієї події, а від утворення мусульманської громади 622 року. В цьому році Мухаммед та його перші сподвижники втекли з Мекки, де його критику місцевих політеїстичних традицій сприйняли зневажливо, в Медину. Там вони заснували мусульманську громаду. Сьогодні ця подія, яку називають “хіджра” (переселення), знаменує початок ісламського календаря, що веде своє літочислення від року хіджри.

651 року збережені у приватних записах одкровення Мухаммеда були зібрані в єдиний список, текст проголосили повним і правдивим словом Аллаха. Так з'явилася священна книга мусульман – Коран (з арабської – читання).

Іслам створювався під впливом іудаїзму і християнства, тому в Корані багато положень були запозичені з Біблії. Згідно з

Кораном, світ був створений Аллахом за шість днів. Земля поєднується з небом невидимою драбиною, якою рухаються лише ангели. На шостий день була створена перша людина – Адам, з його ребра – Єва. Сьомий день – день відпочинку. У мусульман це п'ятниця. Тварини, за Кораном, були створені з води, людина – з глини й порошу земного.

У Корані 114 сур (глав). Розміщені вони нерівномірно, а в порядку зменшення обсягу тексту. Сури складаються із аятів (фраз або фрагментів фраз).

Коран вчить, що “золотий вік” на Землі залишився в минулому. Ідея гріхопадіння й вигнання із раю Адама та Єви відтворена, але стражданню, гріху, спокутуванню не надається такого значення як у Біблії. Водночас в ісламі ґрунтовно розроблена концепція раю й пекла. Рай – це вічне життя у прохолодних гаях, вишукана їжа, одяг, усіляки насолоди, зокрема тілесні. Протилежне картині раю є пекло. У ньому – жахи, тортури, страждання.

Пророцтва в ісламі мають таке ж значення, як і в християнстві. Розмірковування про кінець світу і страшний суд двозначні.

Мусульмани переконані, що під час Страшного суду їх доля залежатиме від Великого Пророка, Посланця Аллаха – Мухаммеда. Доля грішників буде пом'якшена через його посередництво.

Характерною рисою мусульманської ментальності є її взаємозв'язок з Аллахом як з Абсолютом. Аллах – арабське слово, що означає “Бог”. Цей Бог єдиний і слово, яке мусульмани вживають для підкреслення такої єдності, – це таухід або єдинобожжя. Як і євреї, мусульмани відкидають християнські та індуїстські вірування в те, що Бог може прийняти людську подобу. Мусульмани також підтримують євреїв у відмові від візуального зображення Бога на підставі того, що зображення, які не можуть вловити суть божественного, спонукають нас до ідолопоклонства. Для мусульман Бог абсолютно й повністю трансцендентальний – далеко за межами всіх людських понять про Нього. Тому, у той час як західне мистецтво до наших днів

займалось зображенням Христа, ісламське мистецтво було зосереджене на каліграфії, а особливо на арабських шрифтах із Корану. Імен Бога в Корані безліч. Відомо, що Мухаммед говорив, що Аллах має 99 імен. Але на відміну від християн, які вважають Бога чоловіком, мусульмани поклоняються божеству, яке не має статі – ні жіночої, ні чоловічої. Через увагу до таухіду, не дивно, що найсерйозніша помилка для мусульман – це “ширк”. Це слово часто перекладають як “ідолопоклонство”. Воно вживається, коли говорять про будь-яку діяльність або вірування, що нехтує єдністю та єдиністю Бога. Політеїзм – це ширк, так само, як і уподібнення Бога до будь-чого, що не є Богом. В ісламі Ісуса вшановують як пророка. Проте мусульмани стверджують, що Ісус не був ані Спасителем, ані Сином Бога.

Коран регламентує становище чоловіка і жінки. Згідно з ісламськими звичаями, чоловік стає мусульманином тоді, коли над ним у дитинстві здійснено обряд обрізання. Коран дозволяє чоловікам мати до чотирьох дружин, якщо він має фінансову можливість їх утримувати. Шлюбна церемонія здійснюється у присутності духовних осіб. Шлюб закріплюється читанням текстів з Корану. Розлучення в ісламі можливе, це доволі проста процедура для чоловіків. Похоронний обряд також супроводжується читанням сур із Корану. Ховають померлого в день смерті або на наступний. Тіло загортають у саван, без домовини, головою до Мекки.

Віровчення й культова практика ісламу має п'ять положень або стовпів. Основний стовп – це шахада: “Засвідчую, що нема бога, крім Аллаха, а Мухаммед – посланець Аллаха”. Цей Символ віри повторюють під час заклику до молитви, а також у п'ятьох щоденних молитвах. Щоб стати мусульманином, треба засвідчити Символ віри, в ідеалі у присутності свідків.

Чотири інші стовпи це салят (молитва), закят (доброчинність), савм (піст) та хаддж (паломництво). Мусульмани переривають роботу та розваги для молитви п'ять разів на день, повертаючись у напрямку Мекки. В мечеті, вдома, на роботі вони припиняють усі справи, щоб ушанувати Аллаха.

Мусульмани повинні давати пожертви для бідних. Зазвичай пожертва становить 2,5% від їхнього майна (за винятком особистої власності, такої як будинки, машини, одяг).

Мусульмани дотримуються савму під час Рамадану й утримуються від їжі, пиття, куріння та інтимних стосунків від сходу до заходу сонця. Замість цього вони читають і слухають Коран. Рамадан, що вшановує прихід одкровення до Мухаммеда, припадає на дев'ятий місяць ісламського календаря, але через те, що мусульмани дотримуються місячного, а не сонячного календаря, дати Рамадану переміщуються за Грегоріанським календарем, якого дотримуються на Заході. Рамадан закінчується святом на честь завершення посту, що називається Ід аль-Фітр. На цьому сімейному святі їдять, моляться та обмінюються подарунками.

Коли мусульмани готові фізично та матеріально, вони зобов'язані раз у житті здійснити паломництво у Мекку. Хаддж, що відбувається кожного року під час останніх десяти днів дванадцятого ісламського місяця, відкритий лише для мусульман, які можуть додати до свого імені почесне “аль Хаддж” після виконання цього обов'язку. Хаддж вшановує і зміцнює єдність усіх мусульман, яку символізує те, що люди під час паломництва одягнені в однакове біле вбрання. Найславетніша подія хаддж, яку фотографують найбільше, це молитва біля Кааби, найсвятішого місця в мусульманському світі. В усіх мечетях є ніша, яку називають “міхраб”, що вказує віруючим на Мекку. Але в самій Мечці кожен міхраб вказує напрямом до Кааби.

З усіх термінів, що вживаються у світових релігіях, жоден не є таким спірним, як “джихад”. Дослівно джихад означає “боротьба” і мусульмани традиційно вживали це слово стосовно двох видів боротьби: духовної – проти гордині та самовпевненості; та фізичної – проти “землі війни”, тобто ворогів ісламу. Остання – це боротьба заради соціальної справедливості, яка передбачає як війну, так і проповідування, навчання та працю.

Але в Корані неодноразово йдеться про війну. Один уривок із Корану закликає мусульман “боротися”, “вбивати” і “виганяти”

лише двома реченнями, в той час як інший уривок стверджує, що боротьба “це настанова ..., хоч і ненависна”. Відкритим питанням залишається те, чи релігійним писанням все-таки краще ігнорувати війну (як у Новому Завіті у християн), чи ретельно регулювати питання війни (як це робить Коран). Але стосовно важливості таких проблем, як боротьба чи вбивство у законах Корану та ісламу дебатів не виникає. Отож оскільки перекладати “джихад” як “священна війна” неправильно, у Корані та сучасному ісламі ця боротьба трактується як духовна та військова.

Як голосить шахада, Аллах, Мухаммед і Коран – це три ключові поняття в ісламській традиції. Щоб подивитися на світ очима мусульман, треба дивитися на нього крізь ці поняття.

Джерелами віровчення і культу в ісламі, крім Корану є Суна і шаріат.

Суна (з арабської – шлях, приклад) – Священний переказ ісламу, еталон для життєдіяльності кожного члена мусульманської громади, друга після Корану основа мусульманського віровчення. Суна складається з хадисів (переказів, оповідань) – тисячі розповідей про життя Мухаммеда, його слова і вчинки. Хадиси висвітлюють культово-обрядову сферу і догматичні принципи ісламу. Це шість авторитетних канонічних збірників, укладених у другій половині VII – на початку VIII ст. Суні в ісламі належить роль джерела пояснень і доповнень Корану.

Шаріат – дослівно означає “правильний шлях” – це термін, яким мусульмани називають закон, а шаріатський закон прийняли за останні роки в Ірані, Судані, Саудівській Аравії та інших ісламських країнах включно з Афганістаном у часи правління Талібану.

Історично мусульмани не відділили священне від мирського, тому шаріат діє в усіх сферах життя – сім’ї, суспільстві, економіці та політиці. Він охоплює ритуали та норми поведінки, а також кримінальне право, оподаткування й державну політику. Ця непохитна ідея торкається і життя після смерті, даючи настанови

мусульманам не тільки як жити на землі, але також як потрапити в рай.

Фікх, або тлумачення шариату, базується на Корані та хадісах. У хадісах йдеться про закон у світському значенні цього терміну та обрядові зобов'язання. Проте не всі хадіси є однаково авторитетними. Мусульмани постійно сперечаються стосовно автентичності того чи іншого хадісу.

4. Головні ідейні течії ісламу

Після смерті Мухаммеда 632 р. н.е. (або у 10 році хіджри) іслам розколовся на два основні напрями – суннізм і шиїзм, через питання про наступника Мухаммеда. Але до кінця VII ст. новий релігійний рух стрімко поширився: на схід – на решті Аравійського півострова, на захід – до Єгипту і аж до Тріполі, на північ - до Єрусалиму та сучасного Ірану, Іраку та Афганістану. До 750 року, коли майже все ще будували Чічен-Іца, мусульмани просувалися Північною Африкою до сучасних Іспанії та Португалії і розширили свою сферу впливу до Аральського моря та Самарканду, міста на Шовковому Шляху. На світанку сучасної епохи в XVI ст. три великі династії привели іслам до піку його розвитку: Османська династія, центром правління якої був Стамбул, яка також правила на святих землях Мекки, Медини, Єрусалиму, в Єгипті, Північній Африці, Іраку та південно-східній Європі; Сефевидська династія, що контролювала сучасний Іран; і династія Великих Моголів, що панувала на території сучасної Індії. Ера світового домінування закінчилась із зростанням Британської імперії та розпадом Османської імперії 1918 року.

Суннізм і шиїзм надзвичайно різняться між собою у поглядах на правові справи, а самі сунніти розрізняють чотири найбільші правові школи. Як і римо-католики, шиїти централізують релігійну владу, у їхньому випадку в особі імама. Сунніти децентралізують релігійну владу та надають її мусульманській громаді в цілому.

Після смерті Мухаммеда більшість мусульман підтримувала тестя Мухаммеда Абу Бекра як наступника. Але меншість наполягала, що наступний лідер ісламу повинен мати з

Мухаммедом одну кров і підтримувала Алі, зятя та двоюрідного брата Пророка.

Тих, хто підтримував Алі, почали називати “Шіат Алі” (“прихильники Алі”) або скорочено Шіа. Тих, хто підтримував Абу Бекра, почали називати суннітами (від слова “сунна”, що означає “традиція”). Серйозніша незгода стосувалася того, як керувати ісламською громадою. Соціальну й політичну владу сунніти передали халіфам, приберігаючи надзвичайно важливу релігійну владу для ширшої громади. Шіїти передали соціальну, політичну та релігійну владу своєму лідерові, якого вони називають імам. Слово “імам” арабською означає “лідер”, у суннітів цей термін вживається для людини, що кожної п’ятниці проводить відправи. Але в шіїтів імам (який повинен бути нащадком Мухаммеда) проводить не лише відправу, але є лідером цілої громади шіїтів і, як стверджують самі шіїти, є безгрішним і вірним. Меншість шіїтів розкололася на різноманітні течії, найвідомішими з яких є шіїти-дванадцятники, які переважають в Ірані та на півдні Іраку, та ісмаїліти, присутність яких дуже відчувається в Індії та Східній Африці. Дванадцятники – це найбільша група шіїтів. Вони вірять у те, що було дванадцять імамів, що дванадцятий “приховався” (“приховування”) 873 р. н.е., що цей “прихований” імам повернеться в кінці часів як месія, який вестиме апокаліптичну битву між силами добра і зла. Менша течія ісмаїлітів відокремилася 765 р. н.е. через наступника шостого імама. Коли багато хто підтримував Муса, сина шостого імама, ті, хто стали ісмаїлітами, підтримували його сина Ісмаїла. На відміну від дванадцятників, в ісмаїлітів лінія імамів продовжується до наших днів.

Ще одним напрямом в ісламі є хариджизм, що виник у середині VII ст. Його прихильники впевнені, що халіфом-імамом може бути кожний повноправний член громади, який добре знає догмати ісламу й дотримується їх. Хариджисти ісламізували Чорну Африку, особливо народи Нігерії. У лоні хариджизму виникали різні течії: від крайніх екстремістів – азракітів, які вдавалися до переслідувань і вбивств мусульман, що не поділяли

їхніх поглядів, до поміркованих ібадитів, представники яких мешкають на півдні Алжиру, в Омані, Лівії, Тунісі, на острові Занзибар.

З-поміж сучасних подій в ісламі найстрашнішою як для мусульман, так і для не мусульман, є поширення ісламізму – радикальної форми ісламу. Вона має політичний характер, перейняла мученицьку традицію, яку створили євреї, а християни адаптували її в абсолютно новому напрямку.

Для різних людей ісламізм має різне значення, але як передбачає закінчення “-ізм”, це слово стосується ідеології – антизахідної та антиамериканської ідеології, яку застосовують із політичною метою такі угруповання як Талібан в Афганістані, Хезболла у Лівані, Хамас на палестинських територіях і, звісно, Аль-Каїда. Ідеологічна мета ісламістів – очистити іслам від нечистот сучасності, не останніми серед яких є присутність військ США в Саудівській Аравії та держави Ізраїль на Близькому Сході. Політична мета ісламістів – створити ісламські держави (транснаціональний халіфат) за власною характерною версією ісламського закону. Існують різноманітні тактики для досягнення згаданих завдань, але для деяких ісламістів вони також передбачають насильство і навіть теракти, наприклад, із залученням терористів-смертників.

Якщо іслам – це релігія, то ісламізм – політичний проект, революційний у своїй меті, утопічний за духом і радикальний в усіх значеннях цього слова. Як і інші рухи за відновлення, ісламізм прагне руху вперед, рухаючись назад – у даному випадку до раннього ісламу, який Талібан, наприклад, трактує як заборону жінкам здобувати освіту та працювати. Хоча ісламісти традиційно аргументують свої погляди Кораном та витоками ісламу, ісламізм, як і інші форми фундаменталізму, є фактично сучасним винаходом, на який сильно вплинули західні ідеології, яким він намагається протистояти. Героями ісламізму є так звані мученики, які нехтують настановою Корану не чинити самогубства, підривають себе за обіцянку, окрім усього іншого, що їм забезпечено місце в раю. Негативними образами є Ізраїль та “Великий сатана” США, але ісламісти також проголошують

грішниками (і відступниками) тих мусульман, які тлумачать іслам у більш традиційний спосіб.

Ультраконсервативні інтелектуальні течії, такі як салафізм, мають багато спільного з ісламізмом, але також і відрізняються та часто є ворожими до нього. Салафіти намагаються спрямувати релігійну традицію назад до чистого, первісного ісламу ранніх мусульман, відомих як “салаф” або “релігійні попередники”. Для них глузуванням є слово “біда”, що означає “нововведення”.

Однією з форм салафізму є ваххабізм – офіційна теологія Саудівської Аравії. Він поширився у світі на початку ХХІ ст., коли Саудівська Аравія виділила гроші на нові мечеті по всьому світі. Основою ваххабізму є суворі вчення Мухаммеда ібн Абд аль-Ваххаб (1703-1792), мислителя ХVІІІ ст., який виступав проти нововведень, але переймався проблемою ширку. Згідно з безкомпромісною теологією ібн Абд аль-Ваххаба, християнство та іудаїзм – це ширк, як і шиїзм та містична ісламська течія суфізм. Ібн Абд аль-Ваххаб був проти традиції шиїтів, які відвідували могилу Мухаммеда та його сподвижників. Він навіть зруйнував деякі з цих святих місць. Як і салафізм, ваххабізм часто вважають пуританським через суворий кодекс законів, наміри очистити релігійну традицію від різноманітних нечистот та повернутись до чистоти ранніх форм віри. Як пуритани з Нової Англії, які не святкували Різдво, ваххабіти не святкують день народження Мухаммеда.

Ісламісти зациклилися на теорії, що ми переживаємо конфлікт цивілізацій між ісламом та християнським Заходом, але їхні дії насправді демонструють культурну війну всередині самого ісламу – конфлікт між мусульманами, які мають протилежні погляди на ісламську традицію стосовно вбивства жінок і дітей.

В Україні регіоном найбільшого поширення ісламу є Кримський півострів. 1242 року цю територію завоювали монголо-татари, півострів увійшов до складу Золотої Орди. Оскільки хани Золотої Орди були сунітами, то в Криму сунізм набув поширення як одна із течій ісламу. У ХV ст. Золота Орда розпалася, виникло самостійне Кримське ханство, яке з 1475 р.

увійшло до складу Османської імперії. Очолював мусульманське духовенство кримського ханства муфтії – друга вища особа після халіфа – турецького султана. Усім життям духовної громади Криму керував імам.

Після завершення російсько-турецької війни Кримське ханство отримало самостійність, проте ненадовго. 1783 року Крим був приєднаний до Російської імперії. З цього часу почалося обмеження прав кримських татар, які сповідували іслам, і тривало до часу проголошення Україною незалежності.

1991 року утворено Духовне управління мусульман Криму – самостійну у канонічному плані адміністративну одиницю. Згодом – ісламський університет у Києві, духовний центр мусульман у Донецьку. Мусульманські громади зареєстровано в Києві, Одесі, Львові, Полтаві, Херсоні, Запорізькій, Харківській, Донецькій та інших областях.

Сьогодні в Україні функціонують такі мусульманські організації: Духовне управління мусульман Криму, Духовне управління мусульман України, Духовний центр мусульман України, незалежні мусульманські громади.

Лекція 5. Нові релігійні рухи

План

1. Причини виникнення.
2. Спільні особливості й ознаки.
3. Характеристика основних напрямів.
 - I. Неохристиянство.
 - II. Неоязичництво.
 - III. Релігії орієнталістського напрямку.
 - IV. Синтетичні релігії.
 - V. Езотеричні об'єднання.
 - VI. Саєнтологічні рухи.
 - VII. Сатанізм.

Література

1. Нові релігійні течії в Україні: український контекст / Дудар Н. – К., 2000.
2. Новітні релігійні течії і рухи в Україні. – К., 1997.
3. Словінський П.Й. Релігійний вінегрет : кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми. – Л., 1999.
4. Филипович Л. Нові релігії в Україні: поява, типологія, перспективи // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. – К., 1998. – С. 92-110.

1. Причини виникнення

Терміни, якими позначають оформлені в другій половині ХХ ст. нові конфесії, релігійні групи, духовні течії, церкви, в появі яких відбилися модерністські процеси в релігійній сфері, це – новітні релігії. Нові релігійні рухи позначають багатьма синонімічними термінами: неорелігії, неосекти, неокульти, нетрадиційні вірування, псевдорелігії, неомістицизм, релігії Нового віку. Термін “нетрадиційні релігії” розуміють як релігії, які не сповідувало населення України.

У ХХ ст. позиції усталених релігійних течій підірвав передусім науковий світогляд. Досягнення науково-технічної

революції висунули проблеми, перед якими офіційна церква виявилась безсилою.

Зарубіжні релігієзнавці “новими” називають рухи, що виникли після Другої світової війни. Українські релігієзнавці вважають, що новітні релігії спочатку з’являються в 60-х роках ХХ ст. в США, а вже потім, у 80–90-ті роки, у Західній Європі і в Україні.

Дослідження еволюції “нових релігій” показує наявність певних відмінностей у їх виникненні в США та Західній Європі. Якщо в США вони прийшли зі своєї батьківщини (здебільшого зі Сходу) разом із родоначальниками (гуру, вчителями), то в Європу, а вже потім і в Україну – з учнями, тобто через посередників.

Основні причини виникнення “нових релігій”:

а) альтернатива відомим традиційним релігіям, незадоволеність формами їх роботи та як результат духовних пошуків – протест проти порядків; у посткомуністичних країнах (зокрема і в Україні) – як протест проти комуністичної ідеології та форма своєрідного дисиденства;

б) зміна світоглядних парадигм, спричинена науково-технічною революцією ХХ ст. і суперечностями постіндустріального суспільства; підвищення загального рівня освіченості, що призвело до кризи світоглядних орієнтацій та релігійної картини світу;

в) розрив зв’язків поколінь, відхід від релігії батьків;

г) відкритість “нових релігій” для послідовників будь-яких вчень, їх демократизм і претензії на духовне об’єднання людства;

д) оригінальні методики та форми роботи, які вони пропонують – медитації, сеанси йоги, фізичне та психічне оздоровлення;

е) антропологічний протест – неприйняття людиною сучасності як такої.

Причини, які зумовили виникнення “нових релігій”, стали не тільки рушієм їх розвитку й великої популярності серед населення, а й отримали широке розповсюдження на всіх континентах, щороку чисельно зростають.

Сьогодні в Україні представлені майже всі відомі в світі “нові релігії”. Вони успадкували ті риси, які характерні для модернових релігій взагалі в будь-якій країні.

2. Спільні особливості й ознаки

Для всіх релігій, що належать до цієї групи, характерна еkleктичність – схильність до запозичення положень різних віровчень. Запозичивши різноманітні ідеї, вони комбінують їх та розмірковують про них як про нові, досі невідомі істини. Потім вони пропагують своє вчення, використовуючи біблійний стиль висловлювань, у той час як сутність теорій, що ними викладаються, суперечить змісту біблійних термінів. Характерною рисою всіх нових учень цієї групи є наявність, крім Біблії, також інших священних книг, причому чимало положень Біблії вони вважають помилковими. Проте українським “новим релігіям” притаманні й певні специфічні ознаки. А саме те, що їх поява збіглася з періодом релігійного відродження, що може розглядатися як прояв плюралізації релігійного життя та повільність процесу поширення.

Усі нові релігії, незважаючи на їхню різноманітність, мають ще й такі особливості:

а) прихильники “нових релігій” – люди віком від 18 до 45 років, котрі мають досить високий освітній рівень, здебільшого городяни, які викривають традиційні релігії як хибні, неприйнятні;

б) проповіді лідерів зрештою зводяться до пророкування кінця світу;

в) часто члени громад відмовляються від власного майна на користь громади;

г) спонукальний мотив у кар’єрі лідерів – нажива за рахунок рядових членів громади. Причому керівники не соромляться експлуатувати своїх прихильників, які безоплатно працюють, передають до фонду братства свої заощадження та цінні речі (за рахунок яких у поводитирів “нових релігій” нагромаджуються великі багатства).

Спробуємо охарактеризувати найвідоміші і найрозповсюдженіші напрями “нових релігій”, згідно з

класифікацією сучасних українських релігієзнавців – А.М.Колодного, В.І.Лубського.

1. Характеристика основних напрямів

I. Неохристиянство

Релігійні течії у християнстві, що виникають із середини ХХ ст. в рамках традиційного християнства для пристосування його до сучасності. Їм притаманна критика ортодоксального християнства за відхід від принципів первісного християнства, допускають власну інтерпретацію Біблії, вирізняються своєрідним трактуванням Трійці, раю, пекла. Проголошують свою церкву виключно істинною у спасінні.

а) Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони)

Релігійний напрям, який виник у США 1830 р. Мормони вважають себе обраними богом людьми і сподіваються на щасливий кінець свого життя. Визнають чотири обряди: хрещення через занурення у воду у 8-річному віці, рукопокладення, шлюб, причастя хлібом і водою. Особливістю культу мормонів є приймання при хрещенні імені померлого. Мормони визнають, але у своєрідному трактуванні, Святу Трійцю, викупну жертву Христа, спасіння і Месію. Щастя, на їх думку, до людини приходить через земні діяння. Послідовники мормонів не курять, не вживають наркотиків, чай, каву, алкоголь. Церква мормонів має струнку ієрархічну структуру: очолює її президент, що керує за допомогою 12 апостолів та кворуму сімдесяти. Вся влада в церкві перебуває в руках священників мормонів. Віроповчальні засади церкви викладено в “Книзі мормона”, писаннях засновника Дж.Сміта “Вчення і заповіді”, “Дорогоцінна перлина”, які містяться в мормонському каноні. Віровчення Церкви Ісуса Христа святих останніх днів є еkleктичним поєднанням елементів давньогрецького політеїзму, християнства, буддизму, ісламу. Мормони вірять у друге пришествя Христа, його тисячолітнє царство на Сіоні. Центром світових подій, за їх вченням, стане Америка. Мормони проводять активну місіонерську роботу. В Україні діють зареєстровані громади мормонів.

б) Новоапостольська церква

Виникла в Англії 1832 року як результат релігійного руху за відродження первісного вчення Христа. Її центр перебуває у Цюріху (Швейцарія). Основа віри новоапостолів – Біблія. Новоапостольці визнають три таїнства як обряди: хрещення водою, Святим Духом, причастя. В ієрархії церкви існують такі духовні звання: першоапостол (вважається намісником Господа на Землі), окружний апостол, апостол, єпископ, окружний староста, окружний євангеліст, пастор, євангеліст, священник, диякон, молодший диякон. Вони ведуть богослужіння і водночас можуть займати світські посади. Богослужіння в новоапостольських храмах складається з вступної молитви, проповіді Слова Божого, виконання таїнств і заключної короткої молитви; супроводжується грою органу і співом гімнів. Офіційний символ Новоапостольської церкви є високий хрест на фоні Сонця, що підноситься над хвилями водної поверхні. В Україні функціонують громади церкви. В Києві 1995 року новоапостольці побудували культову споруду в житловому масиві Березняки. Церква видає журнал “Наша сім’я”. Новоапостольці ведуть активну місіонерську діяльність.

в) Харизматичні громади

Особлива група нових релігійних течій, віровчення яких дуже близьке до протестантського, особливо до п’ятидесятницького. Назва походить від поняття “харизма” (від грецьк. милість, благодать), що означає наділення проповідника особливими якостями надприродності, непогрішимості. Зародився харизматичний рух США 1901 року в середовищі п’ятидесятників, від яких взяв догмат про “хрещення Святим Духом” і такий елемент культу як “глосолалія” (розмова на іномовах), яка досягається колективною молитвою. Харизмати вважають, що харизму може отримати кожний хрещений при спілкуванні із Святим Духом – головне правильно молитися. У харизматичних церквах майже не використовується символіка, працюють вони здебільшого за місцем проживання, що є одним із чинників їх швидкого зростання. Один із основоположних

принципів – домашня церква. Очолює громаду пастор, який проводить недільні молитовні зібрання. Сьогодні в Україні це одна із деномінацій, що розвивається найдинамічніше.

II. Неоязичництво

Неоязичництво в Україні представлено течіями Рідної віри, РУНвіри, Ладовіри, Ягновіри, орантійців, Собору Рідної української віри, Великого Вогню та ін. Для всіх них притаманна ідея відродження праслов'янських вірувань, які вважаються єдино автентичними для українців. Неоязичницькі громади діють в інших країнах, де компактно проживають українці. Неоязичників можна поділити на дві групи. До першої належать ті, які зберегли вірність пантеїзму, до другої – ті, які сповідують монотеїзм на основі модернізації витоків українського язичництва. Як правило, цю течію сприймає частина національно орієнтованої інтелігенції, котра розглядає відродження язичництва як домінанту відродження українства.

а) Рідна віра

Неоязичницький напрям, який започаткував 1934 року професор Володимир Шаян. Максимально зберігаючи язичницьку обрядовість, Рідна віра підпорядковує своє вчення вдосконаленню людської особистості, піднесенню її національної свідомості. Ґрунтується на язичницькому розумінні Бога як багато проявної сутності, що реально постає у вигляді багатьох імен богів. Українські рідновіри використовують автентичні язичницькі молитви і співи, мають свої вчення “Воловик” та “Православ”, обрядовий календар “Коло Свароже”.

б) Рідна українська національна віра (РУН віра)

РУНвіра – одна із форм сучасної релігії українців. Засновник – Лев Силенко, якого віруючі вшановують як посланого самим Богом Вчителя і Пророка. Л.Силенко вважає, що християнство потрапило в Україну насильницьким шляхом, підірвало духовні сили українців і завдало нищівного удару українській державності. Прихильники РУН віри закликають не поклонятися чужим богам, шанувати предків, стародавні звичаї. Пропонують

нову монотеїстичну систему поглядів на світ, згідно з якою Бог українців – Дажбог, свідомість світу, вічна енергія, свята правда. РУНвісти не визнають зображення Дажбога, Символом віри є Тризуб на сонячному диску. Мають обряди вінчання, освячення дитини, поховання, специфічні молитви і свята. Основні заповіді РУН віри орієнтують своїх прибічників жити і діяти заради добра Вітчизни, любити і розуміти Бога по-рідному, обороняти скарби свого народу, шанувати духовність своїх предків. Віровчення викладено у Святому Писанні – “Мага Вірі” й катехізисі “Повчання. Пісні. Молитви”. Основна культова споруда прихильників віри – собор Святої Матері України, знаходиться у м. Спрінг Глен (штат Нью-Йорк) в США. В Україні діють зареєстровані громади цього напрямку.

в) Собор Рідної української віри

Собор Рідної української віри виник 1994 року на Вінниччині. Послідовники Собору признають Л. Силенка і В. Шаяна своїми попередниками, але вважають, що ті не змогли відродити рідну віру. Їхні праці, доповнюючи одна одну, в сукупності утворюють цілісне віровчення, поєднати і поширити яке і покликаний Собор Рідної віри. Його місія зумовлена тим, що Поділля – серце України, оскільки саме тут найдовше Болохівські князі до 1620 р. боронили рідну віру. Також на березі річки Буг була головна святина скіфів Ескамній (Божа дорога), було віднайдено збруцького Святовита, найдавніший символ Дажбога – Тризуб. В Україні діють громади цієї течії, які толерантно ставляться до інших рідновірських громад.

г) Ладовіра

Ладовіра – неоязичницька течія, ідейно оформлена у працях О. Шокала та Ю. Шилова. В основі її лежить концепція українського світу як духовно-природної та геоетнічної цілісності. Ладовірство – політеїстично-монотеїстична релігія, в якій разом із вірою у Всеєдиного Духа Світла – Оря, існує віра в інших богів і богинь, які іманентні світу. Засобом гармонізації людського життя з ритмами космічної енергії тут виступають

спеціальні обряди. Небесним і земним тотемом, першопредком України, згідно з Ладовірством, є журавель і явір. Організаційно Ладовіри в Україні не об'єднані, частина з них – незалежні, інші відвідують будь-які неоязичницькі громади.

III. Релігії орієнталістського напрямку

В Україні представлені неоіндуїзмом та течіями буддизму.

Неоіндуїзм виник у рамках індуїзму в першій половині XIX ст. як його сучасне прочитання для інтелектуалізованих верств Сходу і Заходу. Йому притаманні ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій, духовного базису в реконструкції суспільства; обов'язковим є наявність вчителя (гуру) як провідника вчення і проповідника духовних пошуків. В Україні представлений громадами і центрами руху “Харе Кришна”, Саї Баби, Шрі Чінмой, Омо-центру та ін. Найпоширеніший напрям – Рух “Харе Кришна”. Характерним для необуддійських течій є акцент на одній або декількох рисах буддійського вчення. Кожна з них претендує на ортодоксальне тлумачення вчення Будди, поєднуючи у своїх релігійних системах ідеї різних східних традицій, навіть християнства. Буддизм в Україні представлений громадами дзен-буддизму, нітірену, різних шкіл тибетського буддизму.

а) Міжнародне Товариство Свідомості Кришни

Ця релігійна організація постала як модернізований варіант однієї із гілок вішнуїзму – релігії чайтанітів. Її утворення за межами Індії припадає на 60-ті роки XX ст. Лідери стверджують, що це універсальний релігійний і культурний рух, мета якого – пропаганда ведичного знання, поширення Свідомості Кришни та брахманічної культури, яка характеризується чесністю, контролем за почуттями, терпимістю. Основа релігійної догматики – віра в Кришну як Верховну Особу Господа. Кришнаїти – вегетаріанці, не вживають кави, тютюну, наркотиків. 1990 року офіційно дано дозвіл на діяльність Товариства Свідомості Кришни в Україні. Організація готує священнослужителів у Духовній академії. Кришнаїти мають свій

друкований орган – часопис “Истоки”. Проводять соціально-важливі благодійницькі акції: їжа для життя, боротьба з наркоманією, реабілітація ув’язнених.

Орієнталізм в Україні представлений багаїзмом.

б) Всесвітня релігія Багаї

Виникла в Ірані 1844 року на основі розвитку одного з модернізованих ісламських напрямків – бабізму. Основними заповідями релігії стали визнання рівних прав, можливостей і привілеїв чоловіків та жінок, необхідності обов’язкової освіти, знищення крайнощів бідності і багатства, заборона рабства, аскетизму, чернецтва, вживання алкоголю та наркотиків. Багаї дотримуються принципу одношлюбності й подружньої вірності, невтручання в політику, поваги до свого уряду, шанування всіх релігій світу. У багаїв відсутній інститут священників. Громадою керує місцева Рада Дев’яти (Духовні збори), на рівні країни - Національні духовні збори, у загальному масштабі – Всесвітній Дім справедливості. Головний догмат багаї – принцип “світової єдності людства”, який настане тоді, коли люди усвідомлять, що “світ – єдина країна, а всі люди – її громадяни”. В Україні офіційно функціонують громади багаїстів.

IV. Синтетичні релігії

У догматиці та культовій практиці ці релігії ґрунтуються на поєднанні різних традиційних релігій, створюючи свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи при цьому на статус надрелігій. Такі релігійні утворення характеризує розвинутий культ лідера, ідея богообраності їхніх послідовників.

а) Велике Біле братство (ВББ)

Ця неорелігійна течія започаткувала свою діяльність у Києві 1990 р. Її керівником став кібернетик, кандидат наук Юрій Кривоногов, що заснував інститут душі “Атму” й нову релігію. Релігія отримала ще одну назву – ЮСМАЛОС, термін, що означав трійцю, де ЮС – Юоан Свами (або засновник братства

Ю.Кривоногов), МА – Марія Деві (його дружина Марія Цвигун), ЛОС – логос (Ісус Христос).

Основні свої ідеї Біле Братство запозичило із стародавньої ведичної релігії, буддизму, християнства, еkleктично з'єднаних наукоподібною термінологією. Наголос робився на зображення нашого суспільства сатанинським, позначеним “числом звіра”, та на неоапокаліптичних віщуваннях про кінець світу (у листопаді 1993 р. з епіцентром у Києві). Громади братства в 1990-х роках діяли в багатьох містах України – Львові, Дніпропетровську, Одесі. Особливу ставку засновники, які проголосили себе божествами, робили на молодь, яка під впливом новоявлених “месій” кидала навчання, цуралася батьків.

Наприкінці 1993 р. діяльність ВББ набула антисуспільного характеру й була припинена правоохоронними органами. На сьогодні офіційна статистика подає його як незареєстровану організацію.

б) Церква єднання

Організація, заснована в Південній Кореї 1954 року. Її віровчення – це суміш уявлень східних релігій та християнства, а також ідей, висунутих засновником церкви Сен М'ян Муном. За іменем основоположника прибічників називають мунітами. Прихильники Церкви єднання вірять, що диявол існує; оскільки він криється в людському тілі, для його вигнання людину б'ють палицями. Вважають також, що смерть Ісуса Христа свідчить про перемогу над ним диявола. А створити ідеальну сім'ю, від якої взяло б початок Царство Боже на землі, Христос доручив Муну. Теологія Муна пропонує вчення про трьох Адамів і трьох Єв. У церкві діє сувора регламентація взаємин, чітке підпорядкування її членів керівництву. Церква надає великого значення масовим колективним вінчанням, роботі з кадрами, підтримці різних наукових, соціальних, навчальних проєктів. В Україні незареєстровані громади діють у Києві, Донецьку та інших містах.

V. Езотеричні об'єднання

Езотеричні об'єднання, як правило, позавіросповідні містичні течії, що виникли на межі ХІХ – ХХ ст. (теософія, антропософія, вчення Гурджієва, екстрасенсорика) як опозиція традиційним релігіям. Ці напрями передбачають віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, магичні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Всі засновники езотеричних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі позитивні знання про світ, приховані від “непосвячених”.

Теософія (від грецьк. теос – бог і софія – мудрість, знання).

Це релігійно-філософське вчення про можливість містичного та інтуїтивного пізнання Бога шляхом безпосередніх контактів із надприродними силами, доступних лише обраному колу втаємничених осіб. Найвідоміший теософ – Олена Блаватська, уродженка України, розробила свою езотеричну систему, що є синтезом буддизму, ламаїзму, каббали і має на меті розкрити тотожність таємного змісту всіх релігійних символів. 1875 року з її ініціативи було створено “Теософське товариство”. Прихильники теософії визнають переселення душі, проповідують ідеї вселюдського братерства, толерантності до всіх релігій. Сьогодні послідовники О.Блаватської є в багатьох країнах світу. 1995 року в Україні при Київському коледжі ім. Муравйова-Апостола відкрито школу теософії.

В Україні є і такі езотеричні вірування як “Асоціація “Живої етики”, “Реріхівське товариство”, “Теософія Братства Грааля”.

VI. Сайєнтологічні рухи (наукологічні)

Одна із форм нетрадиційної релігійності. Сайєнтологічні вчення прагнуть поєднати в собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного індустріального суспільства. Більшість сайєнтологічних рухів, які існують в Україні (Діанетика – Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука), мають іноземне походження.

Церква сайєнтології

В Україні організаційно не оформлена, у світі має понад 6 млн. послідовників у різних країнах. Заснована 1954 року Л.Р.Хаббардом. Теорія Хаббарда викладена в його книзі “Діанетика: сучасна наука розумового здоров’я” і становить собою суміш уривчастих відомостей про комп’ютерну технологію з поверховим уявленням про буддизм, індуїзм із практикою психоаналізу.

VII. Сатанізм

Демоністичний культ, до якого належать прихильники обожнення сил зла, поклоніння сатані (дияволу, Люциферу). Цей напрям не можна вважати виключно модерновим явищем, оскільки в нього досить тривала історія. Сатанізм як культ зародився у Стародавньому Іраку, а в Європі особливе поширення набув у середні віки. Під сучасним сатанізмом слід розуміти різновид напіврелігійного руху, заснованого Е. Кроулі на рубежі XIX – XX ст. і реанімованого в 60-ті рр. в Америці.

За світоглядною суттю, типом об’єднання, формами діяльності сатаністські громади дуже різноманітні. Найвідоміша сатаністська група – родина Менсона, найорганізованіша – Церква Сатани Е.Лавея.

Сатаністи вшановують не Бога, а Сатану, читають Біблію “навпаки”, проводять так звані чорні меси з використанням чорних свічок, перевернутих розп’ять, ритуальних жертвопринесень (тварин, відомі випадки жертвопринесень людей). Моральна програма сатаністів утверджує культ зла і сили, відзначається крайнім індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом.

В Україні сатаністи з’явилися у 80-ті роки XX ст. як своєрідний антипод християнства. Нечисленні прихильники є й сьогодні. У нашій країні сатаністи офіційної реєстрації не мають.

Отже, за роки незалежності в Україні набули поширення новітні релігійні течії та нетрадиційні культу. Розвиток їх відбувався з певною особливістю – найчастіше нові релігії приходили в Україну з учнями, послідовниками.

Серед офіційно зареєстрованих державними органами нових релігійних течій є й такі, які діяли в Україні ще в минулі століття. В часи масової атеїзації вони припинили своє існування. Відродили їх діяльність місіонери, які прибули з-за кордону в перші роки проголошення незалежності України.

Власних українських новоутворень серед них майже немає, окрім Великого Білого Братства та деяких рідновірських течій. Віровчення більшості неорелігій є синкретичними. Всі нові релігії виникли як відповідь на той духовний вакуум, який утворився в Україні після краху комуністичної ідеології та неприйняття застарілих форм роботи традиційних конфесій.

Зараз новітні релігії дислокуються переважно в східних та південних областях України, проте знаходять поширення й в інших регіонах.

Нові релігії є феноменом духовної культури. Якщо вони виникають, знаходять прибічників, значить у них є потреба. Кожна людина, група, народ мають право на свої релігійні переконання. Засуджувати діяльність деяких культів можна, але більшість нових релігій відрізняються своєю демократичністю, толерантним ставленням до прихильників інших релігійних традицій. Тому мають право на існування.

Лекція 6. Державно-церковні відносини в історичному вимірі

План

1. Державно-церковні відносини в історії України.
2. Сутність та умови забезпечення свободи совісті в Україні.
3. Міжнародні правові гарантії свободи совісті.
4. Моделі державно-церковних відносин у світовій історії.

Література

1. Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. – К., 2001.
2. Бабій М.Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. – К., 1994.
3. Конституція України. – К., 1996.
4. Релігійна свобода і права людини. Правничі аспекти. У 2-х т. – Л., 2001.
5. Релігія і політика в сучасній Україні. – К., 2000.

1. Державно-церковні відносини в історії України

Державно-церковні відносини в Україні пройшли доволі складний історичний шлях. Взявши до уваги політичні, економічні та духовні чинники, можна виокремити такі періоди:

1) киеворуський (княжий) – час від запровадження християнства на Русі й до становлення церковної системи; характеризується державним сприянням у поширенні християнської моралі, широкою правовою юрисдикцією церкви;

2) козацький – період співпраці керівництва Запорізької Січі з православною церквою; характеризується визнанням домінуючого, всесічового статусу церкви в духовній сфері української козацької республіки;

3) синодальний – охоплює період існування православної церкви України у складі Московської патріархії (тривав від XVII ст. до поч. XX ст.); характеризується повним підпорядкуванням Святійшим синодом (вищим державним органом) церкви; втручанням держави в церковну догматику й

обрядовість, церковно-адміністративні, господарські проблеми;

4) радянський – тривав із XVII до початку XX ст. Період перебування православної церкви України у складі Московської патріархії. Характеризується формальним проголошенням закону про свободу совісті; відокремленням церкви від держави і школи від церкви; декларуванням права сповідувати чи не сповідувати релігію. Упродовж цього часу відбулися репресії проти духовенства, яке не визнавало ідеології Російської православної церкви, диктованої радянською владою. В Україні знищено цінні сакральні пам'ятки, націоналізовано церковну та монастирську власність;

5) сучасний – почався від 1991 року, після проголошення незалежності України. Характеризується подоланням негативних наслідків політики тоталітарного режиму щодо релігії, толерантним відношенням держави до різних церков та віруючих.

2. Сутність та умови забезпечення свободи совісті в Україні

Свобода совісті – право людини на свободу мати, приймати, змінювати релігійні вірування за власним бажанням або вільно їх висловлювати, дотримуватися релігійного культу, брати у частку у роботі релігійних організацій, або не бути віруючою і вільно висловлювати свої переконання. Право свободи совісті в Україні конституційно гарантовано.

Зміст поняття “свобода совісті” розкривається через поняття “вибір”, “воля”. Поняття “свобода релігії” передбачає свободу вибору релігії, свободу відправлення релігійного культу, а також суспільно-політичні можливості й правові гарантії вільного релігійного самовизначення особи й вільного функціонування релігійних інституцій. Свобода релігії забезпечується також “свободою віросповідання”, “свободою церкви”, “свободою в релігії”, “релігійною толерантністю”. Свобода – це не сваволя, свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого.

Держава повинна створювати умови повної релігійної свободи та рівноправності, які сприяли б порозумінню, зближенню чи можливому релігійному об'єднанню.

Сучасний український період державно-церковних відносин визначається статтями Конституції України (прийнятої 28 червня 1996 р.), Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації”, затвердженим Верховною Радою України 23 квітня 1991 р., зі змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 19 лютого і 23 квітня 1992 р., 5 травня і 23 грудня 1993 р., 22 грудня 1995 р. та від 17 грудня 1996 р.

Розглянемо детальніше законодавчу базу України.

Конституція України про свободу совісті і свободу релігії. Так, стаття 35 Основного Закону нашої держави проголошує, що у сфері релігійного життя:

– Україна є світською державою: церква відокремлена від держави, а школа – від церкви. Кожна людина має право на свободу совісті та вільного вибору у ставленні до релігії. Усі релігійні організації в Україні мають рівні права;

– кожна людина має право вірити в Бога у прийнятний для неї спосіб, що не суперечить законам України, не принижує гідність українського народу та віруючих інших національностей, не є викликом гуманності, не шкодить здоров’ю людей, соціальній стабільності та безпеці держави;

– усі міжконфесійні та внутрішньоцерковні справи вирішуються віруючими без втручання держави та нерелігійних організацій;

– церква стоїть поза політикою. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами;

– усі віруючі рівні перед законом і мають однакове право на його захист.

Українська держава бере до відома й поважає традиції та внутрішні постанови релігійних організацій, захищає їх права та законні інтереси, сприяє налагодженню відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями.

Гарантуючи рівність церков перед законом, держава визнає і дотримується положення, що жодна з них не може претендувати

на домінуючу роль у суспільстві та статус державної, а загальнонаціональні інтереси мають вищість над інтересами будь-якої релігійної організації. Основний Закон наголошує на тому, що правові принципи і процедури є надійним механізмом захисту прав віруючих, законних інтересів релігійних організацій, уникнення конфліктних ситуацій. Україна продовжує вживати законодавчих, адміністративних та інших заходів для усунення проблем, які дісталися у спадок від минулого, запобігати на своїй території будь-якій дискримінації за релігійною ознакою.

Конституція України та інші правові акти, що розвивають її положення, гарантують дотримання принципу невтручання органів державної влади у справи церкви, а церкви – у справи держави. Релігійні організації, згідно з законодавством, не виконують державних функцій, не мають права втручатися у справи держави, не висувають кандидатів до органів державної влади і не ведуть агітації за них, не беруть участі у функціонуванні політичних партій. Держава зобов'язується у відносинах з релігійними організаціями діяти в цивільно-правовому просторі, не допускаючи методів силового тиску, ґрунтуючись на принципах демократії, міжрелігійного плюралізму, верховенства закону, норм міжнародного права та зобов'язань держави з цього права. Україна має і далі розвивати державно-церковні відносини. При цьому:

- кожна релігійна організація може отримати статус юридичної особи в найкоротший термін, якщо її віросповідні доктрини не містять у собі загрози життю і здоров'ю людей, національній і соціальній стабільності держави;

- органи виконавчої влади, реєструючи статuti, мають керуватися правочинністю виникнення або створення певної релігійної організації, беручи до уваги норми церковного та канонічного права, загальновізнані міжнародні правові критерії;

- кожній церкві, деномінації, релігійному напрямку, громаді надається право діяльності на всій території України;

- влада сприяє релігійним організаціям у виконанні їхніх статутних завдань, зміцненні моральних підвалин суспільства,

розвитку добродійної діяльності.

Законодавство України встановлює низку пільг для віруючих. Так, за Конституцією України проходження строкової військової служби може замінюватись альтернативною (невійськовою) службою, правові основи якої визначає Закон України “Про альтернативну (невійськову) службу”. Альтернативна служба є державною службою поза Збройними силами України чи іншими військовими формуваннями. Право на альтернативну (невійськову) службу як вид виконання загального військового обов’язку мають (за наявності релігійних переконань) ті громадяни України, які належать до діючих (згідно з чинним законодавством) релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних силах.

Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Цей документ деталізує положення Конституції щодо свободи совісті, свободи церкви тощо. Згідно із Законом (стаття 3), свобода совісті – це гарантована державою (йдеться не лише про правові та юридичні, а й про економічні, соціальні, політичні, організаційні гарантії тощо) можливість людини вільно й незалежно визначати своє особисте ставлення до релігії й виконувати пов’язані з ним дії, дотримуючись встановленого правопорядку. Право на свободу совісті означає право:

- мати свою релігію або переконання;
- приймати (іншу) релігію або переконання;
- змінювати релігію або переконання;
- одноосібно або разом з іншими людьми сповідувати свою релігію;
- не сповідувати ніякої релігії;
- відкрито виражати й вільно поширювати релігійні переконання, свою віру;
- відкрито виражати й вільно поширювати свої нерелігійні (атеїстичні) переконання;
- батьків або осіб, які їх замінюють, виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань і ставлення до релігії;
- на таємницю сповіді.

Ці права своєю чергою забезпечуються:

– рівністю громадян перед законом, їх рівноправністю в усіх галузях економічного, соціального, політичного, культурного життя незалежно від ставлення до релігії;

– особистими й колективними правами, пов'язаними зі сповіданням чи несповіданням релігії;

– правом на придбання і використання релігійної літератури мовою на власний вибір, а також предметів релігійного призначення;

– правом на встановлення зв'язків, у тому числі й міжнародних особистих контактів, пов'язаних із віросповіданням;

– правом на паломництво;

– правом на здобуття духовної освіти;

– вільним доступом до різних видів і рівнів освіти незалежно від ставлення до релігії;

– правом на об'єднання в релігійні громади;

– правом на побудову церкви за власною ієрархічною та інституційною структурою тощо.

Правовою гарантією є також заборона встановлення обов'язкових переконань і світогляду. Закон забороняє будь-який, до будь-кого і в будь-якій формі примус, насильство при визначенні особою свого ставлення до релігії, при відмові від сповідання релігії, при участі або неучасті в богослужіннях, обрядах і церемоніях, до вивчення релігії тощо. Свобода сповідання релігії або переконань може бути обмежена тільки законом і тільки з мотивів, які передбачені законодавством та відповідають міжнародним зобов'язанням України, зокрема Європейською конвенцією з прав людини та іншими документами.

Порушенням Закону є виховання у дітей і дорослих нетерпимості та неповаги до громадян інших віросповідань та до громадян, що не сповідують релігії.

Сповідання громадами України будь-якої релігії або несповідання ніякої не спричиняє обмежень в їхніх правах і обов'язках (стаття 4). Незалежно від ставлення до релігії й віросповідної приналежності громадяни України є рівними перед

законом і мають однакову відповідальність за порушення закону. На засадах рівності перед законом і судом усіх громадян, чиниться правосуддя в адміністративних, цивільних та кримінальних справах. Забороняється вказувати в офіційних документах відношення громадянина до релігії та релігійних організацій. Надання переваг та обмеження прав громадян у зв'язку з цим, а також розпалювання на релігійному ґрунті ворожнечі й ненависті, ображення почуттів громадян тягнуть за собою відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України.

У статті 5 Закону йдеться про повну незалежність України у визначенні й здійсненні своєї державної політики щодо релігії та церкви, яка будується на конституційних гарантіях невторчання держави у здійснювану релігійними організаціями в межах закону діяльність, а також невторчання церкви (релігійних організацій) у діяльність законодавчої та виконавчої влади. Україна провадить свою політику стосовно релігії та церкви на засадах:

- громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх ставлення до релігії;
- створення сприятливих умов для розвитку суспільної моралі й гуманізму;
- взаємної релігійної та світоглядної терпимості й поваги між віруючими та невіруючими, їх об'єднаннями, між віруючими різних віросповідань;
- визнання традицій, внутрішніх настанов релігійних організацій;
- відмови від матеріально-фінансової підтримки будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії;
- подолання негативних наслідків державної політики минулого щодо релігії та церкви;
- створення умов для участі релігійних організацій у громадському житті, використання ними засобів масової інформації;
- повернення релігійним організаціям культових будівель і майна;
- підтримки релігійних організацій у виконанні ними своїх

статутних завдань тощо.

На органи державної виконавчої влади Законом покладаються такі обов'язки:

- реєстрація статутів (положень) релігійних організацій, внаслідок чого їм надається статус юридичних осіб (стаття 14);
- передавання в користування або повернення у власність релігійних організацій культових будівель і майна (стаття 17);
- створення необхідних умов для діяльності заснованих релігійними організаціями підприємств та добродійних закладів (стаття 19);
- підтримка релігійних організацій при будівництві, ремонті та реставрації ними культових та інших споруд (стаття 19);
- забезпечення проведення за межами культових споруд богослужінь, обрядів, церемоній та процесій (стаття 21);
- створення умов для видавничої діяльності релігійних організацій, заснування ними підприємств для друкування богослужбової літератури та виготовлення предметів культового призначення (стаття 22);
- підтримка та створення умов для добродійної та культурно-освітньої діяльності релігійних організацій (стаття 23);
- створення умов для міжнародних контактів, паломництва, участі віруючих та релігійних організацій у міжнародних релігійних заходах (стаття 24);
- забезпечення державного контролю за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації (стаття 29).

Принцип свободи совісті передбачає також відокремлення школи від церкви (релігійних організацій), про що йдеться у статті 6 Закону. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій), світський характер державної системи освіти означає, що весь навчально-виховний процес у ній вільний від втручання релігійних організацій. Громадяни України, здобуваючи освіту на всіх рівнях, мають однакові права – незалежно від їх світогляду, переконань, віросповідання.

Релігійне виховання громадян не є обов'язком держави. Проте у навчально-виховному процесі допускаються елементи

релігійної освіти учнів та студентів. Відповідно до рішень педагогічних рад навчально-виховних закладів священнослужителі можуть брати участь у навчально-виховному процесі. Педагогічних працівників заборонено дискримінувати через їх належність до релігійних організацій.

Навчатися релігії та здобувати релігійну освіту як середню, так і вищу, громадяни України мають право у духовних та інших навчальних закладах, створених релігійними організаціями.

Норми розділу “Релігійні організації в Україні” встановлюють права на колективне задоволення релігійних потреб громадян, створення для цього відповідних ієрархічних та інституційних структур – релігійних громад, управлінь і центрів, монастирів, релігійних братств, місіонерських товариств, духовних навчальних закладів, а також об’єднань зазначених релігійних організацій.

Стаття 7 Закону визначає, що заснування будь-якої релігійної організації покликане створити необхідні умови для задоволення релігійних потреб віруючих. Такий принцип утворення релігійних організацій відповідає і вимогам міжнародного права.

Релігійним організаціям, згідно із Законом, надається безумовне право обирати, призначати та змінювати свій персонал відповідно до власних настанов. Держава в кадрові питання релігійних організацій всіх рівнів не втручається. У випадку порушення церковними посадовими особами певних вимог чинного законодавства керівний церковний орган за поданням органу державної виконавчої влади повинен відреагувати відповідним чином. Це правило стосується також іноземних церковних діячів, які здійснюють релігійну діяльність в Україні.

Основною ланкою церковної структури виступає релігійна громада. Тут віруючі реалізують своє право на колективне сповідання віри, на вільний доступ до місць богослужінь.

Згідно із Законом, релігійні громади отримали право юридичної особи. Це право на наявність у релігійних громад відокремленого майна та коштів означає їх незалежність у вирішенні своїх внутрішніх церковних та майнових питань (відповідно до вимог чинного законодавства і правопорядку).

Релігійні організації утворюються задля задоволення духовних потреб громадян у сповідуванні віри і поширенні свого віровчення і їхня діяльність є безприбутковою, а для її забезпечення кожній релігійній організації – юридичній особі – надається право засновувати виробничі підприємства та добродійні заклади (стаття 19). Вони організаційно підпорядковуються засновнику, але діють за власними статутами, дотримуючись вимог чинного законодавства про підприємництво.

Норми розділу “Права релігійних організацій та громадян, пов’язані зі свободою віросповідання” гарантують втілення прав, пов’язаних зі свободою віросповідання, добродійництвом тощо, у практику церковного життя. Так, свобода віросповідання передбачає (стаття 21) право віруючих збиратися й утримувати для цього відповідні вільно доступні місця:

– місця богослужінь, релігійних зібрань, паломництва тощо. Порядок та форми використання храмів, інших об’єктів церковного призначення визначаються внутрішніми нормами релігійних організацій. Органи державної влади у ці питання не втручаються. Але релігійні організації повинні дотримуватися певних вимог:

– до місць богослужінь, релігійних зібрань чи інших заходів має бути вільний доступ; організаційні ж зібрання об’єднання віруючих можуть проводити і в закритому режимі;

– при відправленні культу релігійна організація та її члени не повинні порушувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Для різних форм діяльності: благодійної, культурно-освітньої, іншої роботи, що має соціальне значення, релігійні організації можуть створювати відповідні підрозділи (стаття 23). Підрозділи можуть належати до складу релігійної організації як відділи, сектори тощо чи діяти при них як окремі формування. Товариства, братства та інші об’єднання віруючих громадян, створені при релігійних організаціях, можуть мати свої зареєстровані статuti і діяти як юридичні особи на правах громадських організацій.

Стаття 24 Закону відображає міжнародні зобов'язання України з питань міжнародних зв'язків та контактів між релігійними організаціями і віруючими. Ці зв'язки і контакти можуть мати релігійний, гуманітарний, миротворчий, науково-прикладний або комерційний характер. Згідно із нормативними документами, Громадяни України як одноосібно, так і в складі делегацій, мають право виїжджати за кордон для здобуття духовної освіти, придбати, одержувати і везти із собою будь-які друковані матеріали релігійного змісту та предмети культу в межах здійснюваного релігійного заходу.

У розділі “Трудова діяльність у релігійних організаціях та на їх підприємствах” (статті 25–28) конституційно забезпечуються права громадян, які працюють у релігійних організаціях, гарантується їх соціальне забезпечення і соціальне страхування. На цих громадян повністю поширюється дія законодавства про працю щодо трудових прав працівника та його обов'язків перед роботодавцем. Це стосується питань прийняття і звільнення з роботи; тривалості робочого часу; часу відпочинку; заробітної плати; гарантій і компенсацій; оподаткування; трудової дисципліни; матеріальної відповідальності працівників за шкоду, заподіяну релігійній організації; матеріальної відповідальності релігійної організації за шкоду, заподіяну працівникові.

Українське законодавство не дозволяє дискримінації у трудових відносинах на ґрунті ставлення людини до релігії. Так, нормами розділу “Державні органи та релігійні організації” (статті 29–31) право забезпечувати державну політику у справах релігій і церкви надано Державному комітету України у справах релігій та відділам у справах релігій обласних державних адміністрацій.

Отже, Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” передбачає існування багатьох релігійних організацій та їх об'єднань, кожному з них запевняє однакові права, тобто рівноправність. Надання з боку державної влади особливих привілеїв якійсь одній церкві чи релігійній організації або посягання на привілейоване становище будь-якою церквою чи релігійною організацією є шляхом духовного розбрату,

відчуження, ненависті між різними конфесіями. Іншими словами, прямий шлях до загибелі такої церкви чи релігійної організації. Бо отримавши привілейоване становище за сприяння і підтримки державної влади, такі релігійні структури втрачають свою духовну свободу супроти держави, стають на її служінні, а для життя церкви це є небезпечним, бо суперечить її суті.

Аналіз основних нормативних актів Української держави щодо її відносин із церквою дає змогу виокремити характерні ознаки сучасної моделі українських державно-церковних відносин:

- конституційне закріплення відокремлення церкви від держави і школи від церкви;
- невизнання державою жодної релігії як обов'язкової, невтручання держави в діяльність церков, релігійних організацій, якщо вона не суперечить законодавству;
- захист державою прав і законних інтересів релігійних організацій.

Отже, держава повинна сприяти повноцінному відродженню релігійних вартостей, не стараючись жодним чином використати духовні скарби, накопичені впродовж віків. Особи, які виконують владні функції, повинні сумлінно і чесно, відповідно до державного правопорядку, виконувати свої завдання перед народом. А церква повинна дбати, щоб її члени, кожен зокрема у своїй конфесії і всі разом, у гармонії з іншими громадянами діяли для загального блага. Тільки в такій атмосфері, в якій обидва партнери – церква і держава – співпрацюють для загального блага: духовного і матеріального, можна знайти тривалі, справедливі і щирі відносини.

3. Міжнародні правові гарантії свободи совісті

Загальна декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Стаття 18 цього документу проголошує, що кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право передбачає свободу змінювати свою релігію чи переконання – як одноосібно, так і разом з іншими, публічно або приватно. Стаття 19 цього ж документу додає, що кожен має право дотримуватися своїх переконань і свободу

шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів.

Європейська конвенція з прав людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права). Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. Документ підтвердив право кожної людини на свободу думки, совісті та релігії, підкресливши, що воно передбачає свободу мати чи приймати релігію або переконання на власний розсуд і свободу сповідувати свою релігію і переконання як одноосібно, так спільно з іншими, приватно чи прилюдно.

Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (прийнятий 30 липня – 1 серпня 1975 р.), Паризька хартія для нової Європи (підписана 21 листопада 1990 р.). Два документи також проголошують право кожної людини на свободу думки, совісті, релігії. Свобода переконань – право кожної людини мати будь-які переконання і вільно їх виражати. Свобода совісті – це і свобода релігії, і свобода нерелігійних переконань.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань. Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 р. Документ визначає дискримінацію на ґрунті релігії чи переконань як образу гідності людської особистості, заперечення принципів Статуту ООН і засуджує як перешкоду для дружніх та мирних відносин між державами. Декларація закликає всі країни вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації на ґрунті релігії і переконань та сприяти реалізації прав людини і основних свобод в усіх сферах громадського, економічного, політичного, соціального, культурного життя.

Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (ухвалений 19 січня 1989 р.). Цей правовий акт зобов'язує країни, що його підписали, вживати ефективних заходів задля запобігання та ліквідації дискримінації осіб або об'єднань на ґрунті релігії чи переконань, забезпечувати рівність між віруючими і невіруючими.

Рекомендації щодо релігії та демократії Парламентської асамблеї Ради Європи. Ухвалені 27 січня 1999 р. Документ наголошує на тому, що демократія і релігія необов'язково є несумісними. Навпаки, демократія довела, що вона створює найкращі умови для свободи совісті, віровиявлення та релігійного плюралізму. Демократичні держави повинні давати можливість усім релігіям, що чітко дотримуються вимог, ухвалених Європейською конвенцією з прав людини, розвиватися в однакових умовах, знаходити своє місце в суспільстві. Коли влада намагається використовувати релігію у власних інтересах або коли релігійні організації вдаються до зловживань стосовно держави, у державно-церковних відносинах з'являються проблеми. У демократичному суспільстві політики мають запобігати тому, щоб уся повнота релігій асоціювалася з акціями фанатичних релігійних меншостей. А боротися з цим необхідно тими засобами, які не суперечать чинному законодавству.

Отже, світове співтовариство виробило і запропонувало низку фундаментальних юридичних актів, що гарантують свободу совісті, громадський порядок, повагу до релігійних переконань кожної людини. У демократичному суспільстві за недотримання цих міжнародних правових норм передбачено покарання, згідно з чинним законодавством.

4. Моделі державно-церковних відносин у світовій історії

У світі впродовж історичного розвитку склалися певні державно-церковні стосунки. Сьогодні можна виділити шість моделей.

1. Теократія (від грецьк. теос – Бог і кратос – сила, влада) – модель державно-церковних стосунків, при якій управління державою здійснюється духовенством, а глава церковної ієрархії має вищу духовну і світську владу. До теократичних держав у різний час належали: Іудея (V – I ст. до н.е.), халіфати Омеядів і Аббасидів, Папська область в Італії, Швейцарія в часи правління Кальвіна (XVI ст.), Ємен до революції 1962 р., Ватикан.

2. Цезаропапізм (від лат. Caesar – цезар і Papa – папа) – модель державно-церковних стосунків, при якій світська влада підпорядковує собі все церковне життя, в руках державного

правителя сконцентрована світська та духовна влада. Прикладом цезаропапізму є політика російського самодержавства.

3. Державна церква – модель державно-церковних стосунків, що забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії. Передбачає фінансування державою церковних організацій, а також державний контроль за використанням цих коштів, виконання церковними структурами певних державних функцій (реєстрація народжень, смертей, шлюбів). Прикладом такої моделі є Греція, де православна церква є державною. Статут церкви має статус державного закону. Такі ж моделі у різних формах є у Данії, Швеції, Великобританії.

4. Відокремлення церкви від держави – модель державно-церковних стосунків, при якій церква не втручається у справи держави, а державні органи активно втручаються у справи церкви. Яскравим прикладом такої моделі є країни, колишнього “соціалістичного табору”, зокрема Радянський Союз, де свободу совісті гарантували лише теоретично.

5. Відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних стосунків, при якій держава не втручається у справи церкви, а церква – у справи держави. Такі відносини максимально забезпечують свободу релігії і толерантність. Прикладом моделі є США. Також законодавчо закріплену свободу віри мають громадяни й інших країн, зокрема Туреччини, Франції, України.

6. Поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних стосунків, при якій передбачається збереження певних форм державного фінансування та привілеїв окремих церков. Прикладом є сучасна Німеччина. Так, якщо прибічників однієї конфесії більше ніж один відсоток від загальної кількості населення певної землі Німеччини, то вони отримують спеціальний статус. Це своєю чергою, дозволяє їм отримувати державні дотації на дитячі установи, школи тощо. Така модель склалася в Японії, Австрії та інших країнах.

Отже, держава не може некритично пропонувати формули об'єднання, наслідуючи те, що вдалося в інших державах, бо

ситуація в кожній країні є особливою й тісно пов'язаною з історією та культурою певного народу.

Характеристика державно-церковних стосунків буде неповною без визначення принципів відносин між державою і церквою. Так, починаючи з XVII ст., сформувалися такі важливі принципи, що існують й сьогодні: віротерпимість, свобода віросповідання, свобода совісті, юридично закріплені міжнародними нормативними документами.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Структура релігії, її функції та роль у духовному житті

1. Соціальні, гносеологічні, онтологічні та психологічні чинники релігії.
2. Структура релігії:
 - а) релігійна свідомість;
 - б) релігійна діяльність;
 - в) релігійні відносини;
 - г) релігійні організації та їх типи.
3. Суспільні функції релігії.
4. Класифікація релігій.

Методичні рекомендації

Готуючись до першого питання, студент має познайомитись із етимологічним тлумаченням латинського слова *religio*. Римський філософ Цицерон (106–43 до н.е.) пояснював цей термін як “йти назад, повертатися, обдумувати, споглядати, боятися” і характеризував релігію як “богобоязливість, страх і пошанування богів”. Ранній християнський мислитель Лактацій (≈250–325) тлумачив термін як “зв’язок із Богом, служіння йому і покора через благочестя”. У християнській культурі ця точка зору закріпилася. Слід звернути увагу на філософські концепції природи релігії: біологічну, психологічну, соціологічну, культурологічну, марксистський погляд на релігію.

У другому питанні необхідно з’ясувати, що структура релігії – складові, без яких неможливе існування релігії. Проблема структури релігії має кілька аспектів. Перший із них пов’язаний із релігійною свідомістю – особливістю поглядів, уявлень, почуттів та переживань віруючих; другий – із культовою діяльністю; третій – з релігійними організаціями.

При вивченні третього питання студентів слід усвідомити, що способи, рівень, напрями релігійного впливу на суспільство та

окремого індивіда виявляються у функціях релігії: сотеріологічній, світоглядній, компенсаційно-терапевтичній, комунікативній, інтегративній, дезінтегративній, легітимізуючій, регулятивній.

У четвертому питанні студент має усвідомити, що вияв спільних ознак різних груп релігій передбачає їх класифікацію. За найпоширенішою схемою всі релігії, що існували та існують, поділяють на чотири групи: первісні вірування (родоплемінні); національні релігії; світові релігії; нові релігійні рухи та нетрадиційні релігії.

Питання для дискусії

1. Як релігія вирішує проблему сенсу людського життя?
2. Аргументуйте твердження “Сама людина є місцем для Бога”.
3. У чому виявляється дезінтегративна функція релігії?
4. Релігія та гуманізм: точки дотику.

Література

1. Академічне релігієзнавство. – К. : Світ Знань, 2000.
2. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А., Релігієзнавство. – К. : Наукова думка, 1997.
3. Лубський В. Релігієзнавство. – К., 1997.
4. Доусон К.Г. Религия и культура. – СПб., 2000.
5. Зарубежные исследования социальных функций религии. – М., 1988.
6. Колодний А. Феномен релігії. – К., 1999.

Тема 2. Християнська релігія

Заняття 1

1. Історичні передумови виникнення християнства.
2. Біблія – основа християнської віри й поведінки.
3. Православ'я – ортодоксальна течія в християнстві:

- а) виникнення православ'я;
- б) особливості православного віровчення й культу;
- в) основні православні свята.

Методичні рекомендації

Розглядаючи перше питання, студент має усвідомити, які зовнішні чинники сприяли поширенню християнства в Римській імперії, а також соціально-економічні умови та духовні джерела християн.

По-перше, загострення соціальних суперечностей та криза язичницьких релігій у Римській імперії у період з I ст. до н.е. до I ст. н.е.

По-друге, криза іудаїзму після завоювання Палестини Римом.

По-третє, характер догматів християнства (“всі – раби Божі”; “Швидше верблюд пройде через вушко голки, ніж багач потрапить у Царство Небесне”; “Хто не працює, той не їсть”).

По-четверте, християнство як наднаціональна світова релігійна система сформувалося в умовах наднаціональної Римської імперії.

Студентам важливо усвідомити, що вселенські собори почали проводити з ініціативи візантійських імператорів, які неодноразово головували на них і надавали їхнім рішенням статус державних законів.

Перший Вселенський Собор (Нікейський, 325 р.) прийняв християнський Символ віри, визначив час святкування Великодня в першу неділю після повного Місяця за умови його збігання з весняним рівноденням або після нього, але обов'язково іншого дня, ніж іудейська Пасха.

Другий Вселенський Собор (Константинопольський, 381 р.) уточнив Символ віри, обґрунтував формулу троїстості Бога, затвердив головою Константинопольської церкви Григорія Богослова.

Третій Вселенський Собор (Ефеський, 431 р.) визнав Ісуса Христа як втіленого Сина Божого і Марії – як Божої Матері.

Четвертий Вселенський Собор (Халкідонський, 451 р.) визнав Ісуса Христа істинним Богом і істинною людиною в одній особі.

Рішення й постанови названих перших вселенських соборів визнають і виконують всі християни світу. І тільки частина їх дотримується рішень і постанов усіх інших соборів. Причина цього – розколи у християнстві, що відбулися в XI і XVI ст. та продовжуються й донині.

Готуючись до другого питання студентіві необхідно ознайомитися з Святим Письмом християн – Біблією. Звернути увагу на структуру Старого і Нового Завітів. Визначити, у чому полягає цінність Біблії, її головна тема. Прочитати найважливіші заповіді та проаналізувати їх. Усвідомити, що в своєму слові Бог дав людству необхідні знання для спасіння. Священне Писання повинно сприйматися як авторитетне, безпомилкове, з допомогою якого Бог відкрив себе і свою волю людям. “Усе Писання Богом натхненне, і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності” (2 Тим. 3:16). Поставити за мету досліджувати Святе Письмо й надалі.

У третьому питанні слід з’ясувати причини та наслідки розколу християнської церкви на православну (східну) та католицьку (західну). Пояснити чому православ’я вважається ортодоксальною течією. Визначити особливості православного віровчення і культу.

Питання для дискусії

1. Наведіть аргументи на користь твердження, що Ісус Христос – центральна постать християнства.
2. Скільки часу тривало написання Біблії?
3. У чому полягає цінність Старого Завіту?
4. У чому полягає цінність Нового Завіту?
5. Коли і за яких обставин виникло православ’я?

Література

1. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К. : Наукова думка, 1989.
2. Історичні матеріали. – Накладом видавництва Еклезія. – Вініпег, Манітоба, 1949.
3. Історія християнської церкви на Україні. – К., 1992.
4. Найбільша перемога. Новий Завіт зі свідченнями відомих спортсменів. – Київ, Українське Біблійне товариство, 2002.
5. Нариси з історії української православної церкви. У 2-х томах. – К., 1993.
6. Колодний А., Філіпович Л. Релігійна духовність українців. – Л. : “Логос”, 1996.
7. Левицький Ю. Коротка історія української (київської) Церкви. – Л., 1993.

Тема 3. Християнська релігія

Заняття 2

1. Особливості католицького віровчення та церковної організації;
2. Виникнення протестантизму, особливості віровчення, організації та культури:
 - а) ранній протестантизм (лютеранство, кальвінізм, англіканство);
 - б) пізній протестантизм (баптизм, адвентизм, п'ятдесятництво тощо).

Методичні рекомендації

Вивчення першого питання передбачає знайомство із католицизмом, порівняльний аналіз із православ'ям, з'ясування особливостей у віровченні, культурі, структурі релігійних організацій, соціальній доктрині.

Готуючи друге питання студент повинен осмислити події, що відбулися в XVI-XVII ст. в Західній Європі; з'ясувати причини

початку Реформації; предтеч цього релігійного та соціально-політичного руху; етапи розвитку протестантизму; особливості протестантського віровчення.

Важливо усвідомити, що протестантизм – третій і наймолодший, після католицизму і православ'я, значний різновид християнства з численними самостійними віросповіданнями й церквами. Протестанти поклоняються лише триєдиному Богові (у них немає культу святих і Богоматері), і особливо Христу, вважаючи його істинним главою своїх церков у цілому, а також громад.

Питання для дискусії

1. Що відрізняє православ'я від католицизму?
2. Що відрізняє католиків від протестантів?
3. Чи можна було б уникнути поділу християнської церкви?

Література

1. Історичні матеріали. – Накладом видавництва Еклезія. – Вінніпег, Манітоба, 1949.
2. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. – Л. : Просвіта, 1995.
3. Мень О. Син Людський / пер. з рос. Л.Хмельковський. – Л. : Свічадо, 2008.
4. Мень О. Перші апостоли / пер. з рос. Л.Хмельковський. – Л. : Свічадо, 2008.
5. Цегельський Л. Звідки взялась і що то є Євангельська віра. – Вінніпег-Гільверсум-Детройт, 1958.

Тема 4. Буддизм і іслам – світові релігії

1. Буддизм – найдавніша світова релігія:
 - а) умови виникнення і становлення буддизму;
 - б) основи віровчення й культу.
2. Основні напрями буддизму.

3. Іслам – наймолодша світова релігія:
 - а) виникнення ісламу;
 - б) віровчення та звичаї, Коран;
 - в) основні напрями в ісламі.
4. Іслам в Україні: історія та сучасність.

Методичні рекомендації

При вивченні першого питання необхідно з'ясувати: чому буддизм вважається найдавнішою світовою релігією; з яким іменем пов'язують появу вчення буддизму. Проаналізувати ідейні джерела, основи віровчення ("чотири благородні істини") і культу.

У другому питанні варто навчитися розрізняти особливості двох важливих напрямів у буддизмі – хінаяні (початковому ортодоксальному буддизмі аскетичного спрямування) та махаяні (напрямі, який визнає універсальний характер спасіння). А також з'ясувати особливості ламаїзму, дзен-буддизму та ін.

Готуючись до третього питання студентіві слід замислитися над ідейними джерелами ісламу; з'ясувати характерні риси та основні правила ісламської моралі, культу; познайомитись із релігійними напрямками та виявити їх специфіку.

У четвертому питанні необхідно підкреслити, що мусульманство в Україні має давню історію. Його масове поширення концентрується переважно в Криму, який було ісламізовано в часи Золотої Орди. Нині відбувається відродження мусульманських громад.

Питання для дискусії

1. Як можна позбавитися страждань за буддизмом?
2. Що є суттю життя за буддизмом?
3. Хто вважається засновником ісламу?
4. Що таке шариат?

Література

1. Будда: История о перерождениях. – М., 1991.

2. Будон Р. История буддизма. – СПб., 1999.
3. Васильев П. История религий Востока. – М., 1999.
4. Абу Аля Ал Маудуді. Життєва місія пророка. – Л., 1995.
5. Абу Аля Ал Маудуді. Принципи ісламу. – Л., 1995.
6. Абу Аля Ал Маудуді. Спосіб життя в ісламі. – Л., 1995.
7. Бертольд В.В. Ислам и культура мусульманства. – М., 1992.
8. Исламська культура. – К., 1997.
9. Джадалла М.А. Течения в исламе: принципы возникновения и роль в общественно-политической жизни. – М., 1992.
10. Резван Е.А. Коран и его толкование: тексты, переводы, комментарии. – СПб., 2000.
11. Лубський В.І. Коран, шариат, їх соціальна суть. – К., 1990.
12. Фрилинг Р. Христианство и ислам: Духовные борения человечества на пути самопознания. – М., 1997.

Тема 5. Нові релігійні рухи

1. Неорелігії й глобальне мислення.
2. Класифікація та характеристика.
3. Функції новітніх релігійних спільнот.

Методичні рекомендації

Готуючись до першого питання, студентові слід з'ясувати що позначають терміном “релігії нового часу” або “нетрадиційні релігії”. Помітити особливості сучасних релігій, їх характерні риси, соціальну базу.

У другому питанні необхідно розглянути класифікацію нових релігій, охарактеризувати неохристиянство, неоязичництво, синтетичні релігії, релігії орієнталістського напрямку, сайєнтологічні рухи, езотеричні об'єднання, сатаністські напрями. Варто з'ясувати особливості тих релігійних утворень, що зародились на українських землях.

Трете питання передбачає узагальнення вивченого матеріалу і підштовхує до роздумів про те, які актуальні проблеми сучасності висвітлює діяльність нових релігій.

Питання для дискусії

1. Вкажіть основні причини виникнення й масового поширення неорелігій.
2. Чим нові релігійні течії відрізняються від традиційних віросповідань?
3. Яка відмінність між традиційним християнством і неохристиянськими рухами?
4. Охарактеризуйте саєнтологічні рухи. Чим вони відрізняються від інших неорелігій?
5. Які, на вашу думку, мотиви вступу до неорелігійних спільнот орієнтального напрямку є домінантними?

Література

1. Арестов В.М., Шудрін І.О. Нетрадиційні релігії: суть і спрямування. – К., 1990.
2. Бардон М. Кто такие мормоны. – М., 1992.
3. Лозко Г. Українське язичництво. – К., 1994.
4. Саєнтологія: Справочная работа, представленная Международной Церковью Саєнтологии. – Копенгаген, 1998.
5. Холмс Э. Наука разума. – Тамбов, 2000.
6. Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, 1987.

Тема 6. Державно-церковні відносини в історичному вимірі

1. Міжнародні правові гарантії свободи совісті.
2. Правове забезпечення свободи совісті в Україні.
3. Моделі державно-церковних відносин.

Методичні рекомендації

Зосередивши увагу на вивченні першого питання, слід детально ознайомитись із міжнародними актами з прав людини. Студент має з'ясувати філософсько-релігійнознавчий зміст поняття “свобода совісті”.

Працюючи над другим питанням, студент має виробити вміння орієнтуватися в періодизації державно-церковних відносин в історії України; знати нормативно-правові акти України, що декларують свободу совісті і свободу релігії.

У третьому питанні студентові необхідно з'ясувати, які моделі державно-церковних відносин виокремлюють у світовій історії. Розуміти та навести приклади кожної моделі. Питання передбачає також вміння визначити, яку модель має сьогодні Україна.

Питання для дискусії

1. Простежте права людини в біблійній правовій думці.
2. Яке співвідношення можна помітити у фундаментальних міжнародних правових актах та основними статтями Конституції України стосовно проблем свободи совісті?
3. Висловіть свої міркування щодо сучасної моделі державно-церковних стосунків в Україні. У чому вбачаєте позитивні моменти?
4. Чи вважаєте Ви, що свобода совісті є внутрішнім надбанням особи?

Література

1. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України // Закони України. – К., 1996. – Т. 1.
2. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. – К., 1994.
3. Україна на зламі історичних епох : Державотворчий процес 1985-1999. – К., 2000.
4. Черній А.М. Релігієзнавство. – К. : “Академвидав”, 2005.

ТЕМИ ТА ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Предмет, структура й методологія курсу “Релігієзнавство”

1. Релігієзнавство як наука.
2. Предмет, об’єкт і структура релігієзнавства.
3. Понятійно-категоріальний апарат дисципліни.
4. Принципи релігієзнавства.
5. Методи дослідження в релігієзнавстві.

Література

1. Черній А.М. Релігієзнавство. – К. : “Академвидав”, 2005.
2. Лубський В.І., Теремко В.І., Лубська М.В. Релігієзнавство. – К. : Академвидав, 2006.
3. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Релігієзнавство. – Л. : “Магнолія 2006”, 2007.
4. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996.
5. Черній А.М. Онтологія духовності : Антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі. – К., 1996.

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: релігієзнавство, релігія, об’єкт релігієзнавства, предмет релігієзнавства, суб’єкт релігієзнавства, академічне релігієзнавство, богословсько-теологічне релігієзнавство, теологія, теїзм, деїзм, пантеїзм, атеїзм, сакралізація, секуляризація, детеологізація, деміфологізація.
2. Назвати та охарактеризувати основні розділи релігієзнавства.
3. Охарактеризувати принципи та методи релігієзнавства.
4. Розкрити зв’язки, що існують між релігієзнавством та іншими дисциплінами гуманітарного циклу.
5. З’ясувати класифікацію релігієзнавчих термінів.

Питання для самоконтролю й закріплення матеріалу

1. Визначте місце та роль релігієзнавства в системі гуманітарних знань.
2. Що є підставою для виокремлення основних структурних розділів у релігієзнавстві?
3. Охарактеризуйте структурні елементи релігієзнавства.
4. У чому полягають особливості методологічних принципів релігієзнавства?
5. Яке значення має вивчення релігієзнавства для вашої професійної орієнтації?

Тести

1. Що формує структуру релігієзнавства:
 - а) філософія релігії;
 - б) етнологія релігії, прагматизм релігії, біологія релігії;
 - в) психологія релігії, феноменологія релігії, географія релігії;
 - г) біохімія, біофізика, біоботаніка.
2. Найпоширенішими принципами релігієзнавства є:
 - а) принципи точності та єдності;
 - б) принципи біхевіоризму та обачності;
 - в) принципи об'єктивності, історизму та толерантності.
3. У якому столітті розпочалося формування релігієзнавства як самостійної галузі?
 - а) у XX ст.;
 - б) у XVIII ст.;
 - в) у XIX ст.;
 - г) у XVII ст.
4. До філософських категорій релігієзнавства належать:
 - а) “релігія”, “Бог”, “церква”, “магія” тощо;
 - б) “предмет віри”, “пізнання”, “відображення”, “істина”, “людина” тощо;
 - в) “атеїзм”, “секта”, “святе”, “храм” тощо;
 - г) “ілюзія”, “совість”, “смерть”, “релігійний досвід” тощо.
5. Який принцип у релігієзнавстві доповнюється принципом позаконфесійності?
 - а) принцип толерантності;
 - в) принцип історизму;

- б) принцип єдності; г) принцип об'єктивності.
6. Що є центром дослідницьких інтересів релігієзнавства?
- а) істота як окремий суб'єкт пізнання та дії;
б) навколишній світ;
в) людина як суб'єкт пізнання та дії;
г) країни світу.
7. Який розділ релігієзнавства досліджує роль і місце природного фактора в появі й поширенні релігій певного спрямування?
- а) культурологія релігії;
б) етнологія релігії;
в) географія релігії;
г) соціологія релігії.
8. Тлумачення природи людини ґрунтується на тому, що:
- а) людина має свободу дій, тобто вона не є запрограмованою машиною, її помилки чи вчинене зло є наслідком цієї свободи;
б) людське життя не обмежується земним існуванням;
в) людина вірить у безсмертя душі;
г) людина бере участь у творенні шляхом самовдосконалення та навчання інших.

Теми рефератів

1. Академічне й богословсько-теологічне релігієзнавство як дві форми осягнення феномена релігії.
2. Релігієзнавство і гуманітарні науки: точки дотику.
3. Структура релігієзнавства.
4. Релігієзнавство як наука про релігію.

Тема 2. Структура релігії, її функції та роль у духовному житті

(тему винесено на семінар)

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: структура релігії, функції релігії, анімізм, фетишизм, магія, тотемізм, віра, релігійна свідомість, релігійний культ, молитва, церква, секта, харизматичний культ, деномінація.
2. Назвати та охарактеризувати рівні релігійної свідомості.
3. Охарактеризувати види релігійної діяльності.
4. Розкрити функції релігійного культу, класифікацію релігій світу.
5. З'ясувати властивості релігійних відносин.

Питання для самоконтролю й закріплення матеріалу:

1. На чому ґрунтується світоглядна функція релігії?
2. У чому виявляються спільні риси різних типів релігійних організацій?
3. Особливості головних елементів релігійної свідомості.
4. Охарактеризуйте основні функції релігійного культу.
5. Що визначає гуманістичний потенціал релігії?

Тести

1. Чим виступає релігія в релігієзнавстві:
 - а) внутрішнім станом;
 - б) сукупністю предметів культу чи ритуалів;
 - в) чимось зовнішнім щодо індивіда;
 - г) глибинною вірою в реальну присутність у житті вищої сили.
2. Назвіть основні елементи релігії:
 - а) релігійна свідомість, діяльність, інститути, організації;
 - б) собор, хрест, віра, молитва;

Теми рефератів

1. Релігія як прояв зв'язку між Богом і людиною.
2. Релігійна віра й знання.
3. Релігія як ключ до історії.
4. Культура і релігія.

Тема 3. Християнська релігія (тему винесено на семінар)

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: католицизм, православ'я, протестантизм, Символ віри, Вселенський Собор, догмат, канон, амвон, прозелітизм, аскетизм, монофізити, лютеранство, кальвінізм, англіканство, баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво.
2. Назвати, коли у християнстві відбулися розколи, пояснити чому.
3. Охарактеризувати напрями в християнстві.
4. Розкрити значення Символу віри для християн.
5. З'ясувати в чому полягали успіхи проповіді християнства.

Питання для самоконтролю і закріплення матеріалу

1. Обґрунтуйте роль Ісуса Христа в заснуванні християнства.
2. Проаналізуйте структурні частини Біблії.
3. У чому полягає значення Вселенських Соборів?
4. Охарактеризуйте основні догматичні й канонічні розходження між католицизмом і православ'ям.
5. Які були причини й наслідки хрестових походів?
6. У чому проявилися особливості боротьби католицької церкви з ересями?
7. Які історичні умови спричинили виникнення протестантизму?

8. Який вплив справив протестантизм на соціально-економічний розвиток світу?

Тести

1. Місце народження християнства – це:
 - а) Віфлеєм;
 - б) Ватикан;
 - в) Єгипет;
 - г) Палестина.
2. Яке таїнство символізує прийняття людини в лоно християнства, зняття з неї вродженого гріха і відкриття їй шляху до спасіння?
 - а) євхаристія;
 - б) миропомазання;
 - в) хрещення;
 - г) священство.
3. Релігійні твори, які офіційно не визнали священними, а тому не є канонічними:
 - а) катехизми;
 - б) апокрифи;
 - в) Пророцькі книги;
 - г) “П’ятикнижжя”.
4. Основа культу православ’я це:
 - а) сім християнських таїнств;
 - б) заповіді Мойсея;
 - в) заповіді Ісуса Христа;
 - г) ступені священства.
5. Єдине джерело віровчення баптистів – це:
 - а) Трипітака;
 - б) Біблія;
 - в) Катехізис;
 - г) Пересопницьке Євангеліє.
6. Основа й перше джерело моральної доктрини християнства – це:
 - а) Господня молитва “Отче наш”;
 - б) десять заповідей Божих;
 - в) сім святих таїнств;
 - г) Символ віри.
7. Яке століття пов’язане з розвитком раннього протестантизму?
 - а) XIX;
 - б) XVII;
 - в) XVIII;
 - г) XVI.
8. Предтечами Реформації були:
 - а) Джон Вікліф;
 - в) Мартін Лютер;

- б) Ян Гус; г) Жан Кальвін.
9. Які книги увійшли до християнського канону як Старий Заповіт?
- а) “Апокаліпсис”; в) “П’ятикнижжя”;
 б) “Книга псалмів”; г) Пророцькі книги.
10. Що католицька церква вважає джерелом віровчення?
- а) Коран; в) Біблію;
 б) “Лотосову суру”; г) “Трипітаку”.
11. В якій країні утворилася протестантська течія – лютеранство:
- а) Англія; в) Франція;
 б) Росія; г) Німеччина.
12. Якого року відбувся перший розкол у християнстві?
- а) 1064 р.; в) 1054 р.;
 б) 1044 р.; г) 1164 р.

Теми рефератів

1. Християнська мораль.
2. Моральне вчення Ісуса Христа.
3. Біблія як культурно-історичний феномен.
4. Особливості православного, католицького, протестантського віровчення: загальний огляд і характеристика.

Тема 4. Християнізація України-Русі та розвиток українського православ’я

1. Дохристиянські вірування слов’ян як один із чинників формування українського християнства.
2. Шляхи проникнення християнства на землі східних слов’ян. Проблеми вибору віри.
3. Українське православ’я у Польсько-Литовській державі.
4. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату.
5. Сучасний стан українського православ’я.

Література

1. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. – К. : Наукова думка, 1989.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К. : Оберіг, 1991. – Т.І, ІІ.
3. Історія християнської церкви на Україні. – К.,1992.
4. Колодний А., Філіпович Л. Релігійна духовність українців, – Л. : Логос, 1996.
5. Левицький Ю. Коротка історія української (київської) Церкви. – Л., 1993.
6. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К. : Обереги, 1992.
7. Колодний А. Академічне релігієзнавство. Навчальний посібник. – Л., 2000.
8. Лубський В.І., Теремко М.В., Лубська М.В. Релігієзнавство. Підручник. – К., 2005.
9. Лубський В. Історія релігій. – К., 2002.
10. Мень А. Православное богослужение: Таинство, слово и образ. – М., 1991.
11. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. – К., 1999.
12. Ходькова Л.П. Релігієзнавство. Навчальний посібник. – Л., 2000.

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: народне двовірство, язичництво, демонологія, патріархат, екуменізм, Київська митрополія, вертеп.
2. Назвати відомих церковних діячів України-Русі.
3. Охарактеризувати стан українського православ'я у польсько-литовський період.
4. Розкрити значення Біблії у християнстві.
5. З'ясувати за яких обставин з'явилася Українська православна церква Київського патріархату.

Питання для самоконтролю й закріплення матеріалу

1. Соціально-політичні та ідеологічні передумови виникнення християнства.
2. Що таке християнство і чому вчить християнська релігія?
3. Причини розколу в християнській церкві 1054 р. Які існують основні віросповідні напрями в християнстві?
4. Охарактеризуйте складові частини Старого Заповіту та його головні ідеї.
5. Головні ідеї Нового Заповіту.
6. Основи православного віровчення. Таїнства православної церкви. У чому їх суть?
7. Чому в Україні функціонують три самостійні православні церкви?

Тести

1. На території якого міста виникло православ'я?
 - а) Константинополя;
 - б) Делі;
 - в) Неаполя;
 - г) Парижа.
2. Що в перекладі з латинської означає “православна”?
 - а) канонічна;
 - б) загальна;
 - в) ортодоксальна;
 - г) правдива.
3. Посередник між Богом і людиною у православ'ї:
 - а) дух;
 - б) ангел;
 - в) священник;
 - г) церква.
4. Якого року відбулося перенесення церковного центру з Києва до Володимира-на-Клязьмі ?
 - а) 1299 р.;
 - б) 1293 р.;

в) 1301 р.;

г) 1327 р.

5. З якого року українське православ'я існує як екзархат Московського патріархату?

а) 1939 р.;

б) 1918 р.;

в) 1921 р.;

г) 1927 р.

6. Перший Патріарх Московський і всієї Русі, якого було обрано 1589 р.:

а) Теодор;

б) Іон;

в) Яков;

г) Іов.

7. Хто обирає главу церкви – Митрополита Київського і всієї України?

а) Московський патріархат;

в) Константинопольський патріархат;

б) Московський єпископат;

г) Український єпископат.

8. Бог грому і блискавки в дохристиянських віруваннях слов'ян:

а) Сварог;

в) Хорс;

б) Перун;

г) Стрибог.

9. Бог подружнього життя, радощів:

а) Тур;

б) Мокоша;

в) Лад;

г) Див.

10. Річка, притока Дніпра, в якій за літописом 14 серпня 988 р. відбулося хрещення киян?

а) Прип'ять;

в) Прут;

б) Почайна;

г) Ока.

11. У яких роках силою державної влади було закріплено християнство в Київській Русі як державну релігію?

а) 983–990 рр.;

в) 988–991 рр.;

б) 990–997 рр.;

г) 990–999 рр.

12. Грецька царівна, з якою одружився князь Володимир:
- а) Ольга;
 - б) Анна;
 - в) Ірина;
 - г) Севастьяна.
13. Князь, за правління якого в Києві, Новгороді та інших містах були засновані школи для підготовки священослужителів та переписувачів церковно-богослужбових книг?
- а) Ярослав Мудрий;
 - б) Володимир Великий;
 - в) Данило Галицький;
 - г) Юрій Львович.
14. Якого року завдяки зусиллям князя Юрія Львовича було засновано Галицьку митрополію для південно-західних руських земель, непідвладних Золотій Орді?
- а) 1301 р.;
 - б) 1303 р.;
 - в) 1308 р.;
 - г) 1305 р.
15. До якого року православні парафії та інші церковні утворення в Україні належали до Українського екзархату Московського патріархату?
- а) 1987 р.;
 - б) 1999 р.;
 - в) 1990 р.;
 - г) 1989 р.
16. Яка чеснота дає нам енергію та силу долати перешкоди на шляху чекання бажаного, прагнення до майбутнього тощо?
- а) віра;
 - б) любов;
 - в) надія;
 - г) доброта.
17. Як називається установлене християнською церквою правило догматичного характеру, що не підлягає сумнівам?
- а) престол;
 - б) катехізис;
 - в) канон;

г) псалтир.

Теми рефератів

1. Особливості української міфології.
2. Народні уявлення українців про надприродні сили.
3. Роль християнізації Русі в прилученні її до європейських цінностей і традицій.
4. Проблеми християнського екуменізму в Україні.

Тема 5. Історія Української греко-католицької Церкви

1. Історія унійного руху. Історичні передумови Берестейської церковної унії 1596 р.
2. Легалізація двох українських церков у XVII ст. Змагання за створення Українського патріархату.
3. Греко-католицька церква після трьох поділів Речі Посполитої (кін. XVIII – перша пол. XX ст.).
4. Львівський псевдособор 1946 р. та ліквідація УГКЦ. Катакомбна Церква.
5. Відродження УГКЦ в незалежній Україні.

Література

1. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. – Л., 1994.
2. Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. – К., 2001.
3. Панас К. Історія української Церкви. – Л., 1992.
4. Ходькова Л.П. Релігієзнавство. Навчальний посібник. – Л., 2000.
5. Християнство і проблеми сучасності. – К., 2000.
6. Християнство: контекст світової історії і культури. – К., 2000.
7. Церква мучеників / Упорядник Олег Турій, 2-е вид. Л: Свічадо, 2007.

8. Українська греко-католицька Церква. – Л. : Логос, 1992.
9. Черній А.М. Релігієзнавство. Навчальний посібник. – К., 2005.

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: унія, унійний рух, Український патріархат, Львівський лжесобор, катакомбна церква.
2. Назвати українських церковних діячів XVI ст., які були прихильниками і противниками унії.
3. Охарактеризувати і порівняти стан греко-католицької церкви після поділів Речі Посполитої.
4. Розкрити значення прийняття унії для українського суспільного життя.
5. З'ясувати імена церковних діячів, репресованих радянською владою.

Питання для самоконтролю і закріплення матеріалу

1. Що таке унія? Як виник унійний рух?
2. Як і коли українська церква була підпорядкована Московському патріархату і які наслідки цього?
3. Яку роль відіграло українське православ'я в національно-визвольній боротьбі українського народу?
4. Охарактеризуйте умови й причини появи Української греко-католицької церкви.
5. Яке місце займає в екуменічному християнському процесі Українська греко-католицька церква?

Тести

1. Святе Письмо буддистів:
 - а) Коран;
 - б) Тора;
 - в) Книга Мормона;
 - г) Трипітака.
2. Вища мета буддизму – це:
 - а) сансара;
 - б) карма;
 - в) нірвана;
 - г) архат.
3. Основні течії буддизму:
 - а) індуїзм;
 - б) ведизм;
 - в) хінаяна;
 - г) махаяна.
4. Із чийм іменем пов'язаний розвиток буддизму:
 - а) Шуддходаан;
 - б) Шак'ямуні;
 - в) Майя;
 - г) Орджуні.
5. Яка із світових релігій вважається найстаршою:
 - а) іслам;
 - б) християнство;
 - в) буддизм;
 - г) сикхізм.
6. Один із напрямів у буддизмі (мала колісниця, вузький шлях до спасіння):
 - а) тотемізм;
 - б) махаяна;
 - в) хінаяна;
 - г) зороастризм.
7. Один із напрямів у буддизмі (велика колісниця, широкий шлях до спасіння):
 - а) тотемізм;
 - б) махаяна;
 - в) хінаяна;
 - г) зороастризм.
8. Один із напрямів у буддизмі, в якому важливу роль як посередникам відводиться ламам:
 - а) вішнуїзм;
 - б) ламаїзм;
 - в) дзен-буддизм;
 - г) варджаяна.
9. Що означає жити згідно з вченням Гаутами?
 - а) радіти;
 - б) розуміти;
 - в) страждати;
 - г) рятувати.
10. Яке вчення є головним у віровченні буддизму?
 - а) вчення про п'ять благородних істин;
 - б) вчення про чотири благородні істини;
 - в) вчення про сім благородних істин;

Теми рефератів

1. Історія написання Корану.
2. Особливості етичної системи ісламу.
3. Права людини й ісламський шариат.
4. Ісламська релігія в сучасному світі.

Тема 8. Пізні національні релігії

1. Іудаїзм:
 - а) історичні умови виникнення та розвитку;
 - б) Талмуд і Тора – священні книги іудаїзму;
 - в) напрями в іудаїзмі.
2. Зороастризм.
3. Індуїзм як релігійна система:
 - а) виникнення й еволюція;
 - б) роль у політичному житті сучасної Індії.
4. Синтоїзм.
5. Релігії Стародавнього Китаю.

Література

1. Барац А. Лики Торы. – М., 1995.
2. Васильев Л.С. История Востока: В 2 т. – М., 1998.
3. Гоч В.П. Практика Дао. – М., 1997.
4. Дандекар Р.Н. От вед к индуизму: эволюционирующая мифология. – М., 2002.
5. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм: Словарь. – М., 1996.
6. Ольденбург С.Ф. Культура Индии. – М., 1991.
7. Мень А. История религии: В 7-ми т. – М., 1991-1992.
8. Светлов Г.Е. Путь богов: Синто в истории Японии. – М., 1985.
9. Телушкин М. Еврейский мир. – М., 1992.
10. Томпсон Мел. Восточная философия. – М., 2000.

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: синкретизм, Веди, джайнізм, сикхізм, хасидизм, монотеїзм, політеїзм, конфуціанство, даосизм, іудаїзм, зороастризм, дуалізм.
2. Назвати основні риси пізніх національних релігій.
3. Охарактеризувати дуалізм пізніх національних релігій.
4. Розкрити суть першої монотеїстичної релігії Стародавнього Сходу.
5. З'ясувати, де знаходяться місця паломництва прихильників пізніх національних релігій.

Питання для самоконтролю й закріплення матеріалу

1. У чому виявився вплив іудаїзму на виникнення християнства?
2. Сформулюйте головні особливості релігійних систем Давнього Китаю.
3. Охарактеризуйте особливості індуїстського віровчення та культу.
4. У чому виявив себе релігійний синкретизм Японії?
5. З'ясуйте, у чому виявився особливий погляд зороастризму на проблему добра і зла.

Тести

1. Що є характерним для пізніх національних релігій?
а) суворий політеїзм; в) єдність політеїзму й монотеїзму;
б) нетривалість існування; г) обов'язковість
жертвоприношення.
2. Що з переліченого є складовими частинами Талмуда?
а) Мішна; в) Гемара;
б) Гіарда; г) Магірда.
3. Із культом якого Бога тісно пов'язані всі іудейські свята?
а) Ягве; в) Зевса;

- б) Аїда; г) Юпітера.
4. Який іудейський обряд є найбільш значущим?
 а) обрізання; в) Пурим;
 б) свято Нового року; г) Йом Кіпур.
5. Чий культ утверджував зороастризм?
 а) Ахурамазди; в) Мойсея;
 б) Шиви; г) Крішни.
6. Як називається священна книга зороастризму?
 а) Біблія; в) Коран;
 б) Авеста; г) Тора.
7. Як ще називають зороастризм?
 а) маздаїзм; в) буддизм;
 б) християнство; г) конфуціанство.
8. Як називали спадкові соціальні групи Давньої Індії?
 а) варни; в) драхми;
 б) іми; г) гарни.
9. Яка концепція є головною в індуїзмі:
 а) переселення людської душі;
 б) віра людської душі;
 в) характер людської душі;
 д) страждання людської душі.
10. Чим зумовлена приналежність людини до певної касты?
 а) поведінкою в попередньому житті;
 б) характером людини;
 в) можливостями людини;
 г) просуванням філософської думки.
11. З перелічених богів визначте головних богів індуїзму:
 а) Прана – бог енергії; б) Ганаша – бог мудрості; в) Брахма – бог творення; г) Інура – бог грому і блискавки; д) Вішну – бог збереження; е) Майя – велика богиня; є) Шива – бог руйнування.
12. Визначте етап релігійного розвитку, на якому виникли храми, скульптурні й живописні зображення богів:
 а) індуїзм; в) ведична релігія.
 б) брахманізм; г) джайнізм.

- а) Сіван-му;
- б) Сихам-про;
- в) Сіван-про;
- г) Сихам-па.

Теми рефератів:

- 1. Віровчення і культ іудаїзму.
- 2. Індуїзм крізь призму сучасності.
- 3. Конфуціанство – духовна основа китайської культури.
- 4. Релігійні традиції Японії.

Тема 9. Нові релігійні рухи (тему винесено на семінар)

Завдання для самостійної роботи

- 1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: неорелігії, нетрадиційні релігії, неохристиянство, неоязичництво, сайєнтологія, синтетичні релігії, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, сатанізм.
- 2. Назвати основні риси нових релігійних рухів.
- 3. Охарактеризувати правові основи існування в Україні нетрадиційних культів.
- 4. Розкрити еклектичний характер нових релігій.
- 5. З'ясувати причини виникнення нових релігій.

Тести

- 1. Якого року був започаткований напрям в українському неоязичництві – Рідна віра?
 - а) 1934 р.;
 - б) 1939 р.;
 - в) 1942 р.;
 - г) 1945 р.
- 2. Хто з перелічених осіб започаткував Рідну віру?
 - а) Е.Лавей;
 - в) Е.Кроулі;

- б) В.Шаян; г) Л.Силенко.
3. Хто вважається засновником РУН-віри?
- а) Л.Силенко; в) Р.Моріньяк;
б) Е.Лавей; г) С.Жубер.
4. Вкажіть ім'я Бога, характерного для українців за твердженням Л.Силенка:
- а) Лель; в) Дажбог;
б) Перун; г) Стрибог.
5. Засновник Білого братства – це:
- а) Ю.Кривоногов; в) О.Блавацька;
б) Л.Хаббарт; г) М.Шараневич.
6. Новітня релігійна течія, в якій поєднані риси східних релігій і християнства, різних філософських і соціальних вчень:
- а) Біле братство; в) Церква єднання;
б) Братство Грааля; г) Церква віросповідування.
7. Хто вважається засновником Всесвітньої віри Багаї?
- а) Саї Баба; в) Ернст Холмс;
б) Сан Мьон Мун; г) Хусейн Алі Мірза.
8. Хто вважається засновником сайєнтологічного руху?
- а) Саї Баба; в) Омар Хаям;
б) Л.Хаббарт; г) І.Кроулі.
9. Яку популярну книгу видав Л.Хаббарт?
- а) “Християнська наука”; в) “Книга Мормона”;
б) “Діанетика”; г) “Божественна місія”.
10. Засновник руху Наука Розуму, американський лікар-психотерапевт, автор книги “Наука Розуму”:
- а) Ернст Холмс; в) Платон;
б) Роджер Бекон; г) Епікур.

Теми рефератів

1. Сучасні нетрадиційні культури та їх типи.
2. Неорелігії в Україні у контексті свободи віровизнання.
3. Неорелігії як невід'ємний чинник суспільного прогресу.

4. Перспективи розвитку нових релігій в Україні.

Тема 10. Державно-церковні відносини в історичному вимірі
(тему винесено на семінар)

Завдання для самостійної роботи

1. Розтлумачити зміст таких понять та термінів: свобода совісті, свобода релігії, віротерпимість, цезаропапізм, теократія, державна церква, відокремлення церкви від держави, відокремлення церкви і держави.
2. Назвати міжнародні правові гарантії свободи совісті.
3. Охарактеризувати правове забезпечення свободи совісті в Україні.
4. Розкрити суть закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.
5. З’ясувати у чому особливість релігійної толерантності.

Тести

1. Модель державно-церковних відносин, що забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії:

а) теократія;	г) відокремлення церкви від держави;
б) цезаропапізм;	д) відокремлення церкви і держави;
в) державна церква;	е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

2. Модель державно-церковних відносин, за якої вся повнота влади в державі належить главі панівної церкви та її органам:

а) теократія;	г) відокремлення церкви від держави;
б) цезаропапізм;	д) відокремлення церкви і держави;
в) державна церква;	е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

3. Модель державно-церковних відносин, за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади:

- а) теократія;
- б) цезаропапізм;
- в) державна церква;
- г) відокремлення церкви від держави;
- д) відокремлення церкви і держави;
- е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

4. Модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков:

- а) теократія;
- б) цезаропапізм;
- в) державна церква;
- г) відокремлення церкви від держави;
- д) відокремлення церкви і держави;
- е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

5. Модель державно-церковних відносин, що унеможливлює будь-яке втручання церкви у справи держави при активному втручанні державних інституцій у справи церкви:

- а) теократія;
- б) цезаропапізм;
- в) державна церква;
- г) відокремлення церкви від держави;
- д) відокремлення церкви і держави;
- е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

6. Модель державно-церковних відносин, яка базується на невтручанні держави у справи церкви, а церкви – у справи держави:

- а) теократія;
- б) цезаропапізм;
- в) державна церква;
- г) відокремлення церкви від держави;
- д) відокремлення церкви і держави;
- е) поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

7. Період державно-церковних відносин в історії України, якому була притаманна тісна співпраця військового керівництва Запорізької Січі й православної церкви на принципах звичаєвого права:

- а) києворуський; г) радянський;
- б) козацький; д) сучасний.
- в) синодальний;

8. Період державно-церковних відносин в історії України, визначальними рисами якого було державне сприяння поширенню християнства, наділення церкви широкою правовою юрисдикцією й передачею їй частини державних функцій:

- а) києворуський; г) радянський;
- б) козацький; д) сучасний.
- в) синодальний;

9. Період державно-церковних відносин в історії України, який тривав понад 70 років і передбачав перебування православної церкви України на правах екзархату у складі Московської патріархії:

- а) києворуський; г) радянський;
- б) козацький; д) сучасний.
- в) синодальний;

10. Період державно-церковних відносин в історії України, що охоплює час існування православної церкви України у складі Московської патріархії (тривав до початку ХХ ст.):

- а) києворуський; г) радянський;
- б) козацький; д) сучасний.
- в) синодальний;

11. Період державно-церковних відносин в історії України, якому притаманне реальне забезпечення свободи совісті й релігійних свобод своїх громадян:

- а) києворуський; г) радянський;
- б) козацький; д) сучасний.
- в) синодальний;

12. У якій із держав офіційної державної релігії немає?

- а) США; г) Греція;
- б) Україна; д) Пакистан.

13. Законодавчо гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати і сповідувати будь-яку релігію:

- а) свобода релігії; в) свобода в релігії;
- б) свобода церкви; г) свобода віросповідання.

14. Характер взаємовідносин представників різних конфесій, який базується на принципах взаємоповаги та свідомої відмови від зверхності, ущемлення прав і приниження гідності один одного:

- а) релігійна толерантність;
- б) свобода спілкування;
- в) свобода пересування;
- г) свобода вибору.

Теми рефератів

1. Права людини й біблійна правова думка.
2. Церква і держава в Україні: історична спадщина.
3. Християнство і демократія в глобальному контексті.
4. Право людини на свободу віросповідання та його державне забезпечення.

ЗАЛІКОВІ ВИМОГИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ 3 КУРСУ

1. Предмет, основні розділи й терміни релігієзнавства.
2. Релігія як суспільне явище і складова частина духовної культури.
3. Структура релігії.
4. Релігійна віра як інтегративна риса релігійної свідомості.
5. Історичні форми релігії.
6. Сучасні релігії та їх роль в історії народів світу.
7. Типологія релігії: загальний огляд.
8. Біблія як пам'ятка і джерело світової культури.
9. Соціальні функції релігії.
10. Роль релігії в суспільстві, релігійна толерантність.
11. Теоретичне та практичне значення релігієзнавства.
12. Вчення про християнську мораль.
13. Перетворення християнства в державну релігію.
14. Католицьке віровчення і його особливості.
15. Організація католицької церкви.
16. Загальна характеристика православ'я.
17. Особливості православного віровчення та культу.
18. Організаційна структура православ'я.
19. Загальна характеристика протестантизму.
20. Особливості віровчення, культу та організації протестантизму.
21. Протестантські течії в Україні.
22. Дохристиянські вірування наших предків.
23. Утвердження християнства в Україні. Двовірство.
24. Розколи в історії християнської церкви.
25. Причини Берестейської унії 1596 року та її роль в українському релігійному й національному житті.
26. Боротьба за Український патріархат у XVII столітті.
27. Львівський лжесобор 1946 року.
28. Українська християнська церква за часів тоталітаризму.
29. Сучасне релігійне життя в Україні і свобода совісті громадян.
30. Пантеон українських язичницьких богів, їх функції.

31. Основні ознаки язичництва.
32. Роль релігійної свідомості й моралі в духовному відродженні України.
33. Історичні передумови хрещення України-Русі.
34. Християнські свята та обряди в українському календарі.
35. Внесок релігійних конфесій України в її духовний розвиток на сучасному етапі.
36. Спільні риси світових релігій.
37. Релігія в системі орієнтирів соціальної активності людини в українському суспільстві.
38. Напрями діяльності католицької церкви в Середньовіччі.
39. Історична доля іудеїв в Україні.
40. Назвіть чинники, що вплинули на формування релігійності первісної людини.
41. Головні ідеї Старого Заповіту.
42. Головні ідеї Нового Заповіту.
43. Вплив Візантії на розвиток християнства в Україні.
44. Назвіть заповіді Біблії, в яких важливе місце займає поняття Любов.
45. Проблеми співвідношення релігії, філософії і науки.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

БАЗОВА

1. Академічне релігієзнавство : Підручн. для студентів вищих навч. закладів / За ред. А. М. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Андрианов В. М., Бублик С. А., Ібрагімов М. М., Чміль Б. Ф. Релігієзнавство / В. М. Андрианов, С. А. Бублик, М. М. Ібрагімов, Б. Ф. Чміль. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 495 с.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового завітів – будь-якого року видання.
4. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наукова думка, 1989. – 260 с.
5. Закович М. М. Релігієзнавство : підручник / Є. К. Дулуман, М. М. Закович, М. Ф. Рибачук та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 349 с.
6. Історія релігії в Україні : в 10 т. / А. М. Колодний (голова) та ін. – К., 1996-2002.
7. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковщенко. – К. : Наукова думка, 2000. – 5-те вид. доопр. – 351 с.
8. Колодний А. М., Філіпович Л.О. Релігійна духовність українців / А. М. Колодний, Л. О. Філіпович. – Львів: Логос, 1996. – 182 с.
9. Левицький Ю. Коротка історія української (київської) Церкви / Ю. Левицький. – Львів : Свічадо, 1993. – 54 с.
10. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. – К. : Академвидав, 2005. – 432 с.

- 11.Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любашенко. – 2 вид., доп. і випр. – К. : Поліс, 1996. – 350 с.
- 12.Мень А. В. История религии : учеб. пособие: в 2 кн. / А. Мень. – М. : Издательская группа «Форум-Инфа-М», 1997. (Кн. 1 : В поисках Пути, Истины и Жизни– 216 с.; Кн. 2 : Пути христианства – 224 с.).
- 13.Мень О. В. Перші апостоли / О. Мень. – Львів : Свічадо, 2008. – 232 с.
- 14.Мень О. В. Син Людський / О. Мень. – Львів : Свічадо, 2008. – 372 с.
- 15.Мень А. В. Православное богослужение: таинство, слово и образ / А. Мень. – М. : Слово, 1991. – 192 с.
- 16.Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон Митрополит. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
- 17.Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любіцева О. О. Географія релігій / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К. : Арт Єк, 1999. – 504 с.
- 18.Черній А. М. Релігієзнавство : підручник / А. М. Черній. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академвидав, 2008. – 400 с.
- 19.Релігієзнавство : навч. посібник / С. А. Бублик. – К. : Юрінком Інтер, 2001.
- 20.Релігієзнавство. Навчальний посібник для студентів усіх форм навчання / За ред. Н. Я. Горбача. – Львів: Львівська комерційна академія, 2005. – 190 с.
- 21.Релігієзнавство : Підручник / За ред. О. П. Сидоренка. – К. : Знання, 2007. – 468 с.
- 22.Релігієзнавство : підручник / За ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. – К. : Академія, 2000. – 408 с.
- 23.Смольков О. А., Дещинський Ю. Л. Релігієзнавство. Навч. посібник / О. А. Смольков. – Львів : Магнолія, 2009. – 232 с.
- 24.Ходькова Л. П. Релігієзнавство. Навчальний посібник / Л. П. Ходькова. – Львів : Афіша, 2000. – 308 с.

25. Черній А. М. Онтологія духовності : антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі / А. М. Черній. – К.: Українські пропілеї, 1996. – 228 с.

ДОПОМІЖНА

1. Богомолов А. И. Религии мира. Новейший словарь / А. И. Богомолов. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2005. – 667 с.
2. Ваторопін А. С. Релігійний модернізм і постмодернізм / А. С. Ваторопін Релігійний модернізм і постмодернізм – М. : Наука, 2001. – № 11. – С. 84-92.
3. Геллей Г. Біблійний довідник Геллея / Г. Геллей. – Торонто, 1985. – 857 с.
4. Егільський Е. Е., Матецький А. В. Нові релігійні рухи. Сучасні нетрадиційні релігії і езотеричні вчення [Електронний ресурс] / Е. Е. Егільський, А. В. Матецький. – Режим доступу : kporus.ru/upload/pdf/288785.pdf
5. Єленський В. Українське релігієзнавство та його проблеми [Електронний ресурс] / Віктор Єленський. – Режим доступу : <http://religstudies.org.ua/main.php?display=element&SID=9df4eae6&EID=e8131463&page=1>
6. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні / В. Єленський. – К. : Знання, 1991. – 72 с.
7. Категории буддийской культуры / Е. П. Островская. – СПб. : Петербургское Востоковедение 2000. – 320 с.
8. Кисельов О. Апологія релігієзнавства або кілька тез щодо суті науки про релігію [Електронний ресурс] / Олег Кисельов. – Режим доступу :

<http://www.religion.in.ua/6697-apologiya-religiyeznawstva-abo-kilka-tez-shhodo-suti-nauki-pro-religiyu.html>

9. Кисельов О. Чому філософію релігії виключають з дисциплінарної структури релігієзнавства? [Електронний ресурс] / Олег Кисельов. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitika/7345-chomu-filosofiyu-religiyi-viklyuchaut-z-disciplinarnoyi-strukturi-religiyeznawstva.html>
10. Катрій Ю. Перлини Східних Отців / Ю. Катрій. – Львів : Місіонер. – 2-е вид., доп., 1998. – 344 с.
11. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : У 2 кн. – К., 1994. – 236 с.
12. Климович Л. И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – 2-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1988. – 286 с.
13. Колб Р. Християнська віра в лютеранському викладі / Р. Колб. – Мінськ; Техас : World Wide Printing, 2000. – 315 с.
14. Коротка історія православної церкви / О. Кислашко. – К. : ІТЕМ лтд, 1996. – 167 с.
15. Костомаров М. І. Слов`янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
16. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України / В. К. Липинський. – К. : ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. – 128 с.
17. Лозко Г. С. Українське язичництво / Г. С. Лозко. – К. : Український центр духовної культури. – Вип. 5. – Кн. 2. – 98 с.
18. Махабхарата. – Ашхабад, 1983. – 664 с.
19. Недавня О. В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом / О. В. Недавня. – К. : Гнозис, 2000. – 218 с.

- 20.Неронов А. В. Соціологічні дослідження нетрадиційної релігійності // А. В. Неронов // Журнал соціології та соціальної антропології. – М. : Наука, 2009. – Т. 12. - № 1. – С. 187-196.
- 21.Новітні релігії в сучасній Україні. Збірник матеріалів / В. Д. Бондаренко. – К. : VIP. – 176 с.
- 22.Павленко Ю. В. Дохристиянські вірування давнього населення України/ Ю. В. Павленко. – К. : Либідь, 2000. – 326 с.
- 23.Петрик В. М. Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України. Навчальний посібник / В. М. Петрик, С. В. Сьомій. – К. : Росава, 2003. – 336 с.
- 24.Писаренко Ю. Г. Велес-Волос в язичницькому світогляді Давньої Русі / Ю. Г. Писаренко. – К. : Манускрипт, 1997. – 240 с.
- 25.Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології / С. П. Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
- 26.Путь Шивы : Антология древнеиндийских классических текстов. – К. : Экслибрис, 1994.
- 27.Ренан Е. Життя Ісуса / Е. Ренан // Людина і світ. – К., 1991. – № 4. – С. 43 – 50.
- 28.Робертсон Р. Восточные христианские церкви: Церковно-исторический справочник. – СПб. : Высшая религиозно – философская школа, 1999.
- 29.Светлов Г. Е. Путь богов : Синто в истории Японии. – М. : Наука, 1980. – 240 с.
- 30.Сидорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Сидорів. – Торонто, 1990. – 364 с.
- 31.Совінська Н. В. Християнство в національній ідеї України та Української західної діаспори. / Н. В. Совінська. – Торонто : Економічна думка. – 88 с.

32. Степовик Д. В. Релігії світу / Д. В. Степовик. – К. : Бібліотека українця, 1993. – 112 с.
33. Степовик Д. В. Релігії, культури і секти світу : Посібник для релігієзнавства / Д. В. Степовик. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2005. – 232 с.
34. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
35. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
36. Филипович Л. О. Релігієзнавство в Україні [Електронний ресурс] / Л. О. Филипович. – Режим доступу: <http://religstudies.org.ua/main.php?display=element&SID=9df4eae6&EID=e8131463&page=1>
37. Фрезер Д. Д. Золотая ветвь : Исследование магии в религии / Д. Д. Фрезер. – М. : Политиздат, 1989. – 400 с.
38. Фрейд З. Человек по имени Мойсей и монотеистичная религия / З. Фрейд. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
39. Фрейд З. Тотем и табу : Психология первобытной культуры и религии / З. Фрейд. – М. : Алетейя, 2000. – 223 с.
40. Хома І. Нарис історії вселенської церкви / І. Хома. – Львів : Стрім, 1995.
41. Християнство і проблеми сучасності : Наук. зб. / Г. М. Надтонка, О. В. Недавня, М. Р. Новиченко, О. М. Саган – К. : VIP, 2000. – 218 с.
42. Шевченко В. М. Словник – довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.

СЛОВНИК РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Авеста – свящ. книга давньоіранської релігії – зороастризму. Містить рел. гімни, молитви, віршовані проповіді Заратуштри, легенди. Збереглася в останніх зороастрійців – парсів, які в VII ст. переселилися з Персії в Бомбей (Індія). Використовується при богослужінні.

Автокефалія – незалежність, самоврядування православних церков.

Агіографія – життєписи (житія) святих, різновид церковної літератури.

Адвентизм (лат. *adventus* – пришествя) – течія в протестантизмі, що виникла в першій пол. XIX ст. у США. В основу віровчення покладено чекання близького пришествия Ісуса Христа, тисячолітнього Царства Божого, що супроводжуватиметься воскресінням праведників, а в кінці тисячолітнього царювання – і неправедних.

Амвон – у християнському храмі підвищення навпроти престолу.

Анафема – прокляття, відлучення від церкви, найбільше покарання в християнстві, встановлене на Халкідонському соборі 451 р.

Англіканська церква – державна церква Англії, що утворилася в період Реформації XVI ст. Поєднує католицький догмат про рятівну силу церкви і протестантський догмат про спасіння через особисту віру. Глава церкви – король, він призначає єпископів.

Аріанство – течія в християнстві IV–VI ст., названа за ім'ям її засновника – олександрійського священика Арія. Її прихильники заперечували проголошений Першим Вселенським Собором християнської церкви Нікеї догмат про єдиносутність Бога-Отця і Бога-Сина, вважаючи його ознакою двобожжя. Аріанство двічі засуджувалось як єресь Вселенськими соборами: Нікейським (325) і Константинопольським (381), а сам Арій був відлучений від церкви.

Аскольдове хрещення – перша спроба охрестити населення Київської Русі, здійснена князем Аскольдом (860 р.).

Баптизм (від грецьк. занурюю у воду) – один із напрямів у протестантизмі, що виник на поч. XVII ст. Єдиним джерелом віровчення визнає Біблію, особисте спасіння вважає справою віри у спокутну жертву Христа.

Берестейська церковна унія – об'єднання Київської митрополії з католицькою церквою, проголошене на соборі у Бересті 1596 р. Ця унія зберігала православну обрядовість, особливості організації православної церкви, проте панівним вважалося віровчення католицизму.

Буддизм – одна з трьох світових релігій. Виникла в Індії в серед. I тис. до н.е. Засновником вважається Будда Шак'ямуні.

Веди – найдавніша пам'ятка індійської релігійної літератури кінця II – початку I тис. до н.е.

Гемара – тлумачення найдревнішої частини Талмуда – Мішни.

Глосолалія – згідно з уявленнями деяких конфесій “говоріння іншими мовами” з Богом, що відбувається на зібраннях віруючих при сходженні Святого Духа на віруючого, який починає говорити незрозумілою мовою. Г. виникли у п'ятидесятників і набули поширення в баптистів, менонітів, пресвітеріан, реформатів, лютеран, методистів та ін.

Гуру – духовний наставник, учитель. 1. Глава релігійної громади сикхів. 2. Засновники неоорієнталістських течій, рухів і культів, що поширилися в Європі та Америці в другій пол. XX ст.

Деномінація – релігійне об'єднання на стадії його становлення, організаційного оформлення.

Джайнізм – одна з релігій Індії, яка виникла в VI ст. до н.е. Засновником вважається сучасник Будди – Махавіра Вардхамана, якого за аскетичне життя назвали Джиною – переможцем.

Догмат – основне положення певного віровчення, обов'язкове для всіх віруючих, визнається тією чи іншою конфесією істиною, що не підлягає критиці та сприймається на віру.

Езотеризм – віра в існування надприродного світу й магичні способи спілкування з ним. Іноді розглядається як знання про світ, недоступні “непосвяченим”.

Екзархат – у православ’ї церковний округ, який іноді об’єднає кілька епархій, наділений певною адміністративною самостійністю. Очолюється єпископом – патріаршим екзархом, підпорядкованим патріархові.

Екзорцизм – вигнання злих духів, замовляння від них.

Екуменічний рух – рух за об’єднання християнських церков. Започаткований протестантизмом на Единбурзькій всесвітній місіонерській конференції 1910 р.

Енцикліка – у сучасному католицизмі послання Папи Римського, присвячене найважливішим релігійним, моральним, суспільно-політичним проблемам. За канонами католицької церкви енцикліка є обов’язковою до виконання та не підлягає обговоренню.

Евангелічні церкви – лютеранські церкви або об’єднання різних протестантських церков лютеранського напрямку.

Єретик – прихильник ересі, людина, яка заперечує догмати панівної релігії.

Іконоборство – соціально-релігійний рух VII-IX ст. у деяких східно-християнських країнах, зокрема у Візантії, проти шанування ікон та монастирського землеволодіння. Посилаючись на Біблію, вчення отців церкви, повстанці оголошували ікони ідолами, а культ ікон – ідолопоклонством.

Індуїзм – одна з релігій сучасної Індії, що виникла в середині I тис. до н.е. Заснований на концепції тримурті (триєдності). Вважаючи, що світ створено Брахмою, індуїсти практично поклоняються двом іншим богам цієї тріади – Вішну і Шиві.

Індульгенція – у католицизмі повне або часткове відпущення віруючому гріхів як скоєних, так і ще не скоєних.

Інквізиція – трибунал католицької церкви, утворений у XIII ст. для боротьби проти ересі.

Іслам (від арабського – покірність) – одна з трьох світових релігій. Виник в Аравії на поч. VII ст. Віровчення викладено в Корані – священній книзі мусульман.

Іудаїзм – одна з монотеїстичних національних релігій, яку сповідують переважно євреї. Іудаїзм виник у II тис. до н.е. як політеїстична релігія. Досить рано в іудаїзмі утвердилася ідея богообраності народу Ізраїлю. Віровчення і право викладено у священних книгах – Торі і Талмуді.

Йога – релігійно-філософське вчення, що виникло у Стародавній Індії. Людина – результат поєднання свідомості та матерії, тому її завданням є визволити душу з ярма тіла, матерії, в чому їй допомагає йога, яка містить раціональні елементи з гімнастики, медицини, психології.

Кабалá – містична течія в іудаїзмі, таємне вчення, що поєднало ідеї неоплатонізму, гностицизму, піфагореїзму з іудейською вірою в Біблію як світ символів. Виникла в II ст.

Кальвінізм – одна з трьох основних протестантських течій, засновником якої був Ж.Кальвін. Виникла в XVI ст. в процесі Реформації.

Канон – (від грецьк. – норма, правило) – зведення положень, які мають догматичний характер. В християнстві – закони, правила, які виходять від Ісуса Христа та апостолів, зокрема Символ віри, книги Святого Письма.

Карма – одне з центральних понять філософії індуїзму – закон взаємозв'язку вчинків живої істоти з характером її наступного переродження.

Катехізис – в перші віки християнства – усні напучення, роз'яснення віри. З XVI ст. – книга, в якій популярно, переважно у формі запитань і відповідей, роз'яснюється вчення християнської церкви.

Католицизм (від грецьк. – загальний, вселенський) – один із основних (поряд із православ'ям і протестантизмом) напрямів у християнстві. Остаточо сформувався після поділу церков 1054 р. До джерел віровчення католицизму (на відміну від протестантизму) включає також постанови вселенських соборів католицької церкви, енцикліки, повчання, судження пап римських.

Конклав – 1. Зібрання кардиналів, яке скликають після смерті Папи Римського для обрання нового глави католицької

церкви. 2. Приміщення Сикстинської капели, де відбуваються вибори. На цей час вхідні двері зачиняються до обрання нового Папи.

Конфесія (від лат. *confessio* – визнання, сповідання) – певна церква, релігійна організація, що має своє віровчення, культ і організаційну структуру.

Конфуціанство – філософсько-етичне вчення давньокитайського філософа Конфуція та його послідовників, яке на межі н.е. перетворилося на релігію.

Коран (від арабського – читання, декламація) – головна священна книга мусульман. Визнається віруючими божественним одкровенням. Текст, який дійшов до нас, належить до часів халіфа Османа (644–656). Канонічним його визнано не раніше VIII ст. Написаний арабською мовою. Складається з 114 сур (глав), розташованих переважно за довжиною – кожна з них коротша за попередню.

Лама (від тибетського – вищий, небесний) – спочатку так називалися вищі ієрархи ламаїстської церкви в Тибеті, пізніше – буддистські ченці в Монголії, Бурятії, Туві, Тибеті.

Ламаїзм – напрям буддизму, який склався в Тибеті в VII – XIV ст. Ламаїзм визнає всі основні догмати буддизму, особливу роль у спасінні душі надає ламам, без допомоги яких віруючий не може не тільки досягти нірвани, але й гідно прожити в цьому втіленні.

Лютеранство – один з напрямів протестантизму. Виникло в XVI ст. в епоху Реформації. Основні принципи віровчення сформулював М.Лютер і його сподвижники, вони викладені в Аугсбурзькому сповіданні. Лютеранство розуміє віру як безпосередній зв'язок людини з Богом. На відміну від католицизму, лютеранство визнає “виправдання вірою”, а не “справами”, єдиним джерелом віри вважає Святе Письмо.

Махаяна – (від санскр. – велика колісниця, широкий шлях спасіння) – один з основних напрямів буддизму.

Мекка – місто в Саудівській Аравії, адмін. центр Хіджазу. З виникненням ісламу – священне місто мусульман і місце їхнього паломництва.

Мішна – збірник тлумачень Тори, адаптованих до умов іудеїв за межами історичної батьківщини.

Монотеїзм – форма вірувань і культу, що полягає у шануванні єдиного бога. Характерний для іудаїзму, християнства, ісламу, деяких інших релігій. Інша назва – єдинобожжя.

Монофізитство – богословсько-догматичний напрям у християнстві, що виник у Візантії в V ст. Його прихильники вчили, що Христос має одну природу (Божественну), а не дві, як вважали представники офіційної церковної ортодоксії.

Мусульманство (від арабського – покірний, відданий богові) – те саме, що й іслам або магометанство.

Національні релігії – релігійні вірування, культові дії, специфічна форма релігійної організації, притаманна тому чи іншому народові (іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, конфуціанство тощо).

Неохристиянство – релігійна течія у християнстві, що виникають із середини XX ст. для пристосування його до сучасності. Прихильники неохристиянства критикують сучасне християнство за відхід від принципів первісного християнства, але допускають власну інтерпретацію Біблії, вирізняються своєрідним трактуванням Трійці, пекла, Раю, іншими особливостями віровчення і культу.

Нетрадиційні культу – релігійні рухи і культу, що виникли у США та ін. країнах у 60–70-х роках XX ст. Для них характерні критика старих, традиційних релігій, синкретичний характер віровчення, проповідь самоспоглядання та оновлення особи, залучення елементів теософії, чаклунства, культ сатани, чортів, відьом тощо.

Нікейські собори – два Вселенські Собори, які відбулися у Нікеї. Собор 325 р. прийняв у першій редакції Символ віри, засудив аріанство, визначив час святкування Великодня, виробив 20 канонів, визнав Ісуса Христа Боголюдиною. Собор 787 р. засудив іконоборство, установчо поновив шанування ікон і хреста. Другий Нікейський Собор – останній із Вселенських Соборів, які визнаються православною церквою.

Нірвана – термін буддизму і джайнізму, який означає відсутність бажань, абсолютний покій, а також розрив у ланцюгу перероджень.

Ортодоксія (від грец. – правильно думаю) – в релігії – правовірність, неухильне дотримання традиційного вчення церкви. Поняття з'явилося у християнстві в II ст. як реакція на виникнення перших єресей.

Острозька Біблія – перше повне видання Біблії в перекладі церковно-слов'янською мовою в її східнослов'янському варіанті. Видав 1581 р. Іван Федоров у м. Острог. Містить багато українізмів. Примірники її зберігаються в Національній бібліотеці НАН України (Київ), найбільших книгозбірнях світу.

Остромирове Євангеліє – найдавніша з датованих пам'яток слов'янської писемності в давньоруській редакції. Містить євангельські читання для кожного дня тижня і свят. Переписане зі староболгарського оригіналу 1056–1057 рр. у Києві дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира (звідси назва).

Панісламізм – релігійно-політична течія в ісламі, яка виникла наприкінці XIX ст. Відстоює ідею об'єднання всього мусульманського світу в єдиній державі на чолі з халіфом.

Пересопницьке Євангеліє – пам'ятка української та світової культури. Рукописний переклад із болгарської чотирьох Євангелій давньоукраїнською літературно-писемною мовою здійснив архімандрит Пересопницького монастиря Григорій 1556–1561 рр. Зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського.

Політеїзм – шанування кількох (багатьох) богів, на відміну від монотеїзму й деїзму. Властивий всім первісним релігіям.

Православ'я – один із трьох основних напрямів у християнстві (поряд з католицизмом і протестантизмом). Склалося на території Візантії після поділу Римської імперії (395 р.). Офіційно визнано самостійним після розділення церков (1054 р.). Основи віровчення сформульовані в Символі віри, прийнятому на Нікейському (325 р.) та Константинопольському

(381 р.) Вселенських Соборах, Святому Письмі (Біблії) і Святому Переказі.

Пресвітер – у ранньохристиянських громадах – наглядач, управитель справами громади. Як і єпископ, виконував переважно організаційно-господарські функції. В Біблії терміни пресвітер і єпископ вживаються як рівнозначні. Поступово в православ'ї і католицизмі ця назва вийшла з ужитку. У протестантизмі термін пресвітер уживається на означення виборного керівника громади.

Протестантизм – один із трьох основних напрямів у християнстві (поряд з католицизмом і православ'ям). Оформився в XVI ст. Визнає спільно християнське вчення про буття Бога, його триєдність, безсмертя душі, Рай і пекло, на відміну від католицизму заперечує чистилище. Висуває три нові принципи: спасіння через особисту віру, загальне священство, абсолютний авторитет Біблії.

П'ятидесятники – протестантська течія, що виникла на поч. XX ст. у США. В основу віровчення покладено біблійний сюжет про сходження Духа Святого на апостолів на 50-й день після воскресіння Ісуса Христа, внаслідок чого вони здобули дари глосолалії (говоріння іншими мовами) та зцілення. П'ятидесятники вірять у близький кінець світу, Друге пришестя і тисячолітнє царство Христа. Визнають обряди хрещення, хлібопереломлення, культ пророків. Інша назва – християни віри євангельської.

Реформація – суспільно-політичний та ідеологічний рух в Європі XVI–XVII ст. проти феодалізму й католицької церкви під релігійними гаслами. Внаслідок Реформації утвердилася нова форма християнства – протестантизм.

РУН віра, Рідна українська національна віра – сучасна релігійна течія, спрямована на відродження культу давньослов'янських богів серед української спільноти. Її засновник Лев Силенко вважає, що християнство потрапило в Україну насильницьким шляхом, підірвало духовні сили українців і завдало нищівного удару українській державності.

Сайєнтологія – напрям нетрадиційної релігійності, який виник у США у 50-х роках ХХ ст. Поєднує елементи буддизму з науковою фантастикою (вчення про реінкарнацію, множинність життя одного індивіда на різних планетах).

Сакралізація (від лат. sacer – священний) – 1. Поширення впливу релігії на сферу свідомості, духовну культуру особи, групи, суспільства. 2. Надання матеріальним предметам, особам, окремим діям тощо магічних властивостей, розуміння їх як сакральних.

Світові релігії – монотеїстичні релігії, сповідування яких виходять за межі однієї країни або одного народу. До них у сучасному світі належать християнство, буддизм, іслам, а також новітня релігія багаї.

Свобода віросповідання – свобода вибору особистістю релігійного світогляду, її здатність до релігійного самовизначення, самореалізація у вибраній релігійній сфері.

Свобода в релігії – міра свободи, яку допускає певна конфесія для своїх прибічників у віросповідній практиці, тлумаченні положень кодифікованого віровчення.

Свобода релігії – незалежне функціонування релігійних течій, рухів та їхніх інституцій, правові, суспільно-політичні, економічні можливості та гарантії для вільного релігійного самовизначення й самореалізації особистості.

Свобода совісті – право людини на свободу мати, приймати, змінювати релігійні вірування за власним бажанням, вільно висловлювати їх, додержуватися релігійного культу, брати участь у роботі релігійних організацій або не бути віруючою і вільно висловлювати свої переконання. Право свободи совісті в Україні конституційно гарантовано.

Секта – релігійне об'єднання, яке відокремилося від панівного релігійного напрямку, не погоджуючись з його віровченням, висуваючи ті або інші доповнення, пропонуючи зміни в системі культу.

Секуляризація – процес звільнення різних сфер життя суспільства, груп, індивідів від впливу релігії.

Сикхізм – релігійно-реформаторський рух у індуїзмі, згодом – релігія в Індії. Сучасний сикхізм – релігія з традиційними, усталеними ще до 1699 р. догматами, має різні секти й політичні партії. Священна книга – Адігрантх.

Символ віри – зведення головних догматів, що становлять основу віровчення тієї чи іншої релігії. Вважається боговстановленим і приймається на віру, без доказів. Символ віри у християнстві складається з 12 частин і містить короткий виклад основних догматів релігії, серед яких визнання триєдиного Бога, “олюднення” Ісуса Христа і спокутування гріхів людства, про церкву, хрещення і загробне життя. Прийнятий на Нікейському соборі 325 р., доповнений на Другому Вселенському (Константинопольському) Соборі.

Синтоїзм – релігія, яка сформувалася в Японії у VI–VII ст. на основі первісного культури природи, родоплемінних анімістичних культів і шаманства. Зазнав значного впливу буддизму, конфуціанства. Священна книга – збірник легенд “Кодзікі”.

Талмуд – зведення догматичних релігійно-етичних і правових закономірностей іудаїзму. У Талмуді відбита складна система іудейської обрядовості, яка містить 248 настанов і 365 заборон, наводяться відомості з медицини, астрономії, географії.

Теоцентризм – богословсько-релігійний принцип, згідно з яким єдиний Бог є творцем і центром Всесвіту.

Тора (від єврейського – книга закону, вчення) – давньоєврейське найменування П’ятикнижжя. У культових діях використовується лише рукописний текст Тори, виконаний на сувої пергаменту.

Трипітака (від санскр. – три кошики) – найбільш рання і повна збірка буддистської релігійної канонічної літератури, яку буддисти вважають одкровенням Будди у викладі його учнів. Складалася впродовж багатьох віків, літературно оформлена була в I ст. до н.е.

Харизматики – 1. Ті, що вірять у можливість отримання харизми (благодать, Божий дар) у земному житті через безпосереднє спілкування з Богом. 2. Рух у сучасному християнстві, спрямований на пожвавлення релігійного життя,

пошук нових форм культової практики. Характерний для більшості християнських сект. Поширений у багатьох країнах світу.

Хасидизм – релігійно-містичний рух, який виник серед німецьких євреїв, жорстокі переслідування яких спричинилися до стану постійного очікування страждань і готовності мучеництва за віру. Послідовники хасидизму живуть у багатьох країнах, у тому числі в Україні, святі місця якої (Умань, Меджибіж, Бердичів, Таращу та ін.) відвідують хасиди з усього світу.

Хінаяна (від санскрит. – мала колісниця, вузький шлях спасіння) – поряд з махаяною один з основних напрямів буддизму, його чернеча форма.

Хрещення Святим Духом – догмат у віровченні деяких протестантських течій, заснований на новозавітному сюжеті про сходження Святого Духа на апостолів у день давньоіудейського свята П'ятидесятниці і отримання ними дарів Духа. Прихильники цього догмату вважають, що будь-хто може удостоїтися хрещення Святим Духом, стаючи при цьому рівним Христові. Зовнішнім проявом зішестя Св. Духа вважається “говоріння іншими мовами” (глосолалія).

Церква – 1. Особливий тип релігійної організації, об'єднання послідовників тієї чи іншої релігії на основі спільності віровчення і культу. Головними ознаками церкви є: 1) наявність розробленої догматичної та культової системи і канонічного права; 2) ієрархічний характер, централізація управління; 3) поділ віруючих на служителів культу (духовенство) і рядових віруючих (мирян). В буддизмі, ісламі, іудаїзмі, конфуціанстві такої ітко вираженої корпоративної централізованої церковної організації, як у християнстві, не склалося, хоча в деяких з них існує ієрархія духовенства. 2. Християнська культова споруда з вівтарем і приміщенням для проведення богослужінь.

Язичництво – термін богословського походження, вживаний у християнській літературі на означення первісних релігійних вірувань: політеїзму, тотемізму, культу предків, шаманства та ін. Назва пов'язана з тим, що прихильники цих вірувань вшановували своїх богів або ідолів голосними ритуальними

піснеспівами, своїми “язиками” (мовами), на відміну від християнства, де віруючі можуть молитися подумки, виражаючи цим свою глибоку духовну єдність з Богом. Термін язичництво трапляється в ранньохристиянській літературі, зокрема в Новому Заповіті.

ДОДАТКИ

ХРИСТІЯНСТВО

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ БОЖИХ

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
2. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.
3. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість день працєю і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.
5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!
6. Не вбивай!
7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!
9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

(Вихід 20:3-17).

ДВІ ГОЛОВНІ ЗАПОВІДІ ЛЮБОВІ

1. Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою.
2. Люби свого ближнього, як самого себе.

(Мт. 22:37, 39).

ЗАПОВІДІ БЛАЖЕНСТВА (Нагірна проповідь Ісуса Христа)

1. Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.
2. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.
3. Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони.
4. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.
5. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
6. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.
7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.
8. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

9. Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

10. Радійте та веселіться, – нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали пророків, що були перед вами.

(Мт. 5:3-12).

СИМВОЛ ВІРИ

Вірую в єдиного Бога – Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного. Яко же від Отця породженого споконвічного: Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, народженого, нествореного, єдиносущого Отця, будучи його суттю. Заради людей і нашого спасіння зійшов з небес, втілившись від Духа Святого і Діви Марії, і прийняв людську подобу. Розіп'ятий за нас під час правління Пілата Понтійського, зазнавши страждань, був похований. Воскрес на третій день, згідно з Письмом. І піднявся на небеса, і посів по праву руку Отця. І нині, і вовеки віків зі славою судить живих і мертвих. Його ж царству не буде кінця. І Духу Святому Господа Животворящего, яко же від Отця небесного починається. І же в Єдину святу, соборну й Апостольську Церкву. Сповідую єдине хрещення задля позбавлення від гріхів. Прагну воскресіння мертвих і життя серед майбутніх поколінь. Амінь.

ГОЛОВНІ РЕЛІГІЙНІ СВЯТА ПРАВОСЛАВНОЇ ТА ГРЕКО - КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ

- **Введення в храм Пресвятої Богородиці** – день, коли трирічну Марію, майбутню Богоматір, батьки віддали до Єрусалимського Храму на виховання.

- **Воздвиження Чесного Хреста** – день, коли повторно на горі Голгофі було піднято Хрест, на якому розп'яли Ісуса Христа.

- **Вознесіння Господнє** – день, коли через 40 днів після воскресіння Ісус Христос вознісся на небо.

- **Квітна неділя** – день, коли за тиждень до своєї страти Ісус Христос в'їхав в Єрусалим, жителі якого на знак вітання кидали перед ним пальмові гілки. Святкують за тиждень до Пасхи.

- **Пасха (Воскресіння Христове)** – день Воскресіння Ісуса Христа, одне із найважливіших свят православної та греко-католицької церков.

- **Преображення Господнє (Спаса)** – день, коли під час молитви на горі Тавор Ісус, оточений Божественним сянням, розмовляв з пророками Мойсеєм та Іллею про те, що за гріхи людей будуть спокутувані кров'ю самого Спасителя.

- **П'ятидесятниця** – у цей день Дух Святий заснував Новозавітну

Церкву і з'єднав її з Небесною Церквою.

- **Різдво Пресвятої Богородиці** – день народження Діви Марії – Матері Ісуса Христа.
- **Різдво Христове** – день народження Дівою Марією Ісуса Христа.
- **Стрітєння Господнє** – день зустрічі (стрітєння) старця Симеона з немовлям Ісусом, коли він сповістив батькам Ісуса про його місію Спасителя людей.
- **Трійця** – свято, встановлене для вшанування і відзначення єдності Бога в трьох особах як Отця, Сина і Духа Святого. Також Ісус Христос наказував приймати хрещення в ім'я Отця і Сина і Духа Святого. Свято настає після зішестя Святого Духа.
- **Успення Пресвятої Богородиці** – день пам'яті Божої Матері, коли віруючі оплакують її кончину.

ГОЛОВНІ РЕЛІГІЙНІ СВЯТА РИМО - КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

- **Благовіщення** – свято на честь події, яка звіщала прихід на землю Спасителя в образі сина Божого Ісуса Христа.
- **Воскресіння Господнє** – найважливіше свято Вселенської церкви. У Велику Неділю святкується чудо воскресіння Ісуса Христа як підтвердження того, що Він насправді є Месія, син Божий.

- **Великодній понеділок** – другий день свята Воскресіння Господнього, символізує життя воскреслої природи. “Обливаний понеділок” означає, що сніг і крига розтанули, повертаючи людям воду, яка підтримує життя.

- **Воздвиження Чесного Хреста** – день, коли на горі Голгофі був повторно поставлений Хрест, на якому страждав та помер Спаситель.

- **Вознесіння Господнє** – цим святом вшановується сороковий день після Воскресіння, коли Ісус Христос у людському тілі і з душею людини вознісся на небо, повернувся до Отця, від якого був посланий для спасіння світу.

- **Всіх святих** – свято, встановлене для вшанування пам’яті всіх відомих, а також безіменних мучеників Вселенської церкви, які віддали своє життя во ім’я Ісуса.

- **Найсвятіша Трійця** – свято, встановлене для вшанування і відзначення єдності Бога в трьох особах як Отця, Сина і Духа Святого. Також Ісус Христос наказував приймати хрещення в ім’я Отця і Сина і Духа Святого. Свято настає після зішестя Святого Духа.

- **Об’явлення Господнє** – свято на честь події, котра знаменувала з’явлення Бога на землі в таємниці втілення.

- **Преображення Господнє** – свято на честь події, коли Ісус Христос преобразився перед своїми учнями на горі Тавор, у

світлі сам засяяв, як сонце, а голос Бога в той час проголосив про його божественне походження.

- **Різдво Христове** – святкується на честь народження непорочною Дівою Марією Ісуса Христа – Спасителя світу.

- **Сходження Святого Духа** – Свято П'ятидесятниці, знаменує об'єднання перших християн з допомогою Святого Духа в Новозавітну Церкву.

- **Тіла і Крові Христових** – свято, встановлене на честь події, яка відбулася під час Святої вечері, коли Спаситель розламав хліб, налив вино в келих, віддав апостолам, промовивши, що це тіло і кров Його, яка пролита буде для відпущення гріхів.

ГОЛОВНІ РЕЛІГІЙНІ СВЯТА ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ (ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ) ЦЕРКВИ (БАПТИСТИ, П'ЯТИДЕСЯТНИКИ)

- **Різдво Христове**
- **Хрещення Господнє**
- **Стрітєння**
- **В'їзд Ісуса в Єрусалим**
- **Воскресіння Христове, Пасха**
- **Благовіщення**
- **Вознесення**
- **Зіслання Святого Духа, Трійця** – святкується на п'ятдесятий день після Пасхи, коли Святий Дух зійшов на апостолів – учнів

Ісуса Христа. Цей день вважається днем народження новозавітної церкви.

- **Преображення Господнє**

- **Свято жнив (в деяких церквах День єдності)** – святкується протестантськими церквами в серпні, іноді в інший час (початок осені) як день подяки Господу за вирощений і зібраний врожай.

СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

ГОЛОВНІ РЕЛІГІЙНІ СВЯТА ІСЛАМУ

- **Ід-аль – Алха-Курбан-Байрам** – свято жертвоприношення, що збігається із завершенням паломництва.
- **Ід-Аль-Фітр** – свято розговіння, що означає завершення посту в місяць Рамадан і супроводжується поданням допомоги бідним.
- **12 Рабі-уль-Ауваль** – назва місяця, коли народився пророк Мухаммед.
- **1 Мухаррам** – день переселення пророка Мухаммеда з Мекки в Медіну.
- **Рамадан** – дев'ятий місяць мусульманського календаря, у який пророку Мухаммеду було передано одкровення від Аллаха.
- **21 Раджаб (Аль-ісра і Аль-Мі'радж)** – назва місяця, коли святкують подорож пророка Мухаммеда з Мекки до Єрусалиму та вознесіння його на небо і повернення назад упродовж 1/3 ночі.
- **Ша'бан** – назва місяця, коли в особливу ніч для мусульман було наказано виконувати піст місяця Рамадан.
- **Яум-аль-Арафа** – день молитви на горі Арафат, куди приїжджають паломники ісламу.

ГОЛОВНІ РЕЛІГІЙНІ СВЯТА ІУДАЇЗМУ

- **Рош-Ашана** – Свято Нового року.
- **Йом-Кіпур** – Судний день, свято Дня відпущення.
- **Сукот** – єврейські кучки, свято куренів.
- **Ту бі Шват** – Новий рік для дерев.
- **Песах** – свято звільнення, вихід євреїв з єгипетського полону.
- **Піст 17 Тамуза** – день місяця, коли почалась облога Єрусалиму.
- **Піст 9 Ава** – день місяця, коли було зруйновано Храм Господній.
- **Пурім** – свято у євреїв, коли персидський цар Ахашверош розкрив закулісні інтриги Амана і тим самим врятував єврейський народ від винищення.

ФОРМИ ЗВЕРНЕНЬ ДО ДУХОВНИХ ОСІБ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ

До духовних осіб православних церков слід звертатися:

До патріарха:

- Блаженніший;
- Ваша святосте.

До митрополита:

- Ваше високопреосвященство;
- Владико.

До архієпископа:

- Ваше високопреосвященство;
- Владико.

До єпископа:

- Ваше високопреосвященство;
- Ваше преосвященство.

До священика парафії:

- Всечесний отче;
- Отче.

До священика-монаха:

- Високопреподобний;
- Преподобний.

**До духовних осіб греко-католицької та римо-католицької
церков слід звертатися:**

До Папи Римського:

- Ваша Святосте;
- Святий отче.

До кардинала:

- Ваша еміненціє.

До архієпископа:

- Преосвященний владико;
- Ваше високопреосвященство.

До священика парафії:

- Всесвітліший отче;
- Всечесніший отче;
- Отче.

До духовних осіб протестантських церков слід звертатися:

До єпископа:

- Брате і далі на ім`я;

До пресвітера (пастора):

- Брате і далі на ім`я.

До духовних осіб іудаїзму слід звертатися:

До Головного рабина України:

- Пане Головний рабе;
- Пане і далі за прізвищем.

До рабина міста:

- Пане рабе;
- Пане і далі за прізвищем.

До рабина синагоги:

- Пане рабе;
- Пане і далі за прізвищем.

До духовних осіб ісламу слід звертатися:

До муфтія:

- Хаджі муфтії і далі на ім'я;

До шейха:

- Хаджі шейх і далі на ім'я.

До імам-хатида:

- Хаджі імам-хатид і далі на ім'я.

До мулли мечеті:

- Хаджі мулла і далі на ім'я.

Навчальне видання

Соломія ГНОТ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Редактори: *Оксана БОРИС, Єлизавета ЛУПИНІС*
Комп'ютерна верстка – Юлія СОКИРКА

Підписано до друку 10.10.2010. Формат 96x90/16.
Папір офсет. Гарнітура Таймс. Друк різнограф.
Ум. друк. арк. 9,2. Обл. вид. арк. 9,9.
Наклад 300 прим. Зам. № 36.

Львівський державний університет фізичної культури

Редакційно-видавничий відділ
79000, м. Львів, вул. Костюшка, 11
тел. +38 (032) 261-59-90
<http://www.ldufk.edu.ua/>
e-mail: redaktor@ldufk.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та книгорозповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3354 від 24.12.2008 р.

Друк
НВФ "Українські технології"
79005, м. Львів вул. І. Франка, 4/1
тел./факс: +38 (0322) 235-55-52

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та книгорозповсюджувачів видавничої продукції
ДК №789 від 29.01.2002 р.